

TEORIJA IN PRAKSA

3/1998



DRUŽBOSLOVNA REVIIJA

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija



Let. XXXV št. 3

Maj - junij 1998, UDK 3,

ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN

IZDAJATELJ/Publisher

Fakulteta za družbene vede v
Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor

Igor Lukšič

SEKRETARKA/Secretary

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC

NASLOVNICE/Designer

Ismar Mujezinović

IZVEDBA

Epromak

Tisk: Tiskarna Jože Moškrič, d.d.

UREDNIKI/Associate Editors

Ivan Bernik, Anton Grizold,

Marko Lah, Igor Lukšič,

Breda Luthar, Vlado Miheljak

UREDNIŠKI SVET/Editorial Advisory
Board

Milan Balažič, Marjan Brezovšek,

Ljubica Jelušič, Maca Jogan,

Stane Južnič, Andrej Kirn,

Zdravko Mlinar (predsednik),

Ivan Ribnikar, Marjan Svetličič,

Niko Toš, France Vreg

MEDNARODNI UREDNIŠKI

SOSVET/International Advisory
Board

Luigi Graziano

(University of Torino, Italija),

Michael T. Greven

(University of Hamburg, Nemčija),

Stein Kuhnle

(University of Bergen, Norveška),

Arend Lijphart

(University of California, USA),

Philippe Manigart

(Bruxelles, Belgija),

Helmut Willke

(University of Bielefeld, Nemčija),

Peter Dahlgren

(University of Lund, Švedska)

Henry Teune

(University of Pennsylvania, USA)

Članki se referirajo v:

Political Science Abstracts, Sociological Abstracts, Cobiss, IBZ-International
Bibliography of Periodical Literature, IBZ-DC-ROM, IBR-International Bibliography
of Book Reviews of Scholarly Literature, IBR-CD-ROM

Uredništvo/Editorial board

1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 341-589

Teorija in praksa je dostopna na internetu

[HTTP://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML](http://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML)

Naročnina za 1. polletje 1998

za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike

4.000,00 SIT, za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Revija je objavljena s podporo Ministrstva za znanost in tehnologijo in Ministrstva za kulturo R. Slovenije.

Po mnenju Ministrstva za kulturo RS šteje revija med proizvode, za katere se plačuje 5% dovek od prometa proizvodov.
Plačila plačana v gotovini.





185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294	295	296	297	298	299	300	301	302	303	304	305	306	307	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320	321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333	334	335	336	337	338	339	340	341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359	360	361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408	409	410	411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432	433	434	435	436	437	438	439	440	441	442	443	444	445	446	447	448	449	450	451	452	453	454	455	456	457	458	459	460	461	462	463	464	465	466	467	468	469	470	471	472	473	474	475	476	477	478	479	480	481	482	483	484	485	486	487	488	489	490	491	492	493	494	495	496	497	498	499	500	501	502	503	504	505	506	507	508	509	510	511	512	513	514	515	516	517	518	519	520	521	522	523	524	525	526	527	528	529	530	531	532	533	534	535	536	537	538	539	540	541	542	543	544	545	546	547	548	549	550	551	552	553	554	555	556	557	558	559	560	561	562	563	564	565	566	567	568	569	570	571	572	573	574	575	576	577	578	579	580	581	582	583	584	585	586	587	588	589	590	591	592	593	594	595	596	597	598	599	600	601	602	603	604	605	606	607	608	609	610	611	612	613	614	615	616	617	618	619	620	621	622	623	624	625	626	627	628	629	630	631	632	633	634	635	636	637	638	639	640	641	642	643	644	645	646	647	648	649	650	651	652	653	654	655	656	657	658	659	660	661	662	663	664	665	666	667	668	669	670	671	672	673	674	675	676	677	678	679	680	681	682	683	684	685	686	687	688	689	690	691	692	693	694	695	696	697	698	699	700	701	702	703	704	705	706	707	708	709	710	711	712	713	714	715	716	717	718	719	720	721	722	723	724	725	726	727	728	729	730	731	732	733	734	735	736	737	738	739	740	741	742	743	744	745	746	747	748	749	750	751	752	753	754	755	756	757	758	759	760	761	762	763	764	765	766	767	768	769	770	771	772	773	774	775	776	777	778	779	780	781	782	783	784	785	786	787	788	789	790	791	792	793	794	795	796	797	798	799	800	801	802	803	804	805	806	807	808	809	810	811	812	813	814	815	816	817	818	819	820	821	822	823	824	825	826	827	828	829	830	831	832	833	834	835	836	837	838	839	840	841	842	843	844	845	846	847	848	849	850	851	852	853	854	855	856	857	858	859	860	861	862	863	864	865	866	867	868	869	870	871	872	873	874	875	876	877	878	879	880	881	882	883	884	885	886	887	888	889	890	891	892	893	894	895	896	897	898	899	900	901	902	903	904	905	906	907	908	909	910	911	912	913	914	915	916	917	918	919	920	921	922	923	924	925	926	927	928	929	930	931	932	933	934	935	936	937	938	939	940	941	942	943	944	945	946	947	948	949	950	951	952	953	954	955	956	957	958	959	960	961	962	963	964	965	966	967	968	969	970	971	972	973	974	975	976	977	978	979	980	981	982	983	984	985	986	987	988	989	990	991	992	993	994	995	996	997	998	999	1000
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXV, št. 3, str. 401-552

Ljubljana, maj-junij 1998





ČLANKI

Milan BALAŽIC: Politologija v luči psihoanalize: zgodovina	405
Marija MARŠIČ, Primož JUŽNIČ: Bibliometrično – bibliografska primerjava letnikov revije Teorija in Praksa, 1985:1990:1995	422
Suzana ŠTULAR: Družbena konstrukcija spolne identitete	441
Milan JAZBEC: Vzpostavljanje diplomatskih organizacij novih majhnih držav	455
Matjaž DOVŽAN: (Ne)ustavnost "začasne uporabe" mednarodnih pogodb	472

VARNOST NA BALKANU

Anton GRIZOLD: Varnost in sodelovanje v jugovzhodni Evropi	479
Radovan VUKADINOVIĆ: Post-daytonska Hrvaška	489
Vlatko MILETA: Miti balkanskega trga	499
R. G. HÜRNER: Bosanski konflikt in njegove posledice	506



PREVOD

Endre KISS: Tipologija konceptov nacionalnosti iz devetnajstega stoletja	515
--	-----



IN MEMORIAM

Paul-Henri Chombart de Lauwe 1913–1998 (Vladimir Braco Mušič)	528
---	-----



PRIKAZI, RECENZIJ

Robert A. Dahl: Uvod v teorijo demokracije (Igor LUKŠIČ)	530
Anton Grizold: Mednarodna sigurnost. Teorijsko–institucionalni okvir (Milan JAZBEC)	531
Maureen RAMSAY: What's wrong with liberalism? (Mirsad BEGIĆ)	533
Ian Budge, Kenneth Newton et al.: The Politics of the New Europe: Atlantic to Urals (Mirsad BEGIĆ)	536
Ferdinand SCHEVILL: A History of the Balkans (Larisa VODEB)	539



AUTHOR'S SYNOPSES

545



ARTICLES

- Milan BALAŽIĆ: Political Sciences in the Light of Psychoanalysis: History 405
 Marija MARŠIČ, Primož JUŽNIČ: Bibliometric – Bibliographic Comparison
 of *Teorija in praksa* Volumes, 1985:1990:1995 422
 Suzana ŠTULAR: Social Construction of Gender Identity 441
 Milan JAZBEC: Establishing Diplomatic Organisations in the New Small
 Countries 455
 Matjaž DOVŽAN: Temporary use of International Agreements:
 Unconstitutional or Constitutional? 472

SECURITY IN THE BALKANS

- Anton GRIZOLD: Security and Cooperation in Southeastern Europe 479
 Radovan VUKADINOVIĆ: Post-Dayton Croatia 489
 Vlatko MILETA: Myths of the Balkan Market 499
 R. G. HÜRNER: Bosnian Conflict and its Consequences 506



TRANSLATION

- Endre KISS: A Typology of Nineteenth Century Concepts of Nationhood 515



IN MEMORIAM

- Paul-Henri Chombart de Lauwe 1913–1998 (Vladimir Braco Mušič) 528



PRESENTATION, REVIEWS

- Robert A. Dahl: Introduction into the Theory on Democracy (Igor LUKŠIČ) 530
 Anton Grizold: International Security: The Theoretically-Institutional
 Framework (Milan JAZBEC) 531
 Maureen RAMSAY: What's wrong with liberalism? (Mirsad BEGIĆ) 533
 Ian Budge, Kenneth Newton et al.: The Politics of the New Europe: Atlantic
 to Urals (Mirsad BEGIĆ) 536
 Ferdinand Schevill: A History of the Balkans (Larisa VODEB) 539



AUTHORS' SYNOPSES

545



Milan BALAŽIĆ*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKPOLITOLOGIJA V LUČI PSIHOANALIZE:
ZGODOVINA

Povzetek. *Pisanje zgodovine naj bi se dogajalo izven sfere politike, v brezinteresnem lovu na resnico, v nezavezanosti osebnemu interesu in nepristranskosti v mislih in sodbi. Velika večina današnjih zgodovin izhaja iz t.i. logike razmer, ki predpostavljajo racionalno obnašanje posameznikov. Zgodovina z velikim Z ne obstaja, ne more biti zgodovine interpretacije izvirne kontigence. Politika kot središče zgodovine "vdira" v polje zgodovine skozi diskurze Gospodarja, Univerze in Histeričarke. Zgodovinski diskurz je tudi sam predmet želje, zanj se bojujejo, si ga lastijo in z njim osvajajo oblast.*

Ključni pojmi: Psihoanaliza, zgodovina, politologija

Morda gre za neko nenavadno človeško lastnost, da si ljudje s svojo preteklo dejavnostjo zastavljajo uganke, ki jih pozneje ne znajo razvozlati še generacije. Pohlep, kratkovidnost, cinizem in podkupljivost nas znajo oborožiti z neomajno zavestjo o preteklem kot nečem zaostalem, če se že vnaprej ne obdamo z ignoranco ali mračnjaštvom, ki nas drži v zavetju pred odgovori zgodovine. Mnogi pa se seveda znajo okoriščati s fantomi preteklosti, ki preganjajo naše boleče spomine, ali večje izrabljajo vaje iz nostalgije.

Pripovedovalec neke "zgodovinske" zgodbe se naj bi izogibal političnim pastem, pa hkrati presegel golo učenost. Hegel, "najsulimnejši med histeriki" (Lacan), zato historik par excellence, opozarja, da mora zgodovinar preoblikovati dano surovo materijo dejanj in dogajanj, kot da bi pisal na fikciji zgrajen roman; to pa je že krepak odklik od političnih zvarkov in čiste domišljije, saj pripovedovalec zgodbe oznanja dejstveno resnico. "Sprava z dejanskostjo" je dosežena skozi sposobnost presoje in resnicoljubnost je učinek končne ocene zapisanega, sodnega dne zgodbe. Ne bo odveč znova poudariti, kako se takšen posel dogaja izven sfere politike, v brezinteresnem lovu na resnico, nezavezane osebnemu interesu in nepristranskosti v misli in sodbi.

Tej, takorekoč "svetniški" poziciji, stoji nasproti polje boja vseh proti vsem, vojne interesov, poganjanje za profiti in ugodji, igra Gospodarja in Hlapca, sla po oblasti. V znanosti bi pravkar rečenemu služil izbor zgolj tistih zgodovinskih dejstev, ki so v skladu in ki vnaprej podpirajo okvire predhodno zamišljene teorije. Kot da se ne bi delo teorije ogledovalo ravno v dejstvu, da - ne "izbiramo" le

* Milan Balažić, dr. političnih ved, Ministrstvo za zunanje zadeve RS.

potrjujočih dejstev, ki teorijo ponavljajo - temveč velja prej iskati dejstva, ki lahko teorijo ovržejo. Velika večina današnjih zgodovin izhaja iz t.i. logike razmer: kombinacija osebnih interesov, situacijskih dejavnikov in dostopnih informacij nati-homa predpostavlja racionalno obnašanje posameznikov. Tako postulirani zakon sveta dodaja še en modus k znanim univerzalnim zakonom na temo nacionalnega značaja, družbeno - ekonomske baze in nadstavbe, spopadov moralnih idej, značaja velikega moža itd.

Opravka imamo s še dodatno zagato. Viri o zgodovinskih dejstvih so nenavadno omejeni, saj beležijo le zanimivejše dogodke skozi vsakič specifičen pogled. To največkrat pomeni, da se z istimi podatki ujemajo kaj različne in nasprotujoče si interpretacije zgodovine, ki vse ciljajo na raven splošnega. Ali nam to kaže, da se moramo odpovedati naivni veri v zaključen niz zgodovinskih podatkov, interpretiranih univerzalno veljavno, t.j. na zgolj en sam način? Ali pa je potrebno priznati, da so vse raznolike interpretacije enakovredne in jih lahko ocenjujemo le po sposobnosti pojasnjevanja zgodovinskih dejstev, se pravi, kako na strune zabrenka označevalec-gospodar? In nadalje, že izhodiščno se zgodovinar - verjetno glede na svojo nezavedno strukturo in etiko - prikloni eni od obeh možnih Velikih zgodb: ali gleda na zgodovino kot na evolucijo napredka ali pa jo interpretira v smislu zgodovine regresije. Enkrat imamo na odru zgodovine bojvne zoper suženjstvo in osvoboditelje, drugič prevladujejo gospodarji, zatiralci in junaki apokalipse. Tudi če obe zgodbi povežemo v eno, "popolnejšo", je tu še selekcija dejstev, ki je odvisna od zgodovinskih interesov današnjega dne: vsaka nova generacija ima lastna izhodišča, projekte, interese, težave in lasten pogled na zgodovino, do katerega ima vsekakor pravico. M. Weber instruktivno vztraja, da bo naš interes za zgodovino vedno opredeljen skozi kulturne vrednote in ideje. Te pa so, kot vsakdo ve, zelo različne in mnogokrat hudo navzkriž. In če je temu tako - in tako je - potem lahko na podlagi odvisnosti zgodovine od različnih interesov obstajajo zgolj zgodovine, ne pa Zgodovina, kot se je "resnično zgodila".

Tako smo prišli do točke, ko smo postavljeni pred dejstvo, da radikalno zavrnamo naivno vero mnogih zgodovinarjev, ki svojo interpretacijo zgodovine razglajajo za objektivno, skratka za takšno, ki predstavlja dejansko zgodena dejstva. Ta naivna vera ima svoje ime: historicizem. Le-ta, historicist namreč, spregleda, kako sami selekcioniramo, urejamo in interpretiramo zgodovinska dejstva, katerih "izvorni" pomen je ponavadi za vekomaj izgubljen ali pa je že sama "izvornost" izvorno različno razlagana. Historicizem želi prepričevati, da bo vse O.K., če se v izogib vsakršnim usodnim odločitvam prepustimo intelegibilnemu toku zgodovine, v kateri nad našimi glavami in namesto nas odločajo demonske sile. Kaj je lepšega od užitkonosne omrtvičenosti pred železnimi zakoni Zgodovine, ki bodo sami našli Pot, Rešitve in Smisel Zgodovine. Vendar pa magična zaklinjanja infantilne nevroze ne pomagajo več. Če s Popperjem povzamemo:

"... ne more biti zgodovine 'preteklosti, kot se je dejansko zgodila'; lahko obstajajo le različne zgodovinske interpretacije, od katerih nobena ni končna; in vsaka generacija ima pravico postaviti svojo lastno interpretacijo" (Popper 1992, 134).

V tem se Popper gotovo ne moti in metodološka analiza ga privede do nadaljne posledice zgornje ugotovitve, da Zgodovina nima pomena, kajti zgodovina v smislu, kakor jo vsakodnevno uporabljamo ali izrekamo, preprosto ne obstaja. Slednje zanikanje nas postavi onstran teističnega historicizma v polje množice zgodovin, zgodovin bojev, trpljenja in upanja, kjer preprosto ni razloga, da bi bil nek človek pomembnejši od drugega - ker pa se konkretne zgodovine ne da pisati, zanemarjamo, odlagamo, pozabljamo, selekcioniramo, abstrahiramo. Pred nami je torej množica zgodovin, med katerimi je še posebej privilegirana zgodovina mednarodnega kriminala in masovnih umorov, ki je prodajana kot zgodovina človeštva:

"Zgodovina človeštva ne obstaja, obstaja le neskončno število zgodovin vseh vidikov človekovega življenja. Ena od teh je tudi zgodovina politične moči. Ta je povzdignjena v zgodovino sveta. Takšno stališče je, vsaj tako verjamem, napad na vsakršno dostojno konceptijo človeštva. Je komaj kaj boljše, kot če bi za zgodovino človeštva vzeli zgodovino poneverb, ropov ali zastrupljanja. Kajti zgodovina politike, moči ni nič drugega kot zgodovina mednarodnega kriminala in masovnih umorov (vključno, tudi to je res, s poskusi, da bi to preprečili). Takšno zgodovino učijo v šolah in nekatere največje kriminalce razglajajo za njene heroje" (Popper 1992, 136).

Oblastiželjnost in servilno oboževanje moči je nedvomno porojeno iz strahu pred Gospodarjem (fašizem), Univerzitetnikom (stalinizem) in pred diskurzom Histeričarke (kapitalizem), saj vsi trije diskurzi - en bolj kot drugi - napravljajo politiko za središče zgodovine; zgodovinarji pa pišejo občudovanja vredne zgodbe o modrih voditeljih, katerih nadzorniki jih držijo za roko s katero pišejo, če že niso sami del vladajoče zgodbe. Zgodovinsko poslanstvo, žrtvovanje, čast, slava, vse to so dvomljiva slepila politične in intelektualne aristokracije, skozi katera le-ta manjšina vstopa v zgodovinske čitanke. Zgodovina ni pravična: večina častivrednih ljudi ostaja pozabljena, navadni ljudje, ki jim gre najbolj za pravičnost in enakopravnost, se pač dokazujejo v svojem delu, ne pa v iskanju fiktivnih pomenov zgodovine in njenih predčasnih nagrad. Če je pred vami človek, ki ravno govori o zasramovani in prezira vredni zgodovini politike moči, pa to še ne pomeni, da ne zna ravno politika v določenih obdobjih zastopati stališča boja za demokracijo, za vlogo pravičnosti, svobode, enakosti. Če zgodovina res nima pomena, pa ji ta pomen skozi ljudsko-demokratske boje lahko damo sami.

Danes je politika skoraj popolnoma oropana vsakršne subverzivne intence in spremenjena v instrumentalizirane institucionalne mehanizme zagotavljanja statusa quo. Slovensko oprostora zgodovinska časovnost je prefinjeno razprostrta kot neizogibna usoda večno enakega in mnoge poenostavljene politične formule se na škodo inovacij ponavlja in kopira v slabo neskončnost. Kant nekje pravi, da se za posledice svojega dejanja lahko oddolžimo, ne moremo pa se odkupiti za njegovo neetičnost: prazno kesanje ne more narediti, da se nekaj ni zgodilo. Čez dve desetletji Hegel v Fenomenologiji duha zatrdi ravno nasprotno od "das Geschehene ungeschehen zu machen", da je skozi medij duha možno storiti ravno

to, namreč narediti, da se nekaj ni zgodilo: v mediju Simbolnega lahko vnačaj simbolno izničimo oz. spremenimo preteklost. Slovenska "žametna" revolucija, demokratična invencija v obdobju 1986-1991 je ali do skrajnosti ideologizirana in izrabljana v smeri aktualnih političnih učinkov ali pa je "pozabljena", se pravi, potlačena.

S pravkar navedenim dejstvom prav nenavadno sovпада lacanovski prevod Freudovega termina potlačitev: želja ne vedeti, ki je močnejša od vsake ljubezni do vedenja, do modrosti. Ne da bi k temu dodajali tesnobne in nelagodne občutke posameznih akterjev, velja v vsej radikalnosti priznati, kako je tu na delu - ne toliko anksioznost, iz katere bi lahko izhajala agresivnost ali bi se celo razvil paranoidni sindrom - stari klasični psihoanalitični mehanizem potlačitve. Zdaj močno razširjen v svojih posledicah pridobiva na svoji moči in deluje kot politična sila, kot simptom, ki je s strani dotičnih nerazumljen v svojem ne-smislu:

"Niste gospodar smisla tistega, kar pravi označevalec. Smisel je odvisen od drugega, od načina, kako vas bo slišal. Ali bo, na primer, sprejel vaše sovraštvo kot takšno ali pa ga bo imel za krinko ljubezni? Smisel je torej vedno smisel drugega" (Miller 1993, 15). Težava je torej že v tem, da ni mogoče postati gospodar smisla in tako simptom pozdraviti, še več, navadno na tej točki analizant noče biti ozdravljen, kajti njegovo ne-razumevanje lastnega simptoma predpostavlja določeno nezavedno ugodje, ugodje skozi bolečino. Je že tako, da razumemo zgolj tisto, za kar menimo, da že vemo. Razumemo samo tiste smisle, katerih udobje in ugodje smo že izkusili, torej, razumemo najprej le svoje fantazme. Šele ko se od fantazem odlepimo, ko prečimo fantazmatske smisle, takrat se lahko naučimo tudi nekaj novega, nekaj takega, česar še ne razumemo - učimo se lahko le od ne-smisla.

Znana je razvpita freudovska teza, da tistega, česar se ne moremo spomniti, ponavljamo v obnašanju. Če se ne spomnimo lastnega sodelovanja pri mnogih "nežnih" oblikah sicer začasno razpadajočega avtoritarnega obnašanja v iztekaajočih se letih "komunizma", potem bomo podobna ali enaka obnašanja ponavljali v nedogled, ne glede na to, da smo v retoriki zamenjali "boj za razvoj socialističnih samoupravnih odnosov itd." za "boj za uveljavitev parlamentarne demokracije itd.". Ker se pozabljenega in potlačenega ne spomni, ga uprizarja, "ne reproducira ga kot spomin, temveč kot dejanje, ponavlja ga, ne da bi seveda vedel, da ga ponavlja" (Freud 1995a, 46). Seveda pa moramo tovrstno pozabo in potlačitev ločiti od neke druge vrste "aktivne" pozabe, ki pa je - za razliko od prejšnje - za trajno vzpostavitev in kolikor toliko solidno funkcioniranje demokracije bistvena. Obe stališči sta nekompatibilni le na prvi pogled, prej gre za hrbtno stran istega: vsi vemo, da demokracija s svojim mehanizmom omogoča, da se jo nedemokratično odpravi ravno z volitvami; vendar pa je pomembnejše od tega ne ravno rožnato obdobje, iz katerega je demokracija izšla, ki ga je potrebno pozabiti, da bi lahko demokracija res delovala. Materina znamenja rojstva demokracije velja zamenjati z "očetovsko" odprtostjo univerzalnemu ali drugače, svobodni smo le, v kolikor se podrejamo Zakonu.

Ne da bi se spuščali v izigravanje "neprave" s "pravo" pozabo, se zdi, da neodvisno od tega, kako se določena travma zgodi, je ta vselej resničnejša od vsakršne strukturacije realnosti. Travma je resničnejša od resničnosti, je Realno samo, od

tod izhajajo vse zgodovinske interpretacije, sama travma pa ne podleže nobeni. Vzeti jo moramo takšno kakršna je in ker ne predpostavlja pomena, ji lahko psihoanalitično re-interpretativno delo podeli novo interpretacijo, nov pomen.

Že Freud je opozarjal na nenavadno okoliščino - sicer na individualni ravni - ko se subjekt spominja le nepomembnega iz lastne zgodovine, zgolj indifrentno ohranja v spominu, medtem ko pomembno potlačuje. Ali še določeneje: subjekt se nečesa spominja zato, da bi pozabil nekaj drugega, česar se noče spomniti. Freudovski koncept Deckerinnerung lepo zaobjame proizvodnjo nadomestnega in premeščenega spomina, s čimer se subjekt izogne nekemu "izvirnemu" travmatičnemu spominu, da še naprej ohrani konsistenco zgodbe, v katero želi verjeti in si jo nenehno pripoveduje. Nespominjanje travme Realnega, zagata v kateri se znajde subjekt, ko hoče obuditi potlačen spomin, h katerega travmi se vseskozi vrača, vendar pa je ne more artikulirati, okrog slednjega subjekt organizira svojo bit. Potlačitev "izvornega" spomina subjektu pač omogoča konsistenco njegove zgodbe, celost individualne zgodovine, in mu zagotavlja gotovost ob sklenjeni identiteti. Tega kroga, razen psihoanalize, ni moč prebiti: vsakršno spominjanje, tudi tu pričajuče, zapade v obupni poskus iskanja velikega Drugega, ki bo trdno zagotavljal obstoj in pomen Simbolnega, s tem pa - skozi identifikacijo s Simbolnim - subjektu zavaroval trdnost njegove identitete.

Tako si subjekt ustvari pravcato "teorijo evolucije", nekakšno regulativno idejo lastnega "razvoja", kjer potlačitve in nadomestno ali premeščeno spominjanje uravnava "manjkajoče" ali "odvečne" člene v zgodbi. Ponovno najdenje nekega dogodka, naknadna obuditev spomina na "manjkajoči" člen osebne zgodovine, subjekta požene v višave maničnega razpoloženja in mu priskrbi narcistično ugodje. Sitnosti z "odvečnimi" členi zgodbe, s tistimi, ki bi lahko krnili narcistično samouživanje, ki bi lahko zamajali in neljubo spremenili celotno subjektovo zgodovino, s temi pa opravi potlačitev; kajpada uspešna potlačitev - v nasprotnem se nam pojavi vrnitev potlačenega. S spominjanjem zgodovine je približno tako kakor s sanjami: nikoli ne moremo biti dovolj prepričani, ali smo jo popolnoma interpretirali, in čeprav morda izgleda rešitev zadovoljiva, je možno, da imajo zgodovina, zgodba, spomin - prav tako kot sanje - nek drug pomen. Kot pravi v svojem "Michelangelovem Mojzesu" Freud, je možno interpretacijo umetnine, tako kot določen del zgodovine, izpiliti do precizno prilegajoče se sestavljanke podatkov, in vendar: verjetno ni vselej resnično in resnica ni vselej verjetna. Interpretacija zgodovine je vedno-že fragmentarna in rekonstrukcija teksta ter pomena zgodovine nam ne more dati upanja, da bi kdaj zadela na za vekomaj izgubljeno "izvornost". Odgovor na uganko zgodovine predstavlja sestavljanke, neka relativno koherentna zlagalnica, ki se lahko v neskončnost zлага in razlaga ter variira svoje pomene.

Naša poanta je lahko lacanovsko zelo elementarna: preberimo skupaj stavka, da subjekt pristopa k realnosti z aparati ugodja in da ni preddiskurzivne, ni prefantazmatske realnosti. Kot nas je naučil Lacan, je tisto, kar vsakodnevno izkušamo kot "realnost", vselej že posredovano skozi fantazmo - ali drugače, vnaprejšnje koordinate subjektovega fantazmatskega prostora mu omogočijo dojeti nekaj

Realnega kot del realnosti. Sama realnost ima strukturo fikcije in če od realnosti odštejemo to fikcijo, potem zgubimo samo realnost. Ali še drugače: vsa realnost je podrejena načelu ugodja, zato je vsa realnost fantazmatska; če je po Clausewitzu vojna nadaljevanje politike z drugimi sredstvi, potem je načelo realnosti nadaljevanje načela ugodja z drugimi sredstvi (J.-A. Miller). Fantazma je torej odločilna opora našega "čuta za realnost" in različne fantazme povzročajo različne realnosti, različne realnosti oz. njih interpretacije pa povzročajo konflikte, rezultirajo v homo homini lupus; tudi vojne so najprej vojne fantazem, da nekoliko bolj "civilizirano" lomljenje kopij okrog tega, kaj se je v zgodovini "res zgodilo", niti ne omenjamo. Prekoračitev fantazme, na kateri temelji vsaka oblast, je posel psihoanalize: zgodovinski diskurz ni zgolj to kar skriva ali kaže željo, temveč je tudi sam predmet želje, ne omogoča le bojov in sistemov gospodstva, marveč se zanj in prek zgodovinskega diskurza bojujejo, polaščajo in osvajajo oblast.

Ne le oblast, tudi zgodovinski teksti preteklih generacij kot nepokopani mrtveci čepijo za našim vratom. Iz more v sanjah se zbuja v zgodovinsko moro, v tok sveta, za katerega pri sveti veri ne bi mogli trditi, da ima kakršnokoli zvezo z intelektualnostjo. V tej pokvečeni drži nas zaloti ideologija historicističnega oportunitizma, ki - podobno kot vsaka tosvetna ali "onstranska" oblast, le da bolj prefinjeno - nam nalaga klanjanje vsakokratnemu zmagovalcu. In ne samo to: ponuja nam sprevrnjeni svet nevtralne in vrednostno proste znanosti zgodovine, ki z enako nepristranostjo obravnava največje pogoje nad človečnostjo in tisto malo brstja humanosti. Vrhunski dosežki historicizma se po pravilu prelijejo v dnevno politiko in obe plati iste medalje pobotata rablja in žrtev. Slednja prevara sugerira skrušeno sprejemanje gospodstva zmagovalcev, ki mu služi historicizem kot filozofija v historični funkciji: izdati hlapčevu vednost, da postane Gospodarjeva:

"Kaj kaže filozofija v vsem svojem razvoju? Tole - krajo, rop, odvzem vednosti hlapcu, in sicer z nje lastno operacijo gospodarja" (Lacan 1993a, 23).

Gospodarjeva vednost v obliki pisane zgodovine vseeno kaže hlapčevu dejavnost na način, da je ne skriva; nič ni skritega, čeprav ni neposredno vidno ali berljivo. Zgodovinska "izjava je hkrati nevidna in neskrita" (Foucault): če kaj, potem ta izjava uvaja historični princip, da je v vsaki zgodovinski epohi vse vedno že izrečeno, da za zaveso ni ničesar in se je zato potrebno držati površine. Če je že kaj skritega, je skrito to, da ni nič skritega, površina kaže tako dogodke, ki so se zgodili, kot reči, katere se niso uresničile, pa bi se lahko - odsotnost nekega dogodka je ravno tako dogodek. Le-tega vedno povzroči neko dejanje, določena kombinacija med vednostjo in dejanjem. Ko se odločimo za vednost, nikoli ne pridemo do dejanja, saj ostanemo pri tehtanju argumentov za in proti dejanju; samo dejanje je "slepo" in ko pade odločitev, se spremeni pomensko polje, dejanje, ki je v sebi "nemo", pa zadobi retroaktivni pomen z interpretacijo, v kateri se nam tudi vzroki in razlogi za dejanje kažejo na drugačen način. Skratka, dogodek postane dogodek, je realiziran in potrjen šele skozi vpis v svojo zunanost - šele prek vpisa v simbolno mrežo, ki ga uravnava logika historizacije/simbolizacije se dejanskost dogodka vzpostavi. Ta simbolna registracija ima vseskozi retroaktiven značaj in

natanko tako se piše tudi zgodovina: zgodovinska dejanskost je konstituirana z vnažajskim pisanjem oz. vpisovanjem v simbolno mrežo, kjer realnost postane to, kar že je. Razmik med dogodkom ter njegovo simbolizacijo, ta nenavadna zamuda simbolnega vpisa za dogodkom povzroči, da bo dogodek dobil pomen šele naknadno, ko "bo bil".

"Življenje je živo", kakor je nekoč dejal Laibach, zgodovina je živa: vedno znova se piše na novo, vsaka naslednja generacija jo reflektira skozi lastne izkušnje, nagnjenja in probleme, in ima za to tudi vso pravico. Filozofija zgodovine mrgoli od raznolikih interpretacij posameznih dogodkov in smiselnosti, smotra, cilja zgodovine v celoti. Nedvomno prevladujoča interpretacija zgodovine celo tja do sredine našega stoletja je kajpada razsvetljenska: globalni proces racionalizacije, izpopolnjevanja in znanstvenega spoznanja, vera v neskončen napredek in ideja brezmejnega izpopolnjevanja človeka, zaupanje v razvoj kot tok osvobajanja od avtoritet in vse večje dominacije nad naravo - prihodnost, razum in dejanje bodo prevladali nad preteklostjo, tradicijo in mračno dediščino. Veliki udarci človekovemu narcizmu - od Kopernikovega izvrženja Zemlje iz središča vesolja, do Darwinove teorije evolucije in Freudovega odkritja nezavednega, ki je pokazalo, da ni človek gospodar niti v "lastni hiši" - vse to je seveda temeljito spremenilo in končno tudi pokopalo razsvetljenski idealizem: črvički slabe vesti razsvetljenstva, izkazani že v Heglovi maksimi, kako "napredek uma ni napredek sreče", se pri Freudu razbohotijo v obče naziranje napredka in napredovanja znanstvenega spoznanja kot napredovanja človeštva iz poraza v poraz, vsaka nova dvomljivo razglašena svoboda prinese tudi nove omejitve. Izkaže se zavajajoč značaj razsvetljenske premočrtne evoliucijske sheme, ki se je v tem stoletju prvenstveno "udejanjala" skozi meščansko idejo napredka na eni in temu nasprotnega prevladujočega marksističnega prepričanja o nujnosti komunistične prihodnosti na drugi strani. Inercija preteklosti preprečuje prelom v kontinuumu zgodovine, pa vendar nosi s seboj tudi utopična upanja: moč preteklosti se tako pojavlja kot demonsko ponavljanje "vedno istega" pod plaščem novega in modernega, enako kot v obliki spomina ohranja prevratna ravnanja in kritične drže preteklih generacij.

Stara budistična modrost pravi, da vkolikor sedanjost in prihodnost obstajata tako, da predpostavljata preteklost, potem bosta sedanjost in prihodnost obstajali v preteklosti. Moč preteklosti v sedanjosti in prihodnosti, ta "energija" tradicije, je izjemna - kot pove Freud v svoji "Končni in neskončni analizi":

"Ni niti ene domnevno premagane krive in prazne vere človeštva, katere ostanki ne bi še naprej živeli v globokih plasteh kulturnih ljudstev ali celo v najvišjih plasteh kulturnih družb. Kar je enkrat zaživelo, se zna trdoživo obdržati. Včasih lahko podvomimo, da so zmaji iz pradaavnine res izumrli" (Freud 1995b, 76). Gre za "arhaično dediščino", locirano v človekovem nezavednem, pri čemer ne smemo pozabljati, da sta Ono in Jaz izvorno eno, tako da Freud ne vidi nikakršnega mističnega precenjevanja dednosti, ko pri Jazu ugotavlja vnaprej - z nezavednimi usedlinami, kajpada črko - določene smeri razvoja, teženj in reakcij, in to preden prične Jaz obstajati. Analitična praksa ga navaja k sklepu, da imajo takšne psihične vsebine kot je simbolika, izvor v dednem transferju, s seboj nosečem sledi preteklega človekovega razvoja.

Individualni "vrnitvi potlačenega", nečesa, za kar se je zdelo, da je bilo že preseženo, pozabljeno, izginulo, temu - če povlečemo spekulativno paralelo - v polju družbenega in političnega odgovarja ponavljanje v zgodovini, ponavljanje velikih dogodkov, revolucij in junakov. Zgodovinsko ponavljanje prvi odločneje tematizira Hegel, od katerega pozneje Marx prevzame idejo ponavljanja: najprej tragedija, nato farsa (Victor Hugo dodaja, da se revolucije ponavljajo in s tem ponavljajo revolucijo proti revoluciji, Marcuse pa v skustvu fašizma preinterpretira zgornjo Marxovo maksimo v smislu, da je farsa katastrofalnejša od tragedije, ki jo ponavlja). Dogodek se mora zgoditi takorekoč dvakrat, da ga zgodovina potrdi: farsični klovi tesnobno zaklinjajo tragične junake in pozivajo smrt, da bi pri življenju ohranili novo:

"Ljudje delajo svojo lastno zgodovino, toda ne delajo je, kakor bi se jim zljubilo, ne delajo je v okoliščinah, ki so si jih sami izbrali, temveč v okoliščinah, na kakeršne so neposredno zadeli, kakeršne so bile dane in ustvarjene s tradicijo. Tradicija vseh mrtvih pokolenj leži kakor mora na možganih živih ljudi. In ko se zdi, da si ravno prizadevajo preobrniti sebe in stvari ter ustvariti, česar še ni bilo, ravno v takih obdobjih revolucionarne krize boječe zaklinjajo duhove preteklosti, naj jim služijo, izposojajo si njihova imena, bojna gesla in kostume, da bi v tej stari častiljivi preobleki in v tem izposojenem jeziku uprizorili nov prizor svetovne zgodovine" (Marx 1979, 453).

Več kot je novega v nekem zgodovinskem obdobju, bolj se doba sklicuje na staro, oživlja preteklo, parodira podedovano: Luther se maskira v apostola Pavla, Francoska revolucija posnema zdaj rimsko republiko zdaj rimsko cesarstvo, revolucija leta 1848 ponavlja revolucijo iz leta 1789. Vsak nov zgodovinski dogodek se kot s popkovino drži materinega telesa preteklega, svoboda pa lahko najde šele v "uspešni" pozabi prikazni lastnega primitivnega in infantilnega. Izgleda, da ni mogoče presekati začaranega kroga dedovanja, žalovanja, igranja mrtvih, ohranjanja njih govorice, uveljavljanja poezije preteklosti, oplajanja vere v fraze nepokopanih mrtvakov. Obsedenosti z anahronijo nujno sledi amnezija - nekaj povsem različnega od Nietzschejevega "dejavnega pozabljanja" - ki posamezne "zgodovinske" novume utaplja v brezčasnem redu meščanskega sveta, sveta pozabe, ponavljanja in "vrnitve potlačenega". Mrtvi so obujeni, da bi poveljali "novo" v fantazmi, temu zaklinjanju pa sledi zanikanje, saj je kulisa zgodovinske tragedije služila zgolj za to, da skrije mizerno vsebino meščanske fantazme: mrtvi fantomi so do nadaljnjega pozabljeni, fantazma preklicana in blodnja zaokrožena - do naslednjih. *Circulus vitiosus*. Ugodje ponavljanja.

Če že govorimo o fiktivnem značaju občutka "novega", pa se moramo seveda vprašati, kaj pa je tisto kar prekinja zaprti kontinuum zgodovine ponavljanja - ali se doslej povedano lahko bere skupaj z nekim drugim temeljnim spoznanjem glede mehanizmov produkcije zgodovine, namreč, s kontingentno naravo zgodovine? Ko govorimo o kontingenci, evociramo bistveno vlogo naključja v zgodovini: serija naključij pa v nekem momentu preneha biti le naključna in - prek

posega označevalca-Gospodarja, prek "točke prešitja" - zadobi berljiv, se pravi inteligibilni, in nemalokrat usodni pomen. V tem trenutku takorekoč spregovori samo Realno in splet raznovrstnih, nepovezanih in nesmiselnih naključij in zgodovinskih dogodkov se razvrsti v zakonitost, do te mere jasno in pojasnjevalno, kot da nas nenadoma in nepričakovano obdarujejo sporočila velikega Drugega. Še posebej v primeru, ko se naključja ponavljajo, le-ta pridelajo dimenzijo unheimlich, nečesa trdovratno grozljivega. Že eno samo naključje, pri katerem sovpade "misel" in "realnost" - ko, denimo, pomislim na dr. Gombača, pa se ta ravno v tem trenutku pojavi na vratih - nas lahko povede v animistično interpretacijo zgodovine kot podaljška prvotnega narcizma, ki proizvede nezavedno verovanje v oduševljeno vnano realnost. Svet in dogodki v njem so dojeti po podobi Jaza, potlačena vera v vsemoč misli pa omogoča dealanje z duhovi, kar se izteče v prisilne nevroze sklepe: "saj vem, da svet ni smisel, pa vendar verujem, da je".

Opravka imamo z vdorom Realnega v nam sicer znano - znano še ni spoznano (Hegel) - realnost, torej v register Imaginarnega. Dogodek kot vdor Realnega nazaj dobi smisel skozi zvedbo na načelo realnosti ali na načelo ugodja - negotovosti ni več in tesnoba "zgodovine v suspenzu" je izginila. Gotovost, da bodo zgodovinski dogodki dobili svojo verodostojno interpretacijo, to gotovost nam lahko dajejo le raznolike podobe subjekta-ki-se-zanj-predpostavlja-da-ve.

Seveda pa še naprej ostaja razcep med vednostjo in verovanjem, kajti negotovost na ravni vednosti je dopolnjena z gotovostjo na ravni nezavednega verovanja, določeneje, navkljub vednosti, verovanje ne izgubi svoje moči. Vera v obstoj velikega Drugega - ne glede na to, ali nam smisel zagotavlja Bog, Železni zakoni zgodovine, Dialektika itd. - implicira postuliranje neke točke, iz katere lahko zgodovinske dogodke poenotimo, razvrstimo in vanje vnesemo razsežnost smisla. Veliki Drugi je torej točka, s katere ugledamo zgodovino, sebe in svoja dejanja kot smiselno usmerjena k nekemu cilju.

Za lacanovski koncept velikega Drugega bi lahko rekli, da ne moremo, namreč, Drugega, da ga ne bi predpostavili - "Drugi obstaja" in "Drugi ne obstaja", paradokso zgolj na prvi pogled, saj kontrapunkt Lacan poveže s formulo velikega Drugega: "Bog je mrtev, a problem je v tem, da sam tega ne ve". Ali drugače: obstaja Namen zgodovine, a ga še nihče ni našel; navkljub pomanjkanju vsakega Namena zgodovine, le-ta s svojimi dogodki prav lepo deluje kot slepi mehanizem, ki proizvaja smisel kot lokalni in obrobni učinek globalnega nesmisla. Padeč smisla zgodovine, konec Zgodovine kot še ena nova meja, postavljena v 20. stoletju, razgalja kot mitologije vse zgodbe, ki ciljajo na status Zgodovine: ta ni več od brezpomenskega in neosebnega mehanizma, polnega serij naključnosti, ki jih medsebojno uveržijo posamezni diskurzi proizvajajoč logične pomene. Kontingentnost zgodovine je zato inteligibilna, ne glede na to, da nima pomena, je zato lahko smiselna in koherentna. Zgodovina deluje kot "odprt" proces, kot zaporedje dogodkov, dejanj, sledi in znakov, ki vsi napotujejo na neko prihodnje poravnanje simbolnih dolgov, sredi katerega vse dobi svoj poln pomen. Vendar, kot opozarja W. Benjamin, je tudi ta eshatološki trenutek, v katerem bodo vsi računi poravnani, kontingenten in ni zagotovljen vnaprej, saj je odvisen od sedanjosti,

od aktualnih bojov za svobodo. Izid teh bojov bo vnaprej določil, katere stvari so se zares zgodile in kakšen pomen ima preteklost.

Vedeti je treba, da zgodovinska dejstva nikoli niso bila preveč varna v rokah oblasti: gradnja Potemkinovih vasi zgodovinskih laži in pretvez odpre za delovanje preteklost, ne pa sedanjost in prihodnost. Ko s preteklostjo in sedanjostjo oblasti ravna, kot da sta del prihodnosti, s to gesto ukinejo znanost zgodovine, politiko pa oropajo za možnost novega. Je že res, da nepredvidljivost toka dogodkov v času vedno kljubuje vsakršnemu poskusu zaključene zgodbe, da se bi lahko vse, kar se je zgodilo, zgodilo tudi drugače - razlaganje je zato brezmejno - toda lov na divje goske resnice je še vedno boljša stava, kot pa graditi na cinizmu, kako je vse relativno, ne glede na dokaze. Prav na Slovenskem se je v tem stoletju že najmanj dvakrat zgodilo, da so spremenjene okoliščine terjale nadomestitev enih zgodovinskih knjig za druge, da se spreminjajo enciklopedije, brišejo imena in vpisujejo nova, da posamezniki celo menjajo svoje osebne zgodovine, v skladu z aktualnim političnim prepričanjem. Pri tem ne gre toliko za to, da je vsakršno podajanje zgodovine bolj ali manj "subjektivno" - tudi tole pred Vami - temveč, kot zapiše Rorty:

"Pomembno je edino to, da lahko to misel, če že verjameš vanjo, izrečeš, ne da bi te zaradi tega preganjali. Z drugimi besedami, pomembna je možnost, da govoriš drugim ljudem o tem, kar imaš za resnično, ne pa to, ali je tisto res resnično. Če bomo poskrbeli za svobodo, bo resnica poskrbela sama zase" (Rorty 1993, 407).

Če že omenjamo tolikokrat navrtano "objektivnost" pisanja zgodovine, kajpa da ne moremo mimo tega, da ljudje - in celo zgodovinarji so ljudje - zahtevajo, da drugi ljubijo to, kar imajo radi sami, da drugi sovražijo, kar sovražijo sami, da se morajo drugi obnašati in spreminjati po naši narcistični popolnosti, da so drugi tisti, ki so zato, da nas spoštujejo, potrjujejo in godijo našemu samoljubju; ne le v zgodovini, tudi ob pisanju zgodovine ali zgodb se dogajajo podobne reči, ko - včasih nehote, nevede, nezavedno - sovražimo tiste, ki ljubijo to, kar mi sovražimo, kako se uvrščamo, kako pripadamo in postavljamo spomenike negativnih zgodovinskih kultov. Z zgodovinskimi resnicami so, tako kot z vsakimi resnicami, neznanske težave:

"Za resnice je značilno, da se nikoli v celoti ne razkrijejo. Skratka, resnice so trdna telesa z dovolj perfidno neprosojnostjo. Videti je namreč, da celo tiste lastnosti, ki jo zmoremo udejanjiti v trdnih telesih, nimajo - namreč prosojnosti, saj nam ne razkrivajo ne svojih prejšnjih in ne poznejših trdnosti. Treba jih je obkrožiti, rekel bi celo, da gre za obroč sleparije" (Lacan 1992b, 38).

Kot smo že videli, pa imamo pri zgodovinski resnici ponavadi pridodan še politični interes: politika in resnica nikoli nista bila v kajprida dobrih odnosih, prej bi lahko dejali, da je bila resnica v vseh režimih neobogljena, enako, kot je bila oblast

varljiva - iz osebnih izkušenj pa Vam tudi povem, da še nisem naletel na politika, ki se mu je zdela resnica v politiki vrlina. Zgodovina, etika, morala, znanost, politologija, niso nič drugega kot fikcija, toda nujno potrebna fikcija, brez katere ne bi bili sposobni orientacije v polju družbenega, če bi to sploh obstajalo. Ker je sama realnost diskurzivno strukturirana, jo zapopademo skozi naše vsakdanje družbene, politične, pravne in druge koncepte. Ko enkrat vstopimo v ta red Simbolnega, za vekomaj izgubimo resnični objekt želje, ki postane z izgubo neposrednosti predsimbolnega Realnega nemožen in nedosegljiv. V realnosti se srečujemo s pozitivnimi objekti kot nadomestki izgubljenega incestuoznega das Ding. S simbolno kastracijo je človek potopljen v vesolje znakov kot nadomestil Reči - da je realnost strukturirana kot govorica pa vpokliče, kako je vsak pomen naddoločen s simbolnim okvirom, strukturirajočim naše razumevanje realnosti. Vendar, če ima resnica sama strukturo fikcije, to ne pomeni, da nismo zadeli na neko zgodovinsko resnico tam, kjer menimo, da imamo opravka zgolj s fikcijo.

Doslej povedano ima pomembne posledice na naše zaključne misli tega predavanja, ki se morajo glede na dosedanje pisanje zgodovinskih zgodb vrteti okrog tihe predpostavke tovrstnega pisanja, okrog vrednostnega dispozitiva; naj vas vsekakor ne bo strah, ko na prizorišče prikorakajo mastodonti tipa "razsvetljenstvo", "socializem", "kapitalizem", "Slovenci", etika itn.

Ne da bi se posebej ustavljali ob ambivalenci razsvetljskega projekta - velikih zahtev po svobodi, uporabi uma, po uporabi zoper tlačitelje in zahtevi brezrazredne družbe na eni strani, in hkratnim vznikom totalitarnih modelov, krvavega terorja in vseh drugih udejanjenj razsvetljenstva na drugi - izpostavimo zgolj nič kaj nenavaden strah meščanstva pred vdorom česarkoli heterogenega. Civilizacija, katere temelje je udarilo razsvetljenstvo, iz svojega kroga normalnosti izvrže vse, kar je drugačnega, kar potlačuje in zatira: politične in ekonomske alternative, drugačne ideologije in oponirajoči way of life, druge kulture, proletariat, žensko in njeno seksualnost, homoseksualnost - vse to so figure Drugega, potrebne udomačitve, instrumentalizacije in s tem eksploatacije. Razsežnost das Unheimliche v teh figurah pa se nenavadno dobro upira omenjenim postopkom udomačitve in fascinira še naprej. Zatrto in potlačeno se, kot vsakdo ve, vrača: v samo jedro razsvetljskega projekta, oznanjujočega avtonomnega in svobodnega subjekta, ki ga vodi le avtoriteta uma in resnice, je položen konflikt med pravičnostjo in zakonom: zakon je potrebno spoštovati, ne zato, ker bi bil dober, pravičen, koristen ..., temveč zato, ker je zakon. Ta razsvetljenska tautologija zahodnega modela demokracije, ki se je v zadnjem desetletju hvalevredno univerzalizirala z zlomom komunizma in zmago demokratske invencije takorekoč po vsej Evropi, nujno zaznamuje demokracijo: svobodne in poštene volitve, večstrankarstvo, parlamentarizem, pravna država, človekove pravice itd., na vse to, s čimer se diči sodobna Evropa, se lepi neka sluzasto, smolasto in fascinirajoče "podzemlje" vsakovrstnih kršitev človekovih pravic, vojne, nacionalizma, rasizma, populizma, seksizma.

Kakor poudarja Rorty v *Philosophy and the Mirror of Nature*, postane razsvetljenski projekt, neodvisno od zgoraj navedene fenomenologije, nelegitimen že s tem, ker predpostavlja nek skupni temelj človeškega izkustva. Naj bo to um ali človekova narava ali katerakoli druga regulativna ideja, so ti ideali najmanj prob-

lematični in ne morejo služiti kot opora umni avtoriteti resnice in zakona. Sama opora - um, resnica, zakon, pravičnost, dobro itd. - je radikalno kontingentna, v svoji naključnosti arbitrarna in neutemeljiva; vse opore so med seboj enakovredne in nobena nima prednosti pred drugo. Na tej točki se zlomi razsvetljenska perspektiva napredovanja razuma, kar naj bi optimistično rezultiralo v nenehnem širjenju vednosti, napredovanju morale in srečni bodočnosti človeštva: od divjaka do domorodca in od tod do Newtona (Condorcet). Brezopornost in arbitrarnost razsvetljenske vere v neomejeno rast in ekspanzijo vednosti, v osvoboditev izpod avtoritet skozi neustavljivi pohod želje po novem, zmagi razuma, vse to je razlog vzpona in propada razsvetljenskega projekta kot takega: vzpona z navdušenjem nad "sapere aude", in propada, saj je bil ta projekt v svojih korenih zaznamovan z dominacijo in gospostvom - propada, ki ga še ni videti na obzorju, vendar ravno obeležja arbitrarnosti in brezopornosti dajejo upanje za neko prihodnjo demontažo. Danes pa se moramo prej zadovoljiti s Freudovo pesimistično perspektivo napredka človeštva iz poraza v poraz, kjer se poleg razblinjanja iluzij o gospostvu človeka v veselju, na zemlji in nad samim seboj vedno znova vzpostavljajo novi mehanizmi heteronomnega gospostva ravno skozi upor proti zunanji avtoriteti - ukinitve ali ublažitve gospostva ne doseže niti vzgoja niti psihoanaliza, gospostvo je za človeka takorekoč konstitutivno.

Želja po demontaži gospostva je bila zapisana na rdečih zastvah, ki so vihrale v zadnjih dveh stoletjih - vendar se tudi daleč največje emancipacijsko gibanje, imenujemo ga komunistično, ni osvobodilo razsvetljenskega prekletstva, njegove dvoumne razcepljenosti na "plemenitega razsvetljenca in angela uničevalca v eni osebi" (Dolar 1994, 105). Privilegirani otrok razsvetljenstva "... je neka vera, ki je bolj kot katerakoli druga kriva za pokol posameznikov na oltarjih velikih zgodovinskih idealov - pravice, napredka ali sreče bodočih rodov, svetega poslanstva ali emancipacije nacije, rase ali razreda ali celo same svobode, ki terja žrtve posameznikov za svobodo družbe. To je vera, da neke, neke v preteklosti ali v prihodnosti, v božjem razodetju ali v glavi posameznega misleca, v zgodovinskih ali znanstvenih razglasih ali pa v preprostem srcu nepokvarjenega dobrega človeka obstaja končna rešitev" (Berlin 1992, 84-85).

Ta stara vera, ki je bila s socializmom zgolj obujena, je znova afirmirala človekove sanje o družbi svobode, enakosti in pravice, v končni harmoniji pa naj bi se spravila vsa groba empirična protislovja. Slednje sanje, formulirane kot politični program, so se takojci soočile s težavami, saj izpolnitev enih idealov onemogoča izpolnitev drugih, da socialna pravičnost preprečuje učinkovitost, da enakost omejuje individualno svobodo, da postulirana družbena harmonija spregleduje konflikt kot temeljno razsežnost človekovega bivanja, obvezna vera v ideale pa pokonča svobodo izbire. Tudi če bi bili vsi ljudje povsem dobri in racionalni, verjetno ne bi bilo mogoče podati čistih, enoznačnih in gotovih odgovorov, ki bi nas odvedli v idealni svet - to pa je posamezne komunistične voditelje spravljalo v blaznost iskanja končnih rešitev, v izgradnjo genialnih vseobsežnih sistemov z večnostno epiteto. Iskanje večno veljavnih vrednot komunizma kot mostrouzni sad pozno-kapitalistične civilizacije je prej kazalo na željo po jamstvih obstoja totranskih nebes, pravzaprav pa izkazovalo infantilno željo po otroški trdnosti

absolutnih vrednot. Sploh ni tako nenavadno, da se tako konservavec kot komunist čutita varnega šele v prepričanju o obstoju neke višje modrosti, ki nadzoruje in bdi nad spremembami ter zanje avtoritetno prevzema odgovornost. Kar si želi on, si moramo želeli vsi, kar ima za avtoriteto on, mora biti avtoriteta vsem, prav tako kot konservavec je komunist prepričan, da sta mu ali Bog ali Zgodovina dala pravico vsiljevati svoje vrednote drugim. Misticizem konservativca in narcistični razum, po katerem se naj modelira vsa družba, pri komunistu - ali strožje - vsak poskus razvoja univerzalistične strategije emancipacije človeštva, odprave aktualnega gospostva, neenakosti in krivic, izhaja iz iluzije, ta iluzija pa nenehno proizvaja nove spopade in vedno nove krivice.

Nad obema konkurentoma si je v tem stoletju prvenstvo izboril "vmesni" liberalizem, ki si je, poučen s kataklizmičnimi izkušnjami "levice" in "desnice", nadel človeški obraz - "liberalizem s človeškim obrazom" niti ni tako slaba formulacija: označuje ga načelno zavzemanje za politično pravičnost, znotraj katere lahko ljudje uskladijo raznolike poglede in interese, ali drugače, ohranjati skuša politično ureditev, ki bi spoštovala in varovala različnosti v družbi, pri čemer se eksplicitno odpoveduje kakršnimkoli utopičnim predstavam o neki bodoči idealni ureditvi ali o izpopolnjevanju človeka. Liberalizem se skuša z rešitvijo kapitalizma in ohranitvijo demokracije izogniti dvema out-out pozicijama: komunizem je uničil kapitalizem in žrtvoval demokracijo, fašizem pa je uničil demokracijo, da bi rešil kapitalizem. Kajpada liberalizem ni le odgovor, marveč odgovor postavlja nova vprašanja, med katerimi je ključno - vsaj tako se zdi - da, po mnenju mnogih teoretikov liberalizma, krizo kapitalizma povzroča ravno demokracija in uveljavljanje človekovih pravic: če je kapitalizem povzročal krizo demokracije, naj bi danes stali pred enigmo, kako rešiti demokracijo in človekove pravice ter obenem ohraniti kapitalizem. Adorno ni pomišljal, ko je bilo potrebno napičiti ta trenutek:

"Kolikor bolj so posamezni ljudje ponžani v funkcijo družbene totalitete z njenim spenjanjem v sistem, toliko bolj duh tolažeče povišuje človeka nasploh, kot princip, z atributom Ustvarjalnega, atributom absolutnega gospostva" (Jay 1991, 65).

Še zdaleč ni staromodna Adornova in Horkheimerjeva misel iz Dialektike razsvetljenstva o tem, kako je zapornik podoba do kraja domišljenega kapitalističnega sveta dela: meščanski subjekt je kot obsojenec zveden na ponavljanje brezupno istega, na nesmiselno vračanje vedno istega. Liberalno-kapitalistično družbeno je konstitutivno neuravnovešeno, saj v njem vlada logika univerzalnega, ki kot strukturno nujnost predpostavlja formalno enakost kot obliko materialne neenakosti. Gospostvo in izkoriščanje predpostavlja zakonsko enakost in enakovredno menjava med svobodnimi posamezniki, skratka, med gospostvom in izkoriščanjem na eni ter načelom enakosti in enakovredne menjave na drugi strani ni nikakršnega protislovja. Pred nami je socialni simptom tudi pozno-kapitalističnega sveta, ki ga je po Lacanu odkril Marx. Ideali meščanske revolucije, svoboda, enakost, bratstvo, so nujni okvir, znotraj katerega lahko takorekoč nemoteno funkcionira akumulacija kapitala, zasebna lastnina, trg, profit itd.: v kapitalističnem diskurzu

Histeričarke se svoboda bere kot delo, enakost kot neenakost in bratstvo kot konkurenca.

V svetu tega diskurza so se po zlomu komunizma znašli tudi Slovenci: rekonstrukcija slovenskega družbenega v novih okvirih in za te okvire poteka med alternativnima političnima projektoma, kjer pri prvemu prevladuje nacional(istič)na nota, drugi pa se legitimira z nekolikanj socialno pobarvano idejo liberalne demokracije. Novo formiranje slovenskega občestva, poteka v politično in ekonomsko nestabilnih razmerah: visoka stopnja nezaposlenosti, posplošeni občutki socialne negotovosti, brezperspektivnost in frustriranost dela prebivalstva, ki z novim družbenim redom zgolj izgublja, vse to - ne glede na vnanjo podobo Slovenije kot "zgodbe o uspehu" - so primerna tla, iz katerih izrašča kombinacija nacionalizma, ksenofobije, avtoritarizma in netolerantnosti. Ker demokracija živi od paradokсне povezave svobode in tolerance, se pravi, tudi svobode in tolerance do tistih, ki skandirajo proti svobodi in toleranci, seveda ni potrebno posebej poudarjati, kako se lahko preko volitev omenjena kombinacija kot politična opcija legitimira kot vladajoča ideologija. Slednje pa živahno potrjuje določene ugotovitve nekaterih naših teoretikov (Žižek, Štrajn), ki povečanje vloge nacionalizma, netolerance, stereotipov in predsodkov pri Slovencih razlagajo kot posledico zgodovinske konstitucije "samobitnega" slovenstva: prek tisočletne podrejenosti okrepljena instanica "kolektivnega" Nad-jaza "materinskega" tipa (zavezanost domačijskosti, zatohlosti, zaprtosti, kjer je alternativna izbira univerzalnosti, odprtosti svetu, kozmopolitizmu - skratka, izgradnja v svet odprte "očetnjave", nad-jazovska prevlada Imena-Očeta, "očetovskega" Nad-jaza kot Zakona sveta - dojeta kot izdajstvo matere-domovine, torej, znamenita cankarjanska kulpabilizacija "mater sem zatajil"), pri čemer se v prvi svoji samostojni državi Slovenec kot "večni hlapec" postavi v vlogo gospodarja v drži "hlapca".

Nismo med tistimi, ki bi že ob najblajših simptomih paranoidno zganjali hudiča z vpitjem o slovenskem fašizmu in iskali slovenske "duceje" in "fuhrerje" med potencialnimi karizmatičnimi osebnostmi. Dejstvo je - ki ga zgodovina nemalokrat potrjuje - da polje družbenega, katerega prečijo intenzivni konflikti in tenzije, kjer je enotnost družbene skupnosti ogrožena, občutek solidarnosti pa oslavljen, takšno družbeno poišče "razrešitev" skozi avtoriteto. "Trda roka", ki nase prevzame vse odločitve in odgovornost, posamezniku nudi narcistično ugodje participacije pri moči, prek identifikacije pa za nekaj časa prelisiči lastno eksistenčialno dramo. Za vse težave, krivice, neenakosti, nepravčnosti, postane kriv Drugačni: ta je idealen za model notranjega sovražnika, katerega zatiranje reafirmira skupnostna družbena prepričanja, družbeno poveže in utrdi, družbeni in politični red pa okrepi. Z iskanjem in zatiranjem notranjega sovražnika - pa naj bodo to "čefurji", "udbomafija", "anarholiberalci" itd. - se zadovoljijo agresivni sadistični nagoni množice, ki je s tem poplačana za mnoge odpovedi, oktroirane s strani avtoritarne elite, proti kateri bi se sicer ti nagoni obrnili; kanaliziranje le-teh proti Drugačnemu kajpada prinese določeno ugodje in sprostitve. Omeniti velja, kako postaja slovensko družbeno z leti utrjevanja demokracije čedalje bolj represivno: strpno do krivic in neenakosti, do nezaposlenosti in revščine, do socialnih razlik, do nacionalističnih in šovinističnih izpadov na eni strani, ter nestrpno do

underclass družbenih slojev, do mezdnih delavcev, "neslovencev", do prestopnikov itd., kjer se kliče k zaostrovanju represije in kjer delujejo mehanizmi "mehke" marginalizacije. Post-moderno polje družbenega v svoji razpršenosti ne pozna več alternative - ali demokracija ali totalitarizem - pač pa se na ravni mikrofizike oblasti in operativne ideologije oboje udejanja v simbiozi, humano, zmerno, prijazno in premišljeno.

Slovenija je pod komunizmom še desetletje nazaj veljala za "oriente lux" - v devetdesetih letih pa se počasi, toda zanesljivo spreminja v obrobje Zahoda, ki - razen provincialnih epitet - takorekoč v ničemer ne odstopa od slavljenega vzora. Liberalni pragmatizem tudi tu nezadovoljivo opravlja funkcijo družbene integracije in pušča za seboj določeno duhovno praznino. Narodi Evrope, tudi Slovenci, so v zadnjem stoletju izkazali izjemno stopnjo indiferentnosti do osebne svobode, individualizma in človekovih pravic, zato pa so toliko močnejše uveljavljali civilizirano obliko plemenske zavesti, nacionalizem. Dandanes sta se v objemu znašla oba miselna zgodovinska tokova - post-modernost združuje nezdružljivo, zato v tem fragmentiranem družbenem lahko mirno soobstajajo, se prelivajo, druga drugo podpirajo tendence demokracije in totalitarizma, liberalizma in komunitarizma, individualizma in nacionalističnega kolektivizma, (neo)konservativizma in korporativizma. Znašli smo se tam, kjer smo se hoteli znajti: "smo v demokraciji, kjer vladajo profit in njegovo idealno dopolnilo, narodnjaško-populistični heroji - dejanski heroji so profiterji in politični heroji so tisti, ki znajo najbolj profitno obrniti svoj politični kapital" (Razpol 8, 1994), skratka, nastopili so idealni časi za rojstvo kakšne nove ali obnovo katere od starih političnih religioznih vnm.

Je ta nenehna spodletelost in ponovno vstajanje totalizirajočih vizij zgodovine tista "logika zgodovine", tisto "meso zgodovine" (la chair de l'histoire - Merleau-Ponty), ki ga vsakdo izkuša kot svoje lastno telo in kot telo družbenega? Ali se da tudi prelomne dogodke poznih osemdesetih let in začetka devetdesetih na Slovenskem razgrniti kot eno samo dramo z zapletom, zgodbo in razpletom, seveda, po možnosti srečnim? Ali pa tudi za te dogodke velja priznati velik delež kontingentnosti, preskokov, zastojev, odklonov, ponavljanj - saj ko opustimo verovanje v En Smisel Zgodovine, se nam lahko zgodovinski dogodki razsujejo v povsem brezpomensko hrupno divjanje in vrvenje, v nihilizem ponavljanja enega in istega:

"Zgodovina bi torej ne bila več nepretrgan diskurz, čigar dovršitev bi lahko z gotovostjo pričakovali in v katerem bi imel vsak stavek svoje nujno mesto, temveč bi, kot besedičenja pijanca, naznačevala neko idejo, ki bi se kmalu zabrisala zato, da bi se vnovič pojavila in zopet izginila, ne da bi nujno prišla do svojega polnega izraza" (Merleau-Ponty 1966, 213-214). In kot v tej smeri naprej razmišlja Lefort v svoji *L'Invention démocratique*, se totalitarizem kot moderni post-razsvetljijski fenomen toku zgodovine ne pojavlja kot neka vnana arhaična regresija, temveč v smislu notranjega odgovora na razkroj skupnosti in na krizo diskurza kot družbene vezi, ki vedno spremlja bohotenje demokracije, liberalizma in individualizma. Slovo od totalitarnega Velikega Telesa, obdobju dezinkorporiranja nujno sledi obdobje reinkorporiranja, t.j. povratka Telesa v takšni ali drugačni politični in ideološki zastavitvi. Glede tega si ne smemo delati iluzij: propad komuniz-

ma ni propad Velikega Telesa totalitarizma, niti na Zahodu, še manj pa v podalpskih dolinah. Nismo še iztopili iz zgodovine, njen kontinuum ni prekinjen, skok ven iz napredka ni uspel, in slavljena devetdeseta leta pohoda demokracije in zmage kapitalizma niso tista zgodovinska zareza, ki bi poslej onemogočala poskuse vračanja k - kajpada - "demokracijskim" variantam totalitarizma.

Spoštovani politologi, sociologi in kar vas je še, ob koncu naj mi bo dovoljeno pripomniti, da smo že zato, ker živimo v govorici, pač obsojeni na določeno bejavost - jezik je vsekakor stalinski fenomen - do katere imamo lahko distanco, da nam je znosnejše, ne moremo pa se te bejavosti otresti; spremlja nas kot senca, ki ji nikoli ne moremo uiti, zasleduje nas kot nad-jazovski moralni zakon, s katerim sta povezana agresivnost, boj na življenje in smrt, brezizhodnost in paranoja. Po vprašanju neke politološke etike smo se zato odločili, da ne skušamo slediti ničemur Drugemu, razen etiki Dobro-rečenega: ne želimo ugajati, ne pripoznavamo in sprejemamo vsega novega, besede pred vami niso modne, temveč prej moderne v smislu, da privzamejo določeno držo, ko skozi ponovno znanstveno zajetje pod prehodnim, bežnim, kontingentnim reflektira nekaj večnega, ki ni ne za tem trenutkom ne onstran, marveč v njem. Opisujemo kajpak foucaultovsko:

"Modernost je različnost od mode, ki zgolj postavi pod vprašaj tok časa; modernost je drža, ki omogoča, da dojamemo 'heroični' vidik sedanjega trenutka. Modernost ni fenomen občutljivosti za bežečo sedanjost; modernost je volja do 'heroiziranja' sedanjosti" (Foucault 1991, 150).

Natanko tako. Drža modernosti političnih znanosti je z visokim vrednotenjem sedanjosti neločljivo povezana s prizadevanjem za drugačnim zamišljanjem sedanjosti, za njenim preoblikovanjem, toda ne z uničenjem, temveč prek zapopadenja tega, kar je: spoštovati jo in hkrati kršiti, v tem pa iznajti samega sebe, se narediti. V tem smislu se pričujoče delo izpostavlja preizkusu realnosti, saj želi razumeti točke možnih in zaželenih sprememb. Dejali smo točke - nekaj povsem drugega od globalnih, radikalnih ontologij, ki proizvajajo počezne politične programe Revolucije družbe, mišljenja, kulture, človeka itd. Slednje bi vodilo v povratak k najnevarnejšim tradicijam - nasprotno:

"Rajši imam specifične transformacije, ki so se v zadnjih dvajsetih letih izkazale za možne na določenem številu področij, ki zadevajo naše načine bivanja in mišljenja, razmerja do oblasti, razmerja med spoloma, način, kako zaznavamo norost ali bolezen; rajši imam celo te delne transformacije, ki so bile izvršene v medsebojnem razmerju zgodovinske analize in praktične drže, kot pa programe za novega človeka, ki so jih najslabši politični sistemi ponavljali skozi vse dvajseto stoletje" (Foucault 1991, 155-156). Politologija naj torej agira v smeri doseganja tovrstne doraslosti, drže, etosa: analizira historično postavljene meje, naložene s preteklostjo in sedanjostjo, pa vendar razmišlja o možnostih njih prekoračitve. Svobodna bitja, kot naj bi bili, še ne moremo mimo ključnega politološkega zastavka, mimo vprašanja vprašanj, namreč, kako pretrgati povezavo med rastjo zmožnosti za svobodo in hkratno krepitevijo gospostva, razmerij moči. Če postavimo drugače, ali gre za historično pogojena, družbeno proizvedena in s tem v perspektivi "ukinljiva"

razmerja gospostva ali pa ima "točka agresivnosti" konstitutivni in s tem trans-historični značaj: "kogar najbolj občudujemo, s tem se borimo. Kdor nam je ideal jaza, je tudi tisti - po Heglovi formuli o nemožnosti sožitja - ki ga je treba ubiti" (Lacan) (?).

Na Slovenskem živimo v obdobju, ko je vse predano tradiciji in spoštovanju avtoritete, kot da bi se hotelo z nekakšnim gibanjem vnapaj vrtniti k "izvornemu staremu dobremu", novo je staro, iskanje novega pa grešno. Slovenska "kulturna industrija" prijetno skrbi za standardizacijo mišljenja in lažno individualizacijo: modni so tisti Slovenci, katerih značajske črte simptomatično obvladujejo konvencionalizem, podredljivost avtoriteti, destruktivnost in cinizem. Da ne bo pomote, tu ne zganjamo nikakršne "leve melanholije" niti ne želimo podlegati kaki nostalgiji po preteklih dobah izobilja in harmonije - regresivna hrepenenja po srečnih časih bivšega kapitalizma, bivšega socializma, bivšega ladida, ki se lahko povrnejo, če se le dovolj potrudimo, zunajčasovno upodabljajo lažno politično romantiko.

Gospe in gospodje, vabljeni v twilight zone med življenjem in smrtjo, vsaj v tisti košček, ki smo ga imenovali politologija. Drugače rečeno, poizkusimo, koliko Vaš duh zdravo sprejema tisto, kar je neozdravljivega v življenju človeka v političnih skupnostih.

LITERATURA

- Berlin, I. Dva koncepta svobode, v zborniku *Sodobni liberalizem*, Krt, Ljubljana
 Dolar, M. Strah hodi po Evropi, v: S. Freud, "Das Unheimliche", *Analecta/DTP*, Ljubljana
 Foucault, M. Vednost-oblast-subjekt, Krt, Ljubljana
 Freud, S. 1995(a). Spominjanje, ponavljanje in predelava, *Problemi* 3, Ljubljana
 Freud, S. 1995(b). Končna in neskončna analiza, *Problemi* 4-5, Ljubljana
 Jay, M. Adorno, Krt, Ljubljana
 Lacan, J. Seminar VIII: Transfer, Razprave 1/1992 (b) (*Problemi* 3/1992), Ljubljana
 Lacan, J. Seminar XVII: Hrbtina stran psihoanalize, Razprave 1-2/1993 (a) (*Problemi* 4-5/1993), Ljubljana
 Marx, K. Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta, MEID III., CZ, Ljubljana
 Merleau-Ponty. 1995. "Autour du marxisme" (1945), v: *Sens et Non-sens*, Nagel, Paris 1966; cit. po: J. Rogozinski, "Kot besedičenja pijanca ...": meso zgodovine in politično telo, *Problemi* 6, Ljubljana
 Miller, J.-A. Uvodne opombe pred predvajanjem "Televizije", *Eseji* 3/1995 (*Problemi* 3/1993), Ljubljana
 Popper, K. Ali ima zgodovina sploh kakšen pomen?, v zborniku *Sodobni liberalizem*, Krt, Ljubljana
 Rorty, R. Kontingenca, ironija in solidarnost, Razprave 1-2/1993 (*Problemi* 4-5/1993), Ljubljana
 Uvodnik, RAZPOI. 8, Razprave 1/1994 (*Problemi* 2/1994), Ljubljana

**BIBLIOMETRIČNO - BIBLIOGRAFSKA
PRIMERJAVA LETNIKOV REVIJ
TEORIJA IN PRAKSA, 1985 : 1990 : 1995**

Povzetek: *Tekst prinaša rezultate bibliometrične analize revije Teorija in praksa treh letnikov 1985, 1990, 1995 in jih primerja še z nekaj bibliometričnimi podatki za leti 1996 in 1997. Analizirani so objavljeni teksti, dolžina tekstov, njihovi naslovi, opremljenost in citiranja. Slednjemu, analizi citiranja, je dana posebna pozornost, saj so rezultati posebej zanimivi. Kažejo na prevladujoč vpliv ameriškega družboslovja in o relativno nizki odmevnosti objav slovenskih avtorjev. Ob tem poskuša odpreti tudi razpravo o vlogi in pomenu družboslovnih revij, predvsem s stališča kumulativnosti in odmevnosti objavljenih raziskovalnih rezultatov.*

Ključne besede: *bibliometrija, znanstvene revije, družboslovje, analiza citiranja, Teorija in praksa*

Uvod

Kljub izzivom, ki prihajajo s strani elektronskih mrež ali tistega kar popularno imenujemo Internet, ostajajo znanstvene in strokovne revije osnovni medij znanstvenega komuniciranja in informiranja. Sistem znanstvenega komuniciranja in informiranja ne more teči neprekinjeno, če ni podprt z organiziranim sistemom objavljanja raziskovalnih rezultatov in strokovnih spoznanj. Če ni takšnega organiziranega objavljanja v znanstvenih in strokovnih revijah, ni možen razvoj in strokovno napredovanje na področju določenega znanstvenega področja.

Za družboslovne revije, ki ne objavljajo v angleščini, to velja še toliko bolj, saj imajo pomembno funkcijo v razvoju določenih družboslovnih strok in se v tem razlikujejo od naravoslovnih revij, kjer je objava v slovenščini (oziroma v ne-angleščini) manj pomembna. Običajno revije, njihovo vsebino, kvaliteto in vpliv, ocenjujemo kot bralci, torej s stališča uporabnosti oz. interesa, ki ga imamo za posamezne tekste v njej. Pri tem gre torej za kvalitativna merila.

Bibliometrične metode obdelave revij se razlikujejo v tem, da poskušajo lastnosti oz. značilnosti določene revije meriti s kvantitativnimi merili. Praviloma tudi ne dajejo ocen, temveč le pripravljajo podatke, na osnovi katerih lahko potem uredniki ali drugi strokovnjaki iz področja, ki ga pokriva revija, temeljijo svoje

* Marija Maršič, strokovni vodja Knjižnice dr. Toneta Pretmarja, Trzin.

** Mag. Primož Južnič, IRS-RCU Univerze v Ljubljani in Oddelek za Bibliotekarstvo, Filozofska fakulteta.

ocene. Bibliometrija sicer meri oz. daje podatke o različnih aspektih objavljenih besedil, običajno rezultatov raziskovalnega dela. Tudi v Teoriji in praksi smo v kratkem času že imeli nekaj člankov na to temo (Mali 1996; Južnič 1997).

Veliko pa je tudi bibliometričnih analiz, ki se ukvarjajo s posameznimi revijami. Revije običajno želijo kvantitativne podatke o sebi oziroma o objavljenih člankih. Veliko revij redno objavlja bibliometrične analize svoje vsebine, s katerimi želi s kvantitativnimi podatki zvedeti in povedati nekaj več o svojem delu. V svetu to delajo tako družboslovne kot revije z drugih področij¹. Analize običajno delajo bibliotekarski in drugi informacijski strokovnjaki, zato so v Sloveniji običajno obdelane le revije s tega področja (Popovič M. 1984; Likar 1997; Rihar-Reščič, Žumer 1997).

Nedvomno je Teorija in praksa med najbolj odmevnimi družboslovnimi revijami na Slovenskem in tudi revija z dolgo tradicijo. Revija Teorija in praksa izhaja že od leta 1964. Za analizo so bila izbrana tri časovna obdobja 1985, 1990, 1995. Vzrokov za takšen izbor je nedvomno več. Gre predvsem za tri zgodovinska obdobja, tako v zgodovini Slovenije, kot tudi družboslovja na Slovenskem. 22. letnik (1985) in 27. letnik (1990) nosita podnaslov "revija za družbena vprašanja", izdajatelj revije pa je bila Fakulteta za politične vede, sociologijo in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani oziroma Univerze v Ljubljani, 33. letnik (1995) ima podnaslov "družboslovna revija". Glavni in odgovorni urednik v letu 1985 je bil Adolf Bibič, v letu 1990 Boštjan Markič, v letu 1995 pa je uredništvo prevzel Igor Lukšič. V vsakem obdobju torej drug urednik, vsak urednik pa brez dvoma da svoj pečat reviji. Nekaj podatkov, predvsem o citiranju pa smo zbrali še za zadnje leto 1997.

Leta 1985 je izšlo 12 števil, od tega 3 dvojne številke, leta 1990 12 števil, od tega 5 dvojnih in leta 1995 prav tako 12 števil v 6 dvojnih zvezkih. Vsi trije letniki imajo letno paginacijo strani.

Poleg strokovnih člankov (domaćih in tujih), razprav, raziskav, intervjujev, komentarjev in zapisov s strokovnih srečanj, revija redno objavlja še recenzije knjig, avtorske sinopsise in letno kazalo. V letu 1985 je objavljala Bibliografijo knjig in člankov: iz dokumentacije osrednje družboslovne knjižnice v Ljubljani in sicer ločeno pod A članke in knjige iz SFRJ in pod B članke in knjige iz tujine. Leta 1990 je objavljala Bibliografijo knjig in člankov: iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja. Leta 1995 pa v obliki bibliografije prinaša samo nove knjige v Osrednji družboslovni knjižnici Jožeta Goričarja.

Merila za izbor člankov in metode za analizo

Za primerjavo treh letnikov s presledki 5. let so izdelane preglednice, v katere so zajeti članki po dveh kriterijih:

¹ Dober primer takšnega teksta za revijo z področja komunikologije je Rice-RE et al. *Whats in a Name - Bibliometric Analysis of 40 Years of the Journal of Broadcasting and Electronic Media. Journal of broadcasting & electronic media* 1996/40(4): 511-539.

- članki, ki imajo avtorski sinopsis in UDK vrstilec - vse članki slovenskih avtorjev, ki so dolgi 10 ali več tiskanih strani (* 500 vrstic)²

- tuji članki v prevodih ali v originalu v istem obsegu - 10 tiskanih strani. Sem so zaradi enotne metodologije šteti tudi članki avtorjev iz drugih republik nekdanje skupne države.

V obravnavo niso zajeti intervjuji, recenzije knjig, povzetki iz domačih revij in drugi krajši prispevki.

Za analizo citatov v letniku 1995 so upoštevani isti kriteriji, kot za bibliografsko analizo, ker pa 5 člankov v tem letu ne navaja nobenih referenc, jih je v to obdelavo zajetih 53.

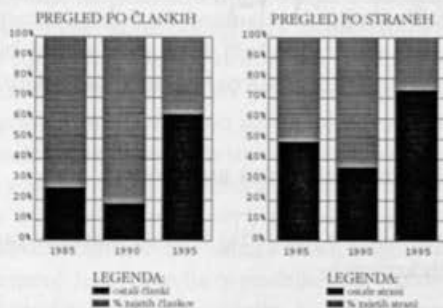
Tabela št. 1:

	vseh objavljenih člankov	v analizo zajetih člankov	% zajetih člankov
Leto 1985	210	52	24,8 %
Leto 1990	240	46	19,2 %
Leto 1995	91	58	63,7 %

Tabela št. 2:

	število vseh	število strani	število strani	% zajetih
Leto 1985	1616	1528	743	48,6 %
Leto 1990	1664	1505	540	35,9 %
Leto 1995	1087	919	683	74,3 %

Razliko med številom vseh strani in številom strani s članki pokrivajo kazala, recenzije knjig, bibliografija, avtorski sinopsisi in še nekateri drugi dvokolonski zapisi.



² Glede na najnovejšo priporočilo uredništva, ki od avtorjev pričakuje strokovne članke dolžine največ 15 - 20 tipkanih strani (* 450 - 600 vrstic), so zajeti članki, ki po obsegu sodijo v zgornjo mejo. Leti 1985 in 1990 sicer prinašata tudi precej krajših sestavkov in zapiskov.

Tabela št. 3:

	ostale strani	ostali članki	povprečno št. strani na članek
Letnik 1985	784	158	4,9
Letnik 1990	965	194	4,9
Letnik 1995	236	34	6,9

Glede na široko področje, ki ga pokrivajo družbene vede in na dolgo zgodovino teh ved, je dolžina nekega prispevka vendarle eno od meril, ki govori o poglobljeni obravnavi določene teme, da je to področje vendarle bolj "opisno" in je zato dolžina članka lahko tudi eno od možnih kvantitativnih in kvalitativnih meril, pri čemer seveda ni izključena možnost, da tudi krajši članki lahko prinesejo nove, zanimive ugotovitve in dognanja.

Če preverimo te kriterije za izbor člankov za analizo lahko ugotovimo, da za leto 1985 že četrtnina člankov pokriva skoraj polovico celega letnika, ostala polovica letnika pa je razdrobljena na naslednjih 161 objav (glej tabelo št. 3) in ima tam članek v povprečju 4,9 strani. Podobna slika se pokaže pri letniku 1990: slaba petina člankov pokriva več kot tretjino letnika, 2/3 pa sta razdrobljeni na 194 naslovov s povprečnim obsegom 4,9 strani.

V letniku 1995 isti kriterij pokriva 64 % člankov in skoraj 3/4 celotnega obsega strani, kar lahko kaže na kvaliteto rast revije. Če primerjamo leto 1985 in leto 1995, se je število člankov več kot razpolovilo, obseg revije v celoti se je sicer tudi zmanjšal za 33 %, obseg strani, namenjenih člankom se je zmanjšal za 40 %, zato pa revija objavlja tehtnejše, bolj poglobljene in obsežnejše članke, ter se je delež kratkih zapisov zmanjšal.

Primerjalna bibliografska analiza izbranih člankov v letnikih 1985, 1990 in 1995

Analiza po avtorjih

Število različnih avtorjev po letih je razvidno iz spodnje tabele:

Tabela št. 4:

	Število člankov	število različnih avtorjev
1985	52	49
1990	46	40
1995	58	57

V letu 1985 ima 52 člankov 49 različnih avtorjev, samo en članek (iz tujine) je delo dveh avtorjev, 4 avtorji (France Černe, Marko Kerševan, Bogomir Kovač, Janez Stanovnik) pa so v letniku zastopani s po dvema člankoma.

V letu 1990 ima 46 člankov 40 različnih avtorjev, vsi članki so individualna dela, torej ni soavtorstva, 2 avtorja (Zdenko Roter, France Vreg) sta zastopana s po dvema člankoma, 2 avtorja (Stane Južnič, Peter Klinar) pa s po tremi članki.

V letu 1995 se je pod 58 člankov podpisalo 57 različnih avtorjev. Trije članki so skupno delo 2 avtorjev, dva članka pa skupno delo 3 avtorjev.

3 avtorji so zastopani s po dvema člankoma (Brina Malnar, Srna Mandič in Zdravko Mlinar), 1 avtor s tremi članki (Niko Toš) in 1 avtor s štirimi članki (Marjan Brezovšek).

Zanimiv je najbrž tudi podatek, ki ga je moč razbrati samo v letniku 1995 in govori o tem, kje so zaposleni avtorji, ki so v tem letu objavljali v Teoriji in praksi:

- 25 avtorjev je zaposlenih na Fakulteti za družbene vede, Ljubljana (redni profesorji, izredni profesorji, asistenti)
- 6 na Pravni fakulteti, Ljubljana
- 4 na Ekonomski fakulteti, Ljubljana
- 2 na Teološki fakulteti, Ljubljana
- 2 na Pedagoškem inštitutu, Ljubljana
- 2 na IFES, Dunaj
- 2 avtorja sta študenta
- 1 avtor na Filozofski fakulteti, Ljubljana
- 1 avtor na Biotehniški fakulteti, Ljubljana
- 1 avtor na Pedagoški fakulteti, Ljubljana
- 1 na Visoki šoli za notranje zadeve, Ljubljana
- 1 na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije
- 1 avtor je zaslužni profesor Univerze v Ljubljani
- 1 avtor je doktor pravnih znanosti v pokoju
- 1 avtorica je samostojna raziskovalka Univerze v Ljubljani in Univerze v Bremnu
- 1 avtor prihaja s Fakultete za politične vede, Zagreb
- 1 z Medicinske fakultete, Zagreb
- 1 s San Francisco State University

Kot je razvidno iz zgodnjih podatkov, prevladuje individualno avtorstvo. Le v letu 1995 je opazen majhen nagib k večavtorstvu, en prispevek je delo domačega in dveh tujih avtorjev - torej rezultat mednarodnega sodelovanja. V petih številkah v letu 1997 je podobno, več avtorjev imata samo dva članka avtorjev iz tujine in objavljeno delo dveh študentk.

Če pa sumarično pregledamo avtorje vseh treh letnikov, vidimo, da nekateri avtorji le izstopajo s po več objavljenimi članki:

- 5 člankov:
 - Brezovšek, Marjan
 - Južnič, Stane
- 4 članki:
 - Kovač, Bogomir
 - Mlinar, Zdravko
 - Toš, Niko
- 3 članki:
 - Černe, France

- Kerševan, Marko
- Klinar, Peter
- Roter, Zdenko
- Vreg, France

Tabela št. 5:

Število člankov	Število avtorjev	%
1	101	81,5
2	13	10,5
3	5	4,0
4	3	2,4
5	2	1,6

DELEŽ AVTORJEV GLEDE NA ŠTEVILO OBJAVLJENIH ČLANKOV
sumarično za vse 3 letnike



Analiza po naslovih izbranih člankov

Analiza naslovov, to je besed, ki so v njih, je postala posebno popularna s pojavom bibliografskih baz podatkov. Namreč informativnost, ki jo te besede dajejo o vsebini samega besedila, je za takšne baze še posebej zanimiva. Analize, ki raziskujejo besedila iz različnih ved kažejo, da so v naravoslovju in v družboslovju naslovi relativno visoko informativni, manj pa to velja za humanistiko (Yitzhaki M. 1997). Seveda so na tak način možni tudi drugi cilji analize, najprej analiza razvoja določene stroke oz. raziskovalnega področja (White NR. Hernandez NR. 1991).

Če analiziramo naslove izbranih člankov objavljenih v opazovanem obdobju, dobimo naslednje rezultate:

Tabela št. 6:

	skupno število vseh znakov	najdaljši naslov	najkrajši naslov	povprečna dolžina naslova
1985	1991	87 znakov	13 znakov	38 znakov
1990	1697	74 znakov	13 znakov	37 znakov
1995	2509	111 znakov	13 znakov	43 znakov

Ko naslove člankov posameznih letnikov razstavimo na besede, pri čemer izpustimo predloge, veznike, zaimke in števnik, je ostalo:

- za leto 1985: 207 besed
- za leto 1990: 173 besed
- za leto 1995: 258 besed

Besede so urejene po padajočem vrstnem redu, sinonimi so združeni in tako je ugotovljena frekvenca (f) - pogostost pojavljanja iste besede v naslovih člankov, pri čemer so upoštevane različne oblike pojavljanja besede, npr. beseda razvoj s frekvenco 10 se pojavlja 4 x kot razvoj, 2 x kot razvoja, 1 x kot razvojna, 1 razvojne, 2 x razvoju:

Tabela št. 7:

LETO 1985		LETO 1990		LETO 1995	
beseda	f	beseda	f	beseda	f
razvoj	10	politika	9	Slovenija	9
gospodarstvo	9	sistem	6	politika	8
politika	8	družba	5	človek	6
kriza	7	gospodarstvo	5	družba	6
Slovenija	7	Evropa	4	Evropa	5
družba	5	mednarodni	4	cerkev	4
Jugoslavija	5	država	3	država	4
znanost	4	etničen	3	vatikanski	4
komunist	4	javen	3	demokracija	3
delo	3	Jugoslavija	3	konflikt	3
očrt	3	kommunikacije	3	participacija	3
problem	3	konflikt	3	podjetje	3
sistem	3	lokalni	3	primer	3
vprašanje	3	sodoben	3	socialni	3
dejavniki	2	zgodovinski	3	stanovanje	3
država	2	civilna	2	vojska	3
enakopravnost	2	demokracija	2	delo	2
izobraževanje	2	globalizacija	2	etničen	2
kritika	2	pluralizem	2	gospodarstvo	2
Marx	2	pravo	2	institucija	2

odnos	2	<i>problem</i>	2	<i>javen</i>	2
prihodnost	2	<i>razvoj</i>	2	<i>komunikacije</i>	2
razvit	2	skupnost	2	koncil	2
religija	2	<i>Slovenija</i>	2	<i>kritika</i>	2
<i>svoboda</i>	2	socialističen	2	kultura	2
<i>teorija</i>	2	<i>svoboda</i>	2	naravoslovje	2
vloga	2	tisk	2	nastajanje	2
zavest	2	značilnost	2	oblast	2
zunanja	2			okolje	2
zveza	2			protislovje	2
				<i>razvoj</i>	2
				Rusija	2
				sociologija	2
				strategija	2
				<i>teorija</i>	2
				unija	2
				varstvo	2
				<i>uprašanje</i>	2
				vzhodni	2
				znanstven	2
				življenje	2

V letu 1985 se v naslovih pojavlja 30 besednih izrazov, ki imajo frekvenco 2 ali več, v letu 1990 je takih besed 28, v letu 1995 pa 41.

Baza in frekvence posameznih besed so premajhne, da bi po njih lahko sklepali, katero področje družboslovnih ali drugih ved pokrivajo članki v posameznih letnikih v Teoriji in praksi. Iz posameznih besed je težko razbrati vsebino člankov ali jih vzporejati z UDK vrstilcem, ker v naslovih ni izrazitih besed, ki bi enoznačno pokazale na področja, ki jih obravnavajo posamezni članki.

Teorija in praksa je v letu 1985 še prinašala članke, vezane na Jugoslavijo (f 5), v letu 1990 ima ista beseda še frekvenco 3, v letu 1995 pa se v naslovih člankov "Jugoslavija" ne pojavlja več. Slovenija ima leta 1985 frekvenco 7, leta 1990 frekvenco 2, leta 1995 pa frekvenco 9. V letu 1985 besede Evropa ni v naslovih, leta 1990 se pojavlja 4 krat, leta 1995 pa 5 krat. Iz tega lahko sklepamo, vsebinsko in "prostorsko" preusmeritev skladno z osamosvojitvijo Slovenije, s spremembo političnega sistema.

Če sumarično pogledamo frekvenco besed v vseh treh letnikih, vidimo, da se od 73 različnih besed, ki se večkrat ponavljajo v naslovih člankov, 20 besed ponavlja v po dveh ali celo v vseh treh letnikih (ojačano tiskane besede v tabeli št. 9). V naslednji tabeli - št. 10, vidimo, da ima največjo skupno frekvenco beseda politika (f 25), sledi Slovenija (f 18), nato družba, gospodarstvo, razvoj, vse tri s frekvenco 16, sistem (f 10), frekvenco 9 pa imajo besede država, Evropa, Jugoslavija. Tudi iz teh besednih oznak bi težko delali kakšne večje zaključke, če pa pogledamo še ostale besede v tabeli št. 10, lahko okvirno razberemo področja, ki jih pokriva revija kot celota, ne moremo pa sklepali na vsebino člankov, niti jih vzporejati z UDK vrstilci.

Tabela št. 8:

(f3)	(f4)	(f5)	(f6)	(f7)
dejavnik federalizem funkcija oblast očrt pluralizem podjetje pravo prostor protislovje skupnost socialističen stanovanje strategija	etničen lokalen odnos primer socialen sodoben svoboda vatikanski vojna vzhodni	cerkev demokracija javen komunikacija kritika mednarodni religija teorija vprašanje zgodovina	delo konflikt problem znanost	človek kriza

(f9)	(f10)	(f16)	(f18)	(f25)
država Evropa Jugoslavija	sistem	družba gospodarstvo razvoj	Slovenija	politika

Citati, reference in opombe

Tabela št. 9:

	članki s sezna, bibliografskih referenc na koncu članka		članki z bibl. refer., citati in opombami pod črto		članki z bibl. referencami na koncu članka in z opombami		članki brez referenc, citatov in opomb		skupaj	
1985	9	17,3 %	31	59,6 %	0	0%	12	23,1 %	52	100 %
1990	19	41,3 %	21	45,7 %	0	0%	6	13 %	46	100 %
1995	44	75,9 %	8	13,8 %	1	1,7%	5	8,6 %	58	100 %
skupaj	72	46,2 %	60	38,5 %	1	0,6%	23	14,7 %	156	100 %

V letu 1985 je slaba četrtina člankov brez referenc, citatov in opomb. Skoraj 60 % izbranih člankov navaja citirane publikacije, dobesedne navedke in avtorjeve opombe pod črto, pri čemer avtorji tam navajajo:

- samo točne navedke - v ožjem pomenu besede oziroma njihovo lokacijo
- lastne opombe, s katerimi skušajo natančneje razložiti misel iz članka ali pa jo primerjati s kakšno podobno mislijo drugega avtorja
- citirano literaturo - reference
- literaturo, ki obravnava 'avtorjevo' temo, pa je on ni citiral, želi pa nanjo opozoriti.

Pogosto pa so 'citati' pod črto, ki so številčeni, kombinacija dveh ali treh načinov citiranja, zraven pa so kombinirani še z avtorjevimi opombami, kar močno otežuje izdelavo bibliometrične analize citatov.

V letu 1990 je brez citirane literature samo še 13 % člankov, ostalih 87 se je povečalo v korist citiranja. Bibliografske reference korektno navaja že 41 % člankov, citiranje iz leta 1985 pa uporabljajo avtorji še v ostalih 46 %. Na notranji strani platnic so namreč že navedena navodila, kako naj avtorji napišejo članek z ustrezno 'znanstveno opremo'.

V letu 1995 revija prinaša še bolj natančna navodila o tem, kako opremiti članek z izvlečkom, grafikoni, tabelami in kako v skladu z mednarodnim standardom ISO 690 iz leta 1987 citirati uporabljeno literaturo. V uredništvu so želeli revijo čim bolj približati mednarodnim revialnim standardom in avtorji člankov so to v veliki meri upoštevali, saj je brez navedenih referenc samo še 8 % člankov, 14 % še uporablja kombinirano citiranje pod črto, več kot 3/4 prispevkov pa že uporablja priporočeno obliko znanstvene opreme članka. V letih 1996 in 1997 je podobno, čeprav je še nekaj izjem.

Zaradi zelo neenotnega načina citirane literature pod črto so številčno pregledani samo članki, ki bibliografske reference navajajo na koncu članka. Primerjava med letniki je zato otežena, saj je v letih 1990 in še posebej 1985 malo člankov opremljenih s korektno nevedeno citirano literaturo.

Tabela št. 10:

	število vseh referenc	število člankov	povpr. št. ref / članek
1985	174	9	19,3
1990	432	19	22,7
1995	1011	45	22,5

Zanimivo je, da se v vseh letnikih povprečno število citiranih referenc giblje okoli 20-22 enot citirane literature na članek, četudi iz naslednje tabele vidimo, da je distribucija neenakomerna, vendar je tudi mediana okoli 20 referenc.

Tabela št. 11:

Število referenc	Število člankov 1985		Število člankov 1990		Število člankov 1995	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
1 - 4					2	4,4
5 - 9	1	11,1	2	10,5	4	8,9
10 - 14	4	44,5	4	21,0	10	22,2
15 - 19			3	15,8	11	24,5
20 - 29	2	22,2	6	31,6	7	15,6
30 - 39	2	22,2	2	10,5	5	11,1
40 - 49			1	5,3	5	11,1
50 - 59						
60 - 69			1	5,3	1	2,2
skupaj	9	100,0	19	100,0	45	100,0

Opremljenost člankov z grafi, shemami in tabelami

Tabela št. 12:

	število vseh člankov	število opremlj. člankov	število tabel	število grafov	število shem	skupaj grafične opreme	na 1 članek
1985	52	13	59	2	1	62	4,8
1990	46	7	9	2	4	15	2,1
1995	58	19	49	11	7	67	3,5

Primerjava med letom 1985 in letom 1990 kaže na precejšen upad grafične predstavitve podatkov v člankih, v letu 1995 pa je v skladu z izboljšanjem kvalitete in podobe revije opazen tudi preskok k boljši opremljenosti člankov z vizualnimi predstavitvami podatkov, zlasti pa je pozitivno to, da se je povečalo število člankov, opremljenih z grafi, shemami in tabelami.

Bibliometrična analiza referenc v člankih, objavljenih v Teoriji in praksi v letu 1995

V analizo citatov je od 58 člankov iz letnika 1995 vključenih 53 člankov, ker ostalih 5 ni imelo navedenih nobenih virov. Avtorji člankov se večinoma držijo navodil uredništva o tem, kako naj opremijo članek z referencami, 44 člankov ima skupaj 1011 referenc navedenih na koncu članka, 9 člankov pa je opremljenih z 204 številčenimi opombami pod črto, od katerih predstavlja citate in reference 127 enot, ostalih 77 enot pa predstavlja opombe in dodatna pojasnila avtorjev. Skupaj je zajetih 1138 enot citirane literature.

Pri vnašanju podatkov v bazo je najdeno nekaj nedoslednosti pri citiranju, kar kasneje povzroča dileme pri razvrščanju podatkov in interpretaciji rezultatov:

- avtorji člankov v referencah pogosto urednika navajajo kot avtorja in po njem uvrščajo referenco po abecedi
- pri skupinskih - večavtorskih delih je pogosto naveden samo prvi avtor, ki mu je dodana kratica et. al.
- včasih je naveden samo priimek avtorja, ni pa imena
- pri avtorjih z dvema osebnima imenoma je včasih navedena samo začetnica enega imena
- nekaj referenc je brez letnice izida.

Analiza citiranosti posameznih avtorjev

Za določanje avtorjev smo se naslonili na pravila za določanje značnice pri sestavljanju bibliografij. 1138 referenc predstavlja delo 1315 avtorjev in soavtorjev, korporacij, anonimov ali pa so to publikacije družbenopolitičnih skupnosti (DPS):

Tabela št. 13:

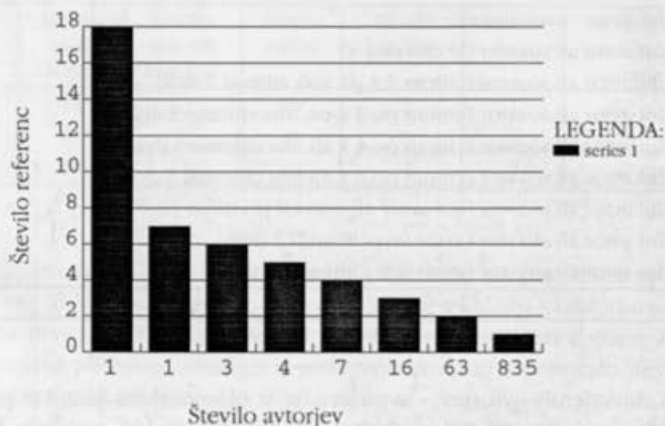
vrsta avtorstva	število citatov
korporativno, anonimno, večavtorsko brez navedbe avtorjev, DPS	145
individualni avtor - avtocitiranje	70
individualni avtor ali soavtor (je citiran 1 x)	835
individualni avtor ali soavtor (citiran 2 x oz. ima citirani 2 deli)	126
individualni avtor ali soavtor (citiran po 3 x oz. ima citirana 3 dela)	48
individualni avtor ali soavtor (citiran po 4 x ali ima citirana 4 dela)	28
individualni avtor ali soavtor (citiran po 5 x ali ima citiranih 5 del)	20
individualni avtor ali soavtor (kot avtor ali soavtor je citiran po 6 x)	18
individualni avtor ali soavtor (avtor ima citiranih 7 del)	7
individualni avtor ali soavtor (avtor ima citiranih 18 del)	18
SKUPAJ	1315

Od 1315 navedenih avtorjev - avtorstva, je v obravnavani skupini podatkov 1085 različnih avtorjev - avtorstev. Če od teh odštejemo 136 različnih korporativnih, anonimnih, večavtorskih navedb in 19 avtorjev, ki so se uvrstili v seznam samo s samocitiranjem, potem ugotovimo, da je v Teoriji in praksi 1995 citiranih 930 individualnih avtorjev - kot edinih avtorjev ali kot soavtorjev posameznih referenc.

Tabela št. 14:

	št. avtorjev	
VSEH RAZLIČNIH AVTORJEV	1085	
- korporativnih, anonimnih, večavtorskih brez navedb avtorjev, DPS	-136	
- individualni avtor - avtocitiranje	-19	
RAZLIČNIH INDIVIDUALNIH (SO)AVTORJEV REFERENC	= 930	
kot avtor ali soavtor reference je citiran 1 x	835	89,8 %
avtorjev s po 2 citiranima deloma	63	6,8 %
avtorjev s po 3 citiranimi deli	16	1,7 %
avtorjev s po 4 citiranimi deli	7	0,7 %
avtorjev s po 5 citiranimi deli	4	0,4 %
avtorjev s po 6 citiranimi deli	3	0,3 %
avtorjev s po 7 citiranimi deli	1	0,1 %
avtorjev z 18 citiranimi deli	1	0,1 %
skupaj	=930	100 %

DELEŽ REFERENC GLEDE NA ŠTEVILO INDIVIDUALNIH AVTORJEV



Ob pogledu na zgornje podatke se potrjuje že večkrat povedana misel, da je revija Teorija in praksa usmerjena na toliko različnih področij, da tudi pri pregledu citiranih avtorjev ne najdemo veliko stičnih točk. 90 % avtorjev je praktično citiranih samo enkrat, 6,8 % se jih kot avtorjev referenc pojavlja dvakrat, če pa to še razčlenimo, vidimo, da je v 37 primerih od 63 isti avtor reference po 2 x naveden v enem in istem članku, le 26 avtorjev referenc se pojavi v dveh različnih člankih.

Še bolj je ta pojav izrazit pri avtorjih s po 3 referencami. 11 od 16 ima vse tri reference navedene v enem in istem članku, le 5 jih "nastopa" v po dveh člankih in 1 v treh različnih člankih.

S po 4 referencami in v več kot enem članku so zastopani:

Dahl, R. A. (v dveh člankih)

Giddens, A. (v štirih člankih)

Klinar, P. (v treh člankih)

Nie, N. H. (v dveh člankih)

Roter Z. (v treh člankih)

S po 5 referencami so zastopani:

Svetlik, I. (v treh člankih)

Toš, N. (v treh člankih)

S po 6 referencami so zastopani:

Južnič, S. (v petih člankih)

Rus, V. (v šestih člankih)

7 referenc ima:

Luhmann, N. (v dveh člankih)

18 referenc ima:

Habermas, J. (v dveh člankih)

Torej 11 avtorjev od tega 6 slovenskih.

Analiza jezika citiranih publikacij

Tabela št. 15:

jezik reference	število referenc	%
latinščina	2	0,2
italijanščina	3	0,3
srbski jezik	19	1,7
francoščina	22	1,9
hrvatski jezik	37	3,3
nemščina	79	6,9
slovenščina	270	23,7
angleščina	706	62
skupaj	1138	100

Skoraj dve tretjini citiranih del je bilo objavljenih v angleškem jeziku, slaba četrtnina v slovenskem jeziku in 14% v drugih jezikih, kar kaže na to, da avtorji člankov pretežno sledijo angloameriški literaturi z obravnavanih področij in v manjši meri citirajo domačo literaturo.

Analiza virov referenc

Citirani so bili naslednji viri:

- časniki in časopisi kot nosilci člankov

- monografije enega, dveh, treh ali več avtorjev, ki imajo značaj reference kot celota

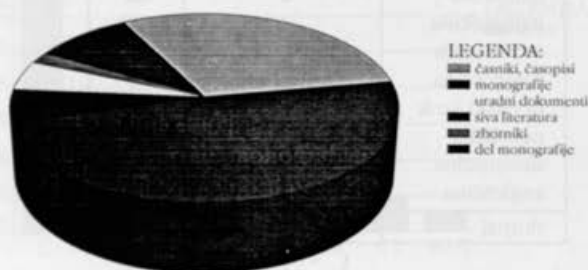
- siva literatura: konferenčna gradiva, skripta, raziskovalna poročila, diplomska dela, promocijska gradiva,

- uradni dokumenti: ustave, zakoni in dokumenti različnih komisij, konferenc, združenj in zasedanj, ki so imeli "uradnega" založnika,
 - zborniki: iz naslova ali iz frekvenca izhajanja se je dalo sklepati, da gre za tak tip publikacije
 - del knjige - monografije: kot referenca je uporabljeno le eno poglavje, prispevek enega od soavtorjev, spremna študija...
- (Tu gre pogosto za večavtorske monografije ali pa za zbornike razprav na določeno temo, ki pa nimajo značilnosti periodične publikacije).

Tabela št. 16:

tip nosilca reference	različni naslovi nosilcev referenc	št. referenc	%
časniki, časopisi	186	338	29,7
monografije	542	552	48,5
siva literatura	55	63	5,5
uradni dokumenti	19	58	5,1
zborniki	20	28	2,5
del monografije	76	99	8,7
skupaj	898	1138	100,0

NOSILCI - VIRI REFERENC



Avtorji člankov v Teoriji in praksi najpogosteje citirajo tradicionalno "knjigo". Če referencam, ki navajajo knjigo kot celoto, prištejemo še tiste reference, ki so takstativno navedene kot poglavje ali del neke monografije ali zbornika, vidimo da je delež monografije kot nosilca referenc blizu 58%. Časniki in časopisi pokrivajo 30 % referenc, po 5 % siva literatura in uradni dokumenti in dobra 2% periodični zborniki.

Če pogledamo razmerje med številom referenc in številom naslovov nosilcev referenc oziroma virov referenc vidimo, da je:

- pri monografijah samo 19 naslovov knjig citiranih po dvakrat, 4 naslovi so citirani trikrat, 2 sta citirana štirikrat, 593 naslovov pa enkrat

- pri sivi literaturi 5 naslovov citiranih dvakrat, 1 štirikrat, ostalih 49 pa enkrat
- pri uradnih dokumentih so 3 naslovi citirani dvakrat, 2 po trikrat, Uradni list RS pa triintridesetkrat /v dveh člankih/, 13 naslovov je citiranih enkrat
- 5 zbornikov je v referencah navedenih dvakrat, 1 štirikrat, ostalih 14 pa enkrat.

30 procentni delež referenc, ki so bile zajete iz časnikov in časopisov, je med naslove porazdeljen takole:

- s po 1 referenco je zastopanih 116 naslovov
- z 2 referencama 38 naslovov
- s 3 ali več referencami pa so zastopani naslovi v tabeli št. 18:

Tabela št. 17

naslov revije	članki citirani iz te revije po
American Journal of Sociology	3 X
American Sociology Review	3 X
Arms Control Today	3 X
Economic Journal	3 X
European Journal of Political Research	3 X
Foreign Affairs	3 X
Journal of Nonverbal Behaviour	3 X
Naša zakonitost	3 X
New York Times	3 X
RFE/RL Research Report	3 X
Survival	3 X
Urban Studies	3 X
Armed Forces and Society	4 X
Religion in Eastern Europe	4 X
Social Studies of Science	4 X
The Economist	4 X
American Political Science Review	5 X
British Journal of Political Science	5 X
Delo	5 X
Balkan forum	6 X
London Financial Times	8 X
Nova revija	9 X
The Current Digest of the Post-Soviet Press	11 X
Scientometrics	18 X
Teorija in praksa	19 X

Iz tabele je razvidno, da je največkrat citirana revija Teorija in praksa, sorazmerno visoko je uvrščena Nova revija, sicer pa avtorji največkrat citirajo periodiko iz angleško govorečega področja. Pri tujih revijah je največkrat citirana Scientometrics, vendar velja povedati, da je vseh osemnajst citatov prinesel en članek. Podobno se dogaja tudi pri drugih citiranih revijah - vsi citati iz določene revije so navedeni v enem članku, ali pa v člankih istega avtorja in ne gre za kakšno posebno povezavo med revijami.

Seveda so posebej zanimivi citati iz Teorije in prakse. Ti so porazdeljeni na 11 različnih člankov, vendar gre praviloma za samocitiranje člankov, ki so jih ti avtorji sami objavili v Teoriji in praksi. Podobno je v prvih petih številkah v letu 1997, le štirje citati so čisti citati člankov objavljenih v Teoriji in praksi.

Analiza starosti referenc

Pri 15 referencah ni bilo navedenega leta izida publikacije, zato je pri analizi starosti od 1138 referenc upoštevanih 1123 referenc.

Kot je razvidno iz tabele št. 19, je polovica citirane literature iz obdobja zadnjih petih let.

Tabela št. 18

leto izida reference ali citata	št.citativ	%
pred 1961	46	4,1
1961-1965	25	2,3
1966-1970	33	3,0
1971-1975	47	4,1
1976-1980	63	5,6
1981-1985	125	11,1
1986-1990	221	19,7
1991-1995	563	50,1
skupaj	1123	100,0

Če pogledamo vse citate skupaj ugotovimo, da je povprečna starost citirane literature - mediana, 9,2 leti. Po posameznih nosilcih referenc pa se tudi v Teoriji in praksi potrjuje, da so najnovejše informacije zapisane v sivi literaturi (raziskovalnih poročilih, referatih...), po ažurnosti podatkov sledijo objave v periodičnem tisku, najstarejše informacije pa so v knjigah.

Tabela št. 19

citirani viri	mediana starosti
knjige	11,5 let
časopise	7,0 let
periodični zborniki	5,5 let
uradni dokumenti	5,2 let
siva literatura	2,7 let

Zanimiva je še primerjava, koliko citiranih virov sodi pri posameznih nosilcih referenc v t.i. aktivno raziskovalno fronto, čeprav je ta za področje zgodovine, umetnosti, ... drugačna kot npr. za področje informacijskih znanosti - ob tem pa vemo, da Teorija in praksa po svoji vsebini pokriva poleg omenjenih še številna druga področja znanosti, zato je težko delati splošne zaključke.

Tabela št. 20

citirani viri	starost citatov							
	0-5 let		6-10 let		11 in več let		skupaj	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
knjige	246	38,3	149	23,2	247	38,5	642	100
časopisje	214	63,3	59	17,5	65	19,2	338	100
periodični zborniki	16	57,1	3	10,7	9	32,2	28	100
uradni dokumenti	37	63,8	2	3,4	19	32,8	58	100
siva literatura	49	83,0	8	13,6	2	3,4	59	100

V okviru prvih 5 let je 83 % sive literature, 63 % časnikov in časopisov, enak delež uradnih dokumentov in 57 % zbornikov, delež novih knjig - 38 % pa je enak deležu tistih, ki so starejše od 10 let.

Zaključki

Iz primerjalne bibliografske analize treh letnikov revije *Teorija in praksa* je razvidno, da z leti revija pridobiva na kvalitetni opremljenosti člankov in vsebinski širini. Številne krajše članke so zamenjali daljši. V letu 1995 so že tudi objavljeni članki, ki so skupno delo več avtorjev, avtorji prihajajo z različnih institucij. V letu 1995 ima že 3/4 člankov ustrezno znanstveno opremo in ti tudi navajajo reference v skladu s standardom ISO 690, precej boljša pa je tudi oprema člankov z grafi in tabelami. Tudi tematika se prilagaja spremembam v okolju.

Ob pomoči bibliometrične analize - analize citiranja v člankih iz letnika 1995 in pozneje lahko zapišemo nekaj ugotovitev.

Verjetno ne samo zaradi širokega področja, ki ga pokriva *Teorija in praksa*, ne moremo ne med primarnimi avtorji in ne med citiranimi avtorji iskati izrazitih avtoritet, saj je kumulativnost družboslovnih spoznanj relativno majhna. Analize citiranja pa pripeljejo do spoznanj o izjemni odvisnosti od anglo-ameriškega družboslovja in nizke kumulativnosti slovenskega družboslovja. Avtorji člankov v *Teoriji in praksi* zelo malo citirajo druge slovenske avtorje. To je stalnica v vseh analiziranih obdobjih in prav tako v letu 1996 (Južnič 1997) in v letu 1997. Ko odštejemo avtocitate, so slovenski avtorji v letu 1995 v citatih zastopani le s slabimi 24%, z 62 % pa prevladujejo anglo-ameriški avtorji. Med citiranim še vedno največji delež zajemajo monografske publikacije - 58%. V letu 1995 je 30 % referenc zajetih iz časnikov in časopisov, pri čemer je zanimivo, da je sorazmerno visoko (zaradi nizkega števila citiranih članov iz revij) tudi revija *Teorija in praksa*. Vendar gre pri citiranju *Teorije* in prakse praviloma za samocitate. Citiranja samih člankov iz revije v člankih objavljenih v sami reviji, praktično ni.

To seveda ni najboljše, saj bi lahko rekli, da gre potem bolj za Zbornik objav, kot za resnično revijo. Vendar nam natančnejši pogled na objave pove, da vendarle ni v celoti tako. Prej je problem v premajhnem občutku za odmevnost objavljenih

raziskovalnih in znanstvenih del, ki ga spodbujajo različna pravila za pridobivanje raziskovalnih projektov ali napredovanj (Južnič 1997). Pri nekaterih mlajših avtorjih, ki jih je v letu 1997 veliko več kot vsa prejšnja leta, je že opaziti drugačen način navajanja citatov in ob tem tudi navajanja del slovenskih avtorjev.

Urednik Teorije in prakse je ob prevzemu zapisal: "Na Slovenskem je težko izdajati zgolj znanstveno revijo s področja družboslovja, ker je premalo avtorjev, pa še ta peščica v glavnem objavlja v tujih revijah." (Lukšič, 1995). S tem je tudi opozoril na osnovni problem. Upam, da takšna bibliometrična analiza lahko kaj pripomore k dodatnemu pogledu na pomen in namen revije. Mogoče bi veljalo ob tem razmisliti o poskusu, ki so ga naredili na Poljskem, deželi z nedvomno močno sociološko tradicijo, kjer so postavili svoj Indeks citiranja za sociologijo, kot dodatek ali popravek mednarodnemu, vendar prevladujočemu anglo-amerškemu Indeksu citiranja (Social Science Citation Index) (Winclawska 1996). S tem bi lahko uveljavili tudi odmevnost, kot pomemben element kvalitete, ter spodbudili več kumulativnosti v družboslovju.

LITERATURA

- JUŽNIČ, P. 1997. Kaj merimo z bibliometričnimi metodami in kaj ne bi smeli. *Teorija in praksa*, (34) 1, 71-83.
- LUKŠIČ, I. 1995. Uvodnik. *Teorija in praksa*, (32) 9-10, 758
- MALI, F. 1996. Bibliometrična analiza rezultatov znanstvenikov v Sloveniji. *Teorija in praksa*, (33) 6, 956-970
- POPOVIČ, M., AMBROŽIČ, M., JUŽNIČ, P. 1984. Nekaj značilnosti razvoja slovenskega knjižničarstva v novjšem obdobju. *Knjižnica*, (28) 3/4, 167-198
- RIHAR-REŠČIČ, T., ŽUMER, F. 1997. Bibliometrična analiza revije Šolska knjižnica. *Šolska knjižnica*, 3, 14-27
- WHITE NR., HERNANDEZ NR. 1991. Increasing field complexity revealed through article title analysis. *Journal of American Society for Information Science*, 42, 731-4
- WINCLAWSKA BM. 1996. Polish sociology Citation Index (Principles for creation and the first results). *Scientometrics*, (35) 3, 387-391
- YITZHAKI M. 1997 Variation in informativity of titles of research papers in selected humanities journals: A comparative study. *Scientometrics*, (38) 2, 219-229

DRUŽBENA KONSTRUKCIJA SPOLNE IDENTITETE¹

Povzetek. Prispevek izhaja iz predpostavke, da so razlage o biološki determiniranosti spolne identitete neprepričljive in da je glavni dejavnik konstrukcije spolne identitete družbeni vpliv; pri tem se avtorica osredotoči na psihološko konstrukcijo osebnosti kot primaren dejavnik formiranja spolne identitete. Modeli, ki slonijo na kritičnem pristopu h klasičnim psihoanalitskim modelom, poudarjajo pomen primata žensk (oz. odsotnosti moških) v prvih letih otrokovega življenja za formacijo spolne identitete. Stroga in toga ločitev na žensko in moško spolno identiteto, ki se tako re/producira, je inhibitorna za polno dožemanje sveta in funkcioniranje v njem. Avtorica preko procesa formiranja spolne identitete pokaže, da sedanje spremembe na področju spolnih vlog ne pomenijo nujno, da prihaja hkrati tudi do sprememb na področju spolne identitete, ki ga vidi kot izvor asimetrije med spoloma in mesto reproduciranja obstoječe patristične družbe.

Ključni pojmi: spolna identiteta, biološki spol, socialni spol, družbena konstrukcija, moškost, ženskost, reprodukcija asimetrije med spoloma, seksualnost, internalizacija spolnih vlog, sebstvo.

Spolna identiteta, način funkcioniranja v družbi in družbeni status se kažejo kot povezani fenomeni, ponavadi razloženi kot "naravno dejstvo". Takih razlag nismo sprejemali kot zadostnih in prepričljivih, zato smo iskali tako, ki bi nam pojasnila povezavo teh fenomenov. Sama pogosta povezanost spolne pripadnosti in ponotranjenih družbenih vlog (in seveda njim ustreznega družbenega statusa) verjetno niti ne bi bila problematična, če ne bi bil družbeni status ženske *per definitionem* nižji kot status moškega. Razlage o biološki determiniranosti (ali nedeterminiranosti), vrojeni predispoziciji in podobno se zdijo preveč preproste, predvsem pa zavajajoče, ker predpostavljajo nevprašljivost obstoječih razmerij med spoloma in spolno specifične pozicije v družbi.

* Suzana Štular, študentka magistrskega študija na ISH.

¹ Prispevek je del diplomske naloge, kjer je proces formiranja spolne identitete prikazan širše in zajema tudi razvoj človeške vrste kot poskus razlage za nastanek obstoječih razmerij med spoloma. Za obširnejšo razlago glej Štular 1996.

Pomen in razumevanje spola v naši družbi ali "boys will be boys, and girls will not"

Fraza "Boys will be boys, and girls will not" izraža družbeno sprejeto razumevanje spola: obstajata samo dva spola in vsakdo pripada enemu ali drugemu. Kot opozarja H. Devor pa temu ni čisto tako: obstajajo posameznice, ki niso dovolj "ženstvene", da bi popolnoma zadovoljile zahteve socialne vloge ženske in niso vsi posamezniki dovolj "moški"; hermafroditov ni moč jasno klasificirati niti kot ženske niti kot moške; transseksualci so rojeni s primarnimi biološkimi znaki enega spola, vendar je njihova spolna identiteta drugega spola; transvestiti se prav tako rodijo s setom primarnih bioloških znakov enega spola in se identificirajo s socialnim spolom istega spola, v določenih periodah pa se odločijo, da bodo živeli skladno s spolno identiteto² drugega spola. Obstajajo pa tudi ljudje, ki imajo biološke karakteristike enega od bioloških spolov in se skladno s tem tudi identificirajo, hkrati pa imajo kompleksno mešanico karakteristik obeh standardnih spolnih vlog (Devor, 1989). Slednje H. Devor imenuje "gender blenders"; in prav ti dokazujejo, da igra socialni spol v družbi večjo vlogo kot biološki - v smislu: če posameznico okolje prepozna kot moškega, se do nje obnaša kot do moškega; in obratno. Pri tem "dejanski" - ie. biološki - spol ni pomemben.

Biološko determiniranost spolne identitete so ovrgle tudi medkulturne raziskave, ki so pokazale, da ne obstajajo absolutne razlike v karakteristikah moških in žensk; da se mnoge karakteristike, ki jih ponavadi klasificiramo kot moške ali ženske, razlikujejo tako med moškimi kot ženskami v različnih kulturah. Z izjemo agresivnosti³ ni nobenega obnašanja / vedenja, ki bi konsistentno diferenciralo spola. Prav tako razlike po spolu, ki so prisotne v obnašanju / vedenju otrok, z leti izginejo, medtem ko bolj spolno specifične razlike narastejo, ko otroci odrasčajo. To se zgodi predno bi to lahko pripisali delovanju hormonov v puberteti. Tako Chodorow ugotovi, da "medkulturni in socialno-psihološki dokazi navajajo na misel, da je argument, ki sloni izključno na univerzalnosti bioloških spolnih razlik, neprepričljiv" (Chodorow 1989,45).

Vsa zgoraj naštetá odstopanja od "normalnih"⁴ kategorij moškega oz. ženske, ki se med seboj tudi jasno ločita, nas navajajo na zaključek, da je družbeno sprejeta percepcija posameznikov in posameznic kot moških oz. kot žensk stereotip. In če je že sama klasifikacija na žensko oz. moškega stereotip, je logično nadaljevanje

² Devor (1989) loči "sex identity" - biološka spolna identiteta, kar označi kot sprejemanje "članstva" v moški ali ženski spolni kategoriji. (male, female). Pojem spolne identitete ("gender identity") razume kot na podlagi bioloških karakteristik pripisano spolno identiteto - bodisi jo posamezniku oz. posameznici pripišejo drugi ("Ona je deklica.") ali si jo pripiše sam/a; kot poudarja avtorica, pa gre za dinamičen odnos med obema.

Chodorow (1989) spolno identiteto razume kot zavedni vidik sebstva, ki je odvisen od konsistentnosti in stabilnosti nezavedne organizacije in internalizacije socialnih odnosov v zgodnjem otroštvu.

³ Kljub temu, da ni konsenza o spolno specifičnih razlikah, večina avtorjev in avtoric navaja agresivnost kot obliko vedenja / obnašanja, ki se pogostejše pojavlja med moškimi.

⁴ S terminom "normalno" mislimo večinsko populacijo; s tem terminom označujemo pojave, ki so značilni za večino ljudi ali sodijo v splošni družbeni konsenz. Nikakor tega termina ne uporabljamo za prikaz pojavov kot nasprotnih deviantnemu ali jih skušamo kakor koli drugače vrednotiti.

zgodbe v smeri, da je tudi "ženskost" oz. "moškost" le skup stereotipov, ki se jih posamezniki in posameznice naučijo v teku socializacije. Izhajali bomo torej iz predpostavke, da so verjetno socialni vplivi veliko bolj pomembni za oblikovanje socialnega spola. Druge avtorice (Dinnerstein, Benjamin, Chodorow, Gilligan) poleg socializacije poudarjajo tudi psihološko konstrukcijo osebnosti.

Na posameznike in posameznice pripisani biološki spol učinkuje tako, da skladno z njim razvijejo tudi socialni spol in spolno identiteto. Ta proces poteka tako, da se okolica do otrok obnaša skladno z "značilnostmi" pripisanega spola. Devor meni, da odrasli, ki so blizu novorejencu, namerno ali nenamerno neprestano pripisujejo socialni pomen biološkim dejstvom spola (Devor, 1989). Glede na popolnoma nevprašljivo predstavo, da obstajata samo dva spola, ki sta med seboj ostro in jasno razločena, smo se do ljudi nesposobni obnašati drugače, kot skozi "očala" spola. Tudi Chodorow zanika biološko determiniranost spolne identitete. Poleg učenja kulturno pričakovanih spolnih karakteristik poudarja kontekst nezavedne organizacije, kjer učenje vlog in socializacija potekata; določene značilnosti družbene strukture, ki jih podpirajo kulturne vrednote in percepcije, namreč otrok ponotranji v družini in zgodnjih odnosih z družbenimi objekti (Chodorow 1989).

Teoretični modeli pridobitve spolne identitete

Neposredni vpliv bioloških dejavnikov je zelo majhen, toliko večji pa posredni: skladno z biološkim spolom so posameznikom in posameznicam pripisane tudi spolno specifične lastnosti in okolje se do njih skladno s pripisanim spolom obnaša. Na konstrukcijo spolne vloge vplivajo eksterni (okolje) in posredno interni (psihološka konstrukcija osebnosti) dejavniki⁵, ki pa niso ločeni in neodvisni eden od drugega. Kljub temu, da gre za prepletanje in medsebojno utrjevanje obeh dejavnikov⁶, se bomo v prispevku osredotočili na psihološko konstrukcijo osebnosti, katero utrjujejo kulturni in družbeni dejavniki.⁷

Model oblikovanja spolne identitete, ki ga vpelje Dinnerstein (1976), poudarja pomen psihološke konstrukcije osebnosti: razloge za dvojni standard v pravilih obnašanja moških in žensk vidi bolj kot v očitnih eksternih v manj očitnih - vendar bolj pomembnih - internih vzrokih; med eksterne dejavnike šteje prisilo, praktične in socialne pritiske. Psihološki dejavnik je mnogo bolj subtilen in težje določljiv, izhaja pa iz *"trmaste neverbalne ravni občutka odraslih"* (Dinnerstein 1976,39), ki

⁵ Pri tem s posredno internimi dejavniki mislimo na psihološko konstrukcijo osebnosti, ki je determinirana z že obstoječo družbeno organizacijo odnosov med spoloma; interni so po našem mnenju zato, ker potekajo na notranji nezavedni ravni posameznika oz. posameznice, posredni pa zato, ker so determinirani z že obstoječo družbeno realnostjo, pri čemer je najpomembnejši dejavnik primat ženske skrbi za vzrejo in v veliki meri tudi vzgojo otrok.

⁶ Pri tem se mnenja avtorjev in avtoric razlikujejo, sami pa sledimo Chodorow (1989), ki zagovarja mnenje, da gre za dinamiko družbenih, psiholoških in kulturnih dinamik, vplivov, odnosov, identitet in verovanj. Pri tem ne izpostavi niti družbe, psihe ali kulture kot ključnega dejavnika konstrukcije socialnega spola kot družbenega, kulturnega in psihološkega fenomena. (Chodorow 1989,5)

⁷ Za prikaz drugih teorij in modelov glej Štular, 1996.

je kontinuiteta občutka in emocionalne domene ranega otroštva. Podobno stališče zavzame J. Benjamin, ko pravi, da so obstoječa razmerja med spoloma posledica "... psihološke integracije biološke realnosti, ki je večidel delo kulture" (Benjamin 1988, 90). Obe avtorici izhajata iz institucije materinstva kot ključnega faktorja, ki oblikuje spolno identiteto in postavlja pomen diade mati - otrok pred ojdipalni trikotnik mati - otrok - oče. Podobno tudi Chodorow izhaja iz institucije materinstva kot ključnega dejavnika, vendar poudarja, da samo en dejavnik ali ena dinamika ne moreta razložiti moške dominantnosti: "*Socialni spol kot družbeni, kulturni in psihološki fenomen konstruira odprta mreža (open web) družbenih, psiholoških in kulturnih odnosov, dinamik, praks, identitet in prepričanj; pri tem ne bi izpostavila niti družbe, psihe ali kulture*" (Chodorow 1989, 5).

D. Dinnerstein zagovarja tezo, da se "praktični" temelj asimetrije seksualnih privilegijev, ki izvirajo iz osnovnega spolnega dogovora - t.j., da je ženska (ali ženske: sestre, tete, stare mame) tista, ki prva skrbi za novorojenčka -, že ruši. Povsem nedotaknjen pa ostaja osnovni emocionalni temelj: osnovna asimetrija med spoloma, ki temelji na psiholoških vzrokih; vsajena je v prvih mesecih in utrjena v prvih nekaj letih življenja in je vgrajena v "*osnovni vzorec [človeške] družbene organizacije*" (Washburn, cit. po Dinnerstein 1976, 39-40). Po Dinnersteinovi je tako osnovni razlog za razlike med spoloma psihološki; seveda ne zanika pomembnosti družbene prisile v oblikah norm, družbenih institucij, edukacijske prakse ipd., trdi pa, da so to le "simptomi in ne vzroki" (Dinnerstein 1976, 7). Po njenem mnenju izvira asimetrija med spoloma prav iz dejstva, da je prva (in večidel edina) oseba, ki se z novorojencem ukvarja, ženska; posledica tega dejstva je "higamous-hogamous" pravilo⁹, ki se kaže kot moška seksualna posesivnost in ženski prepovedano iskanje spolnih užitkov. Kot aspekte te kompleksne seksualne asimetrije navaja unilateralno seksualno posesivnost moških, utišanje ženskega erotičnega impulza¹⁰ in tendenco vezanosti ženskega seksualnega užitka na čustva.

Vsekakor ima pravilo "higamous, hagamous" posledice za oba spola; ženske so (tudi zaradi eksternih vplivov) manj sposobne braniti svoje interese pred tekmeci in tekmicami, pustiti prosto pot erotičnim impulzom in uživati v spolnosti brez čustvene navezanosti. Obenem so moški zaradi komplementarnih internih vzrokov ponavadi manj sposobni razumeti, da popolna sinhronizacija erotičnega ritma ni možna, veliko težje se emocionalno vežejo in s tem osiromašijo erotično življenje (Dinnerstein 1987, 72-73). Vsekakor pa je asimetrični seksualni odnos bolj represiven za ženske: kar prizadane s tem, ko ji je odvzet privilegij občutenja telesa in s tem subjektivne avtonomije, je center samo-spoštovanja, trdi Dinnerstein.

⁹ Termin "spolni dogovori" (sexual arrangements) D. Dinnerstein definira kot "... delitev odgovornosti, priložnosti in privilegijev, ki prevladuje med moškimi in ženskami, in vzorci psihološke soodvisnosti, ki so v tej delitvi implicitno prisotni. Specifična narava takih dogovorov je pogosto dramatično odvisna od družbenih pogojev" (Dinnerstein 1976, 4).

¹⁰ Pravilo "higamous-hogamous" imenuje tako po ljudski rimi: "Higamous-hogamous, woman's monogamous/ Higamous-hogamous, man's polygamous" (Dinnerstein 1976, 38).

¹¹ Najbolj ekstremno je to utišanje razvidno v družbah, kjer delicata postane ženska šele takrat, ko ji odrežejo klitoris. Dejstvo, da je to znak ženskosti, nam pove, da je karakteristika ženske (med drugim) to, da v spolnosti ne uživa.

(ibidem) Najbolj krute oblike odvzema avtonomije nad lastnim telesom so razne vrste pohabljanja ženskega telesa, predvsem njenih spolnih organov, z namenom odvzeti zmožnost uživanja v seksualnosti. V naši kulturi nam je bližje mit o lepem ženskem telesu, s katerim smo dobesedno bombardirane; to presega lastno željo po lepoti - je od zunaj vsiljen ideal, ki ga moramo doseči. Vendar to ni zgolj odvzem telesnega užitka ali oblikovanje telesa po zapovedih. Kot je pokazal Fromm so posledice veliko bolj daljnosežne: družbeno vsiljen občutek sramu glede telesnosti deluje kot slabljenje jedra individualne avtoritete in funkcionira kot dejavnik submisivnosti družbeni avtoriteti (povzeto po Dinnerstein 1976, 73-74). Tako pridemo do dvojnega učinka: splošen sram telesa predstavlja podredljivost celotne družbe višji avtoriteti, poudarjen sram glede lastnega telesa pri ženskah pa podredljivost žensk moškim. Podobno Freud navaja sublimacijo seksualne v družbeno koristno energijo, proces, ki ga je videl kot smrtonosni karakter rasta civilizacije.

Dinnersteinova trdi, da je posledica pravila "higamous, hagamous" tudi ambivalentnost odnosa do žensk - tako s strani žensk kot moških. Otrok namreč mati na arhaični ravni osebnosti sprejema kot vsemogočno bitje, ki je izvor užitkov in bolečine. Deklica nikoli ne postane to vsemogočno bitje (kar mati seveda razen v očeh otroka nikoli ni bila), ki ima nadnaravno moč in se zato nikoli ne počuti popolnoma odrasle. Zgodba je za dečke zato lažja: očeta nikoli niso dojemali kot vsemogočnega in se zato lažje identificirajo z vlogo moškega.¹¹ Po Dinnersteinovi zato sklenejo neke vrste kompromis: ženske vztrajajo v igri vsemogočne boginje, vendar se zavedajo, da ne čutijo te moči, kot se jim je kot deklicam zdelo, da jo mati ima in zato v svoji negotovosti ponotranjenja te vloge prepuščajo moškim njihovo igro v areni odraslih. *"Kar smo s tem naredili,"* pravi Dinnersteinova, *"je maskerada, s katero generacija za generacijo otroško samo-pomembnih moških na eni strani in otroško igro vodečih žensk na drugi strani, v otroških očeh ohranjamo iluzijo, kako izgleda življenje odraslih"* (Dinnerstein 1976, 87).

Z dominacijo in podredljivostjo se je ukvarjala tudi J. Benjamin (1988); tako kot je iz diade mati - otrok Dinnerstein izpeljala psihološko konstrukcijo osebnosti, ki je konsistentna z asimetričnim odnosom med spoloma, je Benjamin iz te diade izpeljala strukturo dominacije in podrejenosti, ki se kasneje izraža v erotičnem odnosu odraslih. Premik v psihoanalizi od Ojdipalne k predoidipalni fazi (od trikotnika mati - otrok - oče k diadi mati - otrok) je stimuliral novo teoretično konstrukcijo individualnega razvoja; ta premik je pomemben za razumevanje psihe: pomembna je postala drama ega in objektov (v psihoanalizi mentalna reprezentacija drugih), s tem so postali pomembni odnosi sebstva do drugih. Benjamin trdi, da dominacija izvira iz preobrazbe odnosa med sebstvom in drugim: dominacija in podrejenost sta rezultat porušene nujne tenzije med željo po samopotrditvi sebstva¹² in obojestranskim priznanjem (sebstva in drugega), ki

¹¹ Kot bomo videli kasneje, je za Chodorowo odsotnost očeta inhibicijski dejavnik za oblikovanje moške spolne identitete.

¹² Ta situacija je podobna tezi Dinnersteinove, ki pravi, da ženska z odkritjem magičnosti svojega telesa, nujno potrebuje nekoga, ki bo imel do tega bogastva dostop in bo od njega odvisen. Tudi tu gre za potrebo po eksternem priznanju.

sebstvu in drugemu omogoča, da sta enakovredna. Prav izmenjava priznanja oz. uravnoteženje potrditve in priznanja je integralna diferenciaciji - razvoju sebstva, ki se tako zaveda različnosti od drugega. Priznanje, ki je nujno za samopotrditev, pomeni odziv drugega, ki da občutkom, namenom in dejanjem sebstva pomen. Priznanje sebstvu pa lahko da le tisti, ki ga sebstvo priznava kot sebi lastno entiteto (Benjamin 1988). V polju srečanja pride do nasprotja med ohranitvijo lastne entitete ("Moja identiteta je popolnoma neodvisna in konsistentna.") in neodvisnostjo ("Vse zunaj sebe imam pod nadzorom.") ter za potrditev te absolutnosti nujnim priznanjem od drugega, kar pa samo po sebi zanika absolutnost sebstva. Po Heglu je ta paradoks osnova za dominacijo: eno od sebstev v polju srečanja se potrdi, to pa je možno le preko "trupla" druge zavesti (povzeto po Benjamin 1988, 30-34).

Izhod iz paradoksa samopotrditve in nujnega priznanja drugega je našel Winnicot, ki zagovarja pomen priznavanja zunanje realnosti za avtentičnost sebstva. Tako Winnicot razvoj sebstva vidi kot prehod od sebstva kot izoliranega subjekta, ki ne priznava realnosti drugega, k sebstvu, ki se nanaša na deljene realnosti. Ta proces je poimenoval prehod od "*relating to the object*" k "*using the object*"¹³. Za izvedbo prehoda je potrebno objekt postaviti izven sebe (kar posameznik doseže v procesu diferenciacije) in ga priznati kot sebi lastno, zunanjo entiteto. Do uničenja objekta pride znotraj sebstva, zato da zunaj njega lahko preživi in ni več pod mentalnim nadzorom sebstva (povzeto po Benjamin 1988, 37).

Proces diferenciacije sebstva pa ni enak za deklice in dečke. Otrok se na začetku identificira s staršem, ki prvi skrbi zanj; v naši kulturi je to ponavadi mati. Dečki ugotovijo, da ne morejo *postati* ona, lahko jo le *imajo*. Prekiniti morajo identifikacijo z materjo - žensko in se identificirati z drugim spolom; svojo spolno identiteto lahko dosežejo le z zanikanjem izvirne identifikacije ali enosti z materjo. Spolna identifikacija je za dečke tako sekundarni fenomen, ker jo doseže preko primarne identifikacije z materjo. R. Stoller pravi, da "*... se mora (deček, da postane moški, (v zunanjem svetu ločiti od materinega ženskega telesa in v notranjem od že formirane primarne identifikacije z ženskostjo. Ta velika naloga pa pogosto ni dokončana*" (cit. po Benjamin 1988, 75). Spolno identiteto tako doseže z vzpostavitev diskontinuitete in razlike od osebe, na katero je bil dotlej najbolj navezan. Kot poudarja Benjamin, pri tem obstaja nevarnost, da popolnoma izgubi sposobnost obojestranskega priznavanja subjektivnosti. Drugi - posebno ženski drugi - postane objekt, ker ogroža njegovo identiteto. Ali kot poudarja Chodorow (1989): moška identiteta poudarja samo eno stran diferenciacije: to, kar me razlikuje od tebe pred tem, kar imava skupnega, separacijo pred povezanostjo, samozadostnost pred odvisnostjo. Erotična dominacija predstavlja intenzifikacijo moške obrambe pred materjo: žensko telo je tisto, od katerega moram biti ločen, imeti nad njim moč. Ker je ta diferenciacija od ženskega (imenovana tudi "*false differentiation*") redko dokončana in popolna, je potrebno znova in znova objektivizirati žensko in zanikati njeno subjektiviteto. Neodvisnost od matere kot objek-

¹³ Pri tem je pomembno razumevanje Winnicotove terminologije: "*use*" v tem primeru pomeni sposobnost kreativno pridobiti od drugega - nanaša se torej na deljene realnosti; "*relating*" se nanaša na izkušnjo izoliranega subjekta, ki ne priznava realnosti drugega.

ta - namesto priznavanja kot subjekta - v zahodni kulturi predstavlja pojem individualnosti. To nujno pomeni, da je priznavanje drugega redko. In ker so javno sfero večinoma oblikovali moški, je nepriznavanje drugega "pravilo igre".

Druga stran kovanca moškega nepriznavanja drugega, je žensko pomanjkanje subjektivitete, njena pripravljenost priznati drugega, ne da bi isto pričakovala v zameno. Če je moška težava diferenciacije nezmožnost priznati drugega je ženska težava zanikanje sebstva. Kot se je deček moral diferencirati od matere in prekiniti kontinuiteto identifikacije z materjo, se njej ni bilo treba. To proces identifikacije olajša, pomeni pa, da deklica nikoli ne prekine kontinuitete identifikacije z materjo; in če je materi zanikana pravica do subjektivnosti, velja to tudi za hči (Benjamin 1988). Pridobitev spolne identitete deklic preko neposredne identifikacije z materjo pa ne razloži pomanjkanja seksualne subjektivitete oz. odsotnosti želje / hotenja, kar je po J. Benjamin ključni dejavnik podrejenosti žensk. Benjamin postavi vprašanje, zakaj imata falus in oče ekskluzivno moč in monopol nad željo / hotenjem in subjektiviteto?

Ključni je premik od ojdipalne k predoidipalni fazi. Kot smo pokazali zgoraj se diferenciacija sebstva in drugega začne pred ojdipalno fazo - takrat, ko mati predstavlja vsemogočno moč. Pomen penisa je v simbolizaciji upora in separacije. Chasseguet-Smirgel pravi, da oče ne predstavlja moči zgolj zato, ker poseduje penis, ampak ker predstavlja svobodo od odvisnosti od vsemogočne matere oz. od stanja onnipotence v zgodnjem otroštvu. Falus tako ni simbol želje / hotenja *per se*, ampak postane to zaradi otrokovega iskanja načina individuacije in separacije (povzeto po Benjamin 1988). Z drugimi besedami: otrokov boj za avtonomijo, ki poteka v domeni telesa in telesnih užitkov, poteka tako, da eno moč (materino) zamenja za drugo (očetovo). Izpod materine vsemogočnosti se osvobaja s pomočjo očeta; in to je center moči, ne sam falus oz. dejstvo njegove prisotnosti. Dlje od Freudovega "zavidanja penisa" nas odpelje "manjkajoči oče" (*missing father*), ki je po Benjamin ključ do odgovora na vprašanje od kod odsotnost želje / hotenja pri ženskah. Kot smo videli, je odvrnitev od matere posledica individuacije in separacije. S tistim, kar predstavlja premik od odvisnosti k "velikemu svetu zunaj" - z očetom - pa se tako dečki kot tudi deklice želijo identificirati. Ker pa je tudi oče kot deček moral prekiniti identifikacijo z materjo in ima nenehno potrebo po potrjevanju razlike od žensk, se prepozna v sinu in ga v njegovi identifikaciji potrdi, hči pa zavrne in se od nje umakne (v najboljšem primeru mu predstavlja "sladko občudovano bitje"). S tem deklico porine nazaj k materi. Ker ji alternativen odnos ni nudil podpore, se deklica odreče "pravic" do želeti / hoteti. S tem pa deklica *"odraсте v žensko, ki idealizira moške, ker ima to, česar sama nikoli ne bo imela - moč in sposobnost želeti / hoteti"* (Benjamin 1988, 109).

Benjamin tako trdi, da se tako deklice kot dečki borijo, da bi ohranili identifikacijo z obema staršema (ie. obema spoloma) in tako ohranili oba starša na voljo za objekta navezanosti in priznanja. Identifikacija z obema staršema bi močno razširila zmožnost dojemanja. *"Ne pravim, da socialni spol lahko ali moramo eliminirati, ampak da naj bi s spolno identiteto posamezniki in posameznice ponotranjile / ponotranjili in izražale / izražali tako ženske kot moške aspekte sebstva (kot je kulturno definiran)"* (ibidem, 113). Tako bi posamezniki in posameznice

postali bolj fleksibilni v izražanju svoje spolne identitete. Poleg s socialnim spolom obarvane samoreprezentacije v našem umu koeksistira tudi brez-spolna ali celo nasprotno-spolna samoreprezentacija. Osebe, ki so sposobne obdržati to fleksibilnost, lahko sprejmejo vse dele same sebe in drugega. *"Želja biti in početi, kar počne nasprotni spol, ni patološko, niti nujno ne pomeni zanikanje lastne identitete"* (ibidem, 113, op.) pravi Benjamin.

Tudi Chodorow pri razvoju spolne identitete izhaja iz pomena domene ženske pri zgodnji skrbi za otroka. Primarna identifikacija izvira iz infantilne odvisnosti od prvega skrbnika (ki je ponavadi mati) in je nadaljevanje prenatalne izkušnje enosti, ki se nadaljuje predvsem preko dojenja. Vendar Chodorow nasprotno kot tradicionalna psihoanaliza trdi, da je že ta izkušnja odvisna od spola: matere se bolj identificirajo s hčera mi kot s sinovi. Kot dokaz za to trditev navaja izkušnje iz skupin "matere-hčere", kjer so ženske navajale, da so se bolj identificirale s hčera mi. Posledica te "dvojne identifikacije" matere (identifikacija z materjo in identifikacija s hčero) je težavnejši proces separacije - individuacije za deklice. Neodvisnost je moč doseči le preko negacije primarne identifikacije z materjo. Ker je primarna identifikacija za oba spola identifikacija z materjo, dečki internalizirajo tudi ženskost. Diferenciacija od primarne identifikacije nikoli ni popolna, moški pa strah pred žensko - ženskostjo na institucionalni in kulturni ravni premagajo tako, da je vse, kar ženske delajo ali so, podvrednoteno. Chodorow nadalje trdi, da je socialni pritisk na dečke, da se konformirajo z moškostjo in zavrnejo vse, kar je žensko, zato močnejši. Kot primer navaja, da je deklcam "dovoljeno" biti *"tomboys"*, niso pa razširjeni primeri, da bi dečki nosili obleke deklic¹⁴ (Chodorow 1989). Podobno ugotavlja Devor (1989), ki trdi, da je moškost med otroci in odraslimi obeh spolov višje vrednotena kot ženskost. Eden od pokazateljev je že sama raba oznak *"tomboy"* za deklice, ki izražajo moškost; beseda sicer ima pejorativni pomen, vendar ne tako kot *"sissy"*, ki se uporablja za dečke, ki izražajo attribute ženskosti.

Razlika v nadaljnjem razvoju spolne identitete se med deklcami in dečki v času ojdipalne krize še poveča. Podobno kot Benjamin poudarja pomen manjkajočega očeta, Chodorow izpostavi nevidnost očeta: tudi v tej dobi oče le redko igra pomembno vlogo pri skrbi za otroke, njegovo delo in družbeno življenje v nasprotju z materjinim poteka dlje od doma. Za sina je tako podoba očeta relativno nedostopna, deček se identificira s "fantazijsko" vlogo, ki jo po njegovem mnenju oče igra, ni pa mu dostopna za neposredno opazovanje, kot je to vloga ženske za deklico (in prvotno za dečka). Tako identifikacijo Chodorow imenuje pozicijska, značilna zanjo pa je zlasti difuznost; drugi aspekt nevidnosti očeta je, da identifikacija bolj kot "identifikacija z" poteka kot "identifikacija od": ker je očetova vloga relativno nejasna, dečkova identifikacija z njim poteka bolj kot negacija primarne identifikacije z materjo in njenim podvrednotenjem, kar se v življenju odraslega moškega nadaljuje v institucionalni in kulturni obliki.

¹⁴ Pri tem velja pripomniti, da so intervjuji Devor pokazali, da se socialna kontrola nad deklcami močno poostri v času pubertete.

Chodorow (1989) izpostavi štiri komponente pridobitve moške spolne identitete:

1. moškost postane in ostane problematična;
2. pomeni zanikanje navezanosti ali odnosa, zlasti z aspekta odvisnosti od drugega;
3. represija nad ženskostjo in njena devaluacija na psihološki in kulturni ravni;
4. identifikacija z očetom je poskus internalizacije komponent vloge, ki je nejasna in je ni moč neposredno opazovati v vsakdanjem življenju.

Komponente pridobitve ženske spolne identitete:

1. ženskost in ženska vloga je takoj dosegljiva v vsakodnevem življenju;
2. končna identiteta je identifikacija z osebo, s katero je bil najzgodnejši odnos odvisnosti - gre za kontinuirano identiteto;
3. ženska identiteta je bolj osebna.

Težava deklic je v tem, da ojdipalna kriza ni razrešena na tako absoluten način kot dečkov: deklica ne zavrne matere v korist očeta, zato ohrani kontinuiran odnos odvisnosti od matere in navezanosti nanjo; kot smo že pokazali, pa je proces separacije - individuacije otežen zaradi dvojne identifikacije matere z deklico. Iz tega dejstva Chodorow izpelje odvisnost žensk od moških.

Podobno kot Benjamin tudi Chodorow ugotovi, da "... ideologija spolnih vlog in socializacija zagotavlja, da niti dečki niti deklice ne dosežejo stabilne identitete in polnovrednih vlog" (Chodorow 1989, 44). Trditvam kognitivnih psihologov, da otroci v starosti treh let dosežejo ireverzibilno koncepcijo socialnega spola, sicer ne oporeka, saj se strinja, da že otroci in kasneje odrasli definitivno vedo, da so moški oz. ženske, vendar Chodorow meni, da hkrati občutijo konflikte in/ali negotovost o moškosti oz. ženskosti in kaj te identitete pomenijo v smislu vedenja / obnašanja in izražanja emocij.

Iz mehanizma separacije in diferenciacije Gilligan (1988) izpelje razliko med moškimi in ženskami na področju reševanja moralnih dilem. Dečki se definirajo s separacijo in deklice s povezanostjo, kar sta osnovi "glasov" kot jih definira Gilligan: glas skrbi in glas pravičnosti. Razlika med glasovoma izhaja iz občutenja odnosa do drugega. Vrednote pravičnosti in avtonomije predpostavljajo ločen odnos posameznika do drugih; vrednote skrbi in povezave, ki so bolj značilne za ženski način razmišljanja, implicirajo videnje sebstva in drugega kot soodvisnega odnosa. H. Markus in D. Oyserman (1989) govorita o ločenih in povezanih shemah selfa (*connectedness and separateness self-schemata*). Razumevanje, kako se sebstvo loči od drugega, se predpostavlja kot osnova za zdravo funkcioniranje, od tega pa je odvisno tudi razumevanje in participacija v družbi. Specifično za ženske je internalizacija povezane sheme sebstva, ki poudarja pomembnost drugih pri samodefiniranju; interakcija in interpersonalni odnosi so pomembni že kot cilj zase. Osnovna shema sebstva pri moških je sebstvo kot avtonomno in ločeno od drugih, individualnost se doseže preko meje med sebstvom in drugim.

V teku razvoja lahko pride do spremembe sebstva, npr. deklica lahko razvije shemo sebstva kot neodvisne, kreativne in kompetentne, vendar se bo še vedno prepoznavala preko reakcij drugih (Markus, Oyserman, 1989). V zgodnjem otroštvu obstajata dve dimenziji odnosov, ki oblikujeta zavedanje na dva načina.

Ena dimenzija je neenakost, ki se reflektira v otrokovem zavedanju manjše sposobnosti v primerjavi z odraslimi.¹⁵ Poleg te dimenzije otrok izkusi tudi navezanost in ta dinamika oblikuje drugačno zavedanje sebstva: biti sposoben imeti učinek na druge in prepoznati učinek drugih nase. Prav ti dve dinamiki neenakosti in navezanosti v zgodnjem otroštvu sta temelj perspektive skrbi in pravičnosti, dveh moralnih glasov, ki označujeta različna načina mišljenja. Osnovna elementa moralne presoje - sebstvo, drugi in njuna zveza - sta lahko različno organizirana, odvisno od tega, kako si odnos predstavljamo oz. kako je konstruiran. S perspektive glasu pravičnosti je odnos organiziran v smislu enakosti; s perspektive glasu skrbi pa v smislu odzivnosti in vpletenosti. Raziskave kažejo, da ljudje uporabljamo obe perspektivi, da pa obstaja tendenca fokusiranja na eno od obeh; en glas utišamo na račun drugega (Gilligan, 1988).

Ta dva različna glasova pomenita različni videnji sveta. *"Znotraj vsake perspektive"* pravi Gilligan, *"imajo ključni termini družbenega razumevanja različne pomen, kar je odsev razlike v doživljanju odnosov in označujejo orientacijski premik"* (Gilligan 1988, 8).

Premik, ki ga je izvedla Gilligan, pomeni premik v razumevanju razvoja: doslej smo slišali le en glas, ki je bil smatran kot dokončan razvoj diferenciacije in individualizacije, kot linearni progres odnosa neenakosti k enakosti. To, kar Gilligan imenuje glas skrbi je bil znak odvisnosti, negativno vrednoten, pojmovan kot vir omejitev in nezaključen razvoj. Ta redukcionizem za Gilligan pomeni *"skušnjava poenostaviti človeške dileme tako, da se trdi, da obstaja samo eno moralno stališče."* (Gilligan 1988, xxvii).

Modeli pridobitve spolne identitete, ki slonijo na kritičnem pristopu h klasičnim psihoanalitskim modelom (Dinnerstein, Benjamin, Chodorow, Gilligan), poudarjajo pomen ženskega primata nad skrbjo za otroke v prvih letih življenja. V času ojdipalne krize je pomemben oče - zlasti njegova odsotnost oz. nevidnost. Avtorice poudarjajo, da proces diferenciacije oz. osamosvajanja otroka od odvisnosti od odraslih poteka spolno specifično; prav ta proces diferenciacije je odločilen za spolno specifično obnašanje / vedenje in samopercepcijo. Vsi modeli poudarjajo pomen psihološke konstrukcije osebnosti, ki sicer poteka na nezavedni ravni, vendar vpliva na dejansko vedenje / obnašanje. Medtem ko Dinnerstein kot najpomembnejši dejavnik oblikovanja spolne identitete izpostavi prav ta proces, se bolj strinjamo s Chodorow, ki zagovarja mnenje, da so psihološki, kulturni in družbeni dejavnik enako pomembni.

Pomemben premik, ki ga predstavljajo ti modeli, je premik od "naravno" (biološko, genetsko) danih spolno specifičnih karakteristik. Namesto tega poudarjajo pomen vrednot družbe in kulture, zlasti delitve dela pri skrbi za otroke. Benjamin pokaže, da je posledica "vezi ljubezni" med materjo in otrokom tudi dominacija in submisivnost, Dinnerstein pokaže na izvor asimetričnega spolnega dogovora v pravilu "higamous-hogamous", Chodorow nas odpelje do ženske kontinuirane navezanosti in moške poudarjene meje sebstva in Gilligan od tu izpelje različna glasova. Drugi premik je v tem, da pokažejo na globoke korenine spolne

¹⁵ Ta perspektiva je bila v psihologiji prevladujoča in je vodila v redukcijo morale na pravičnost in redukcijo razvoja na progres od neenakosti k neodvisnosti (Gilligan 1988).

identitete, ki je več kot le internalizacija vlog, kar ima posledice za razmišljanje o poti iz obstoječih razmerij. Tretji premik, ki ga predstavljajo ti modeli, je premik od razumevanja "normalnega" kot "moškega". Videnje odraslega moškega je bilo historično edino videnje. Gilligan bi temu rekla, da smo slišali le moški glas, ki je pomenil višjo stopnjo moralnega razvoja. Kljub kritiki, ki jo je doživela njena teorija, je ta premik pomemben, ker pomeni korak bližje temu, kar Irigaray imenuje "kultura spolov" - spoštovanje obeh spolov in ne potiskanje v nevidnost polovice človeštva, bodosi žensk ali moških. Pri tem je pomemben aspekt enačenja "moško = normalno"¹⁶, to, kar Dinnerstein imenuje "pohabitev": obstoječa seksualna razmerja ne pohablajo le žensk, ampak tudi moške, z vidika dostopnosti javne sfere pa predstavlja obstoječa situacija privilegiran položaj za moške. S tem nikakor ne želimo izenačiti položaja žensk in moških; trdimo le, da je za "popolno človeškost", kot pravi Dinnerstein, sprememba potrebna za oba spola - za sirene in minotavre.

Zaključek

Ontogenetski razvoj posameznic oz. posameznikov nam je pokazal, kako poteka psihološki proces formiranja spolne identitete, ki je ostro razmejena na moško in žensko. Proces ni zaključen v določeni življenjski dobi, ampak nenehno poteka v interpersonalnih interakcijah, kar je povezano s samim potekom procesa socialne percepcije. Spolna identiteta ni samozadostna entiteta, ampak je za posameznico oz. posameznika pomembno tudi, da nas drugi dojemajo tako, kot se dojemamo sami. To pomeni, da obstaja velika verjetnost internalizacije že ustaljenega obrazca spolne identitete (ki seveda ni popolnoma nevariabilen, obstajajo pa skupne karakteristike, od katerih je najbolj pomembna ločitev na žensko in moško spolno identiteto), kar pomeni tudi internalizacijo seta "primernih" spolnih vlog. Z vidika širšega družbenega konteksta je internalizacija "primernih" spolnih vlog in spolne identitete pomembna za funkcioniranje družbe v smislu "govorjenja skupnega dominantnega družbenega jezika", kot bi se izrazila Devor. Za interpersonalne interakcije je "pravilna" spolna identiteta pomembna, ker ljudi percipiramo skozi "očala" spola. Z makro vidika so pomembne "pravilne", spolno specifične vloge, ki jih v družbi igramo.

Razvoj človeške vrste nam lahko osvetli izvor podrejenosti žensk, ki se kaže kot nujna za nadzor ženske seksualnosti, kar naj bi zagotovilo nezmotno določanje očetovstva. To je postalo pomembno v času, ko je bila zaradi fizioloških sprememb, povezanih z razvojem človeške vrste, nujna tudi investicija moških v skrb za potomstvo. Zadeva postane po našem mnenju še bolj pomembna z nastankom lastnine in prenašanjem le-te na potomce. Če v tej luči ponovno pogledamo spolno asimetrijo med spoloma, kot jo vidi Dinnerstein, dobijo njeni aspekti pomen: unilateralna seksualna posesivnost moških, utišanje ženskega erotičnega impulza in vezanost ženskega seksualnega užitka na čustva skušajo zagotoviti vezanost

¹⁶ Ali kot se je izrazil G. Simmel "objektivno = moško".

ženske na izključno enega moškega, ki skrbi za potomce (v smislu fizičnega preživetja) in čigar lastnina bo prešla nanje.

Investicija moškega v potomstvo je pomenila predvsem prispevek v skrbi za hrano. Če preskočimo nekaj deset tisočletij, je situacija v naši družbi podobna: vložek očetov je predvsem v skrbi za sredstva za preživetje. Mati ostaja v varnem zatišju doma in se ukvarja z materinjenjem (Rener 1993), moški pa je *breadwinner*. Ne moremo zatrdno reči, da je to posledica nadzora nad žensko seksualnostjo (ženska je za zaprtimi vrati doma relativno varna pred ne-očeti), lahko pa je.¹⁷ Tako lahko razložimo zamejenost žensk na zasebno sfero. Da ne gre za prosto izbiro med alternativami, ki so na voljo, smo pokazali na pomenu spolne identitete v širšem družbenem kontekstu. Ženska zamejenost na sfero zasebnosti pomeni, da je ona tista, ki skrbi za vzgojo in vzrejo otrok, saj moški "...pač nimajo časa za to"¹⁸ (Skušek 1993, 11). Cinizem, ki je prisoten v tej izjavi, je po našem mnenju posledica podvrednotenja vsega, kar pač (ne nujno po lastni izbiri ali želji) počno ženske. Z makro vidika smo to podvrednotenje razložili kot posledico seksualnega nadzora oz. nižjega statusa žensk, z mikro nivoja pa nekatere avtorice podvrednotenje "vsega ženskega" razlagajo kot posledico procesa formiranja spolne identitete.

To, za kar moški "nimajo časa", pa ima po mnenju nekaterih avtoric bolj dalekosežne posledice, kot se to zdi na prvi pogled. Kot smo pokazali pri formiranju spolne identitete, je primat ženske nad zgodnjo skrbjo za otroke tisti ključni dejavnik, ki nas nepreklicno vmešča v enega od (samo dveh) vzorcev spolne identitete, kar omogoča reproduciranje obstoječih razmerij med spoloma in celotne družbene organizacije, kjer je spolna pripadnost odločilnega pomena za delovanje v družbi. Avtorice (Dinnerstein, Benjamin, Chodorow, Gilligan) opozarjajo, da nas primat ženske nad zgodnjo skrbjo za otroke pohablja. Tako ženske kot moške. Še več, poudarjajo, da je za stabilno identiteto in polnovrednost vlog (Chodorow 1989) pomembno internalizirati tako moške kot ženske aspekte sebstva (Benjamin 1988); da ni potrebno utišati enega glasu na račun drugega (Gilligan, 1988); da je za odrešitev minotavrov in siren, za notranjo nekonsistentnost človeške narave potrebno rekonstruirati rigidne forme simbioze in fiksirane psihološke komplementarnosti (Dinnerstein 1976). Z drugimi besedami bi lahko zapisali, da spolno specifična delitev vlog in ostro razmejeni in nadzorovani spolni identiteti niso več potrebne kot prilagoditev človeške vrste; še več: postajajo ovire za nadaljnji razvoj.

Kot so pokazale nekatere avtorice, je stroga diferenciacija na žensko in moško spolno vlogo inhibitorna za polno dožemanje sveta in delovanje v njem. Problem nastane, ker so posameznice in posamezniki, ki se ne konformirajo z obstoječo

¹⁷ Da ne gre za neko "moralno" monogamnost, ki bi bila v "človeški naravi" (se pravi bi veljali za oba spola), nam lahko potrdi tudi v naši družbi prisotna kupljiva spolnost, ki pa je večinoma dostopna le moškemu (izjeme so, vendar redke) in je celo družbeno precej sprejemljiva. Podobno je s promiskuiteto: moška promiskuiteta je razlog za hvaljenje, ženska mora biti skrita, če ne želi biti osramočena ali celo stigmatizirana.

¹⁸ Pri tem bi bilo vse preveč enostavno sklepati, da gre za "prostovoljno" izmejenost moškega iz zgodnje skrbi za otroke. Če namreč trdimo, da si ženske ne "izberejo" svoje pozicije v družbi in vlog, ki jih internalizirajo, moramo to isto sklepati tudi za moške. Razlika - ki nikakor ni zanemarljiva - je, da so dejavnosti / aktivnosti, ki so bolj pripisane moškim, družbeno bolj cenjene kot tiste, ki jih opravljajo ženske. Kot smo pokazali, pa je za osebnostno integrirano potrjevanje zelo pomembno.

delitvijo na moško in žensko spolno identiteto (in vse, kar sodi zraven), stigmatizirani in podvrženi negativnim družbenim sankcijam.

Na tem mestu nikakor ne želimo zanikati sprememb na področju delitve spolnih vlog. Trdimo pa, da te spremembe še niso zadostne, da bi prišlo do sprememb tudi na področju formiranja spolne identitete. Spolne vloge so le zunanji izraz spolne identitete. Sama spolna identiteta pa je odločilna tudi pri percepciji sveta in načinu delovanja v njem. Prepričani smo, da je še kako pomembno slišati tudi drugi glas. Samo tako bo javna sfera postala bolj "človeku prijazna" in ne več le "moškemu prijazna" - če je to sploh kdaj bila. Za spremembe pri formiranju spolne identitete je nujen predpogoj večja prisotnost moških v prvih letih življenja otroka. "Nevidni" oče mora torej stopiti na "prizorišče" otrokovega življenja že na samem začetku.

Vedno znova poudarjamo prepletenost filogenetske in ontogenetske zgodbe. Tudi pri viziji prihodnosti, ki bi minotavre in sirene, kot bi se izrazila Dinnerstein, naredila človeške, gre za počasen in recipročen proces. Ali kot je zapisala Skušek: *"Spremembe v očetovski vlogi so seveda v tesni zvezi s spremembami razmerij med spoloma, med generacijami, s preobrazbami v družbenih razmerjih gospodstva nasploh. Očetova vloga je bila videti jasna in neproblematična, dokler je bil patriarhalni obrazec družine jasen in trden, dokler sta bili podrejenost in izkoriščanje ženske neproblematična razsežnost splošnih družbenih razmerij"* (Skušek 1993, 13).

Prvi korak je torej storjen. Drugi korak, kot ga vidimo, je zavedanje pomena prisotnosti očeta v prvih letih življenja, kar predpostavlja tudi strukturne spremembe družine in spremembe razmerij gospodstva. Nikakor ne trdimo, da je pot do "polne spolne identitete" - s čimer mislimo na intra- in interindividualni zabris meje med žensko in moško spolno identiteto - preprosta ali kratka; prav nasprotno, zavedamo se, da gre za dolgotrajen proces. Vendar menimo, da je potrebno začeto pot nadaljevati.

LITERATURA

- Bem Lipsitz, Sandra. 1987. *Masculinity and Femininity Exist Only in the Mind of the Perceiver. Basic Perspectives*, Oxford: Oxford University Press.
- Benjamin, Jessica. 1988. *The bonds of love*. New York: Pantheon Books.
- Brown, L. M. in Gilligan, C. 1992. *Meeting at the Crossroads: Women's psychology and girls' development*. New York: Ballantine Books.
- Chodorow, N. J. 1989. *Feminism and psychoanalytic theory*. New Haven and London: Yale University Press.
- Deaux, Kay. 1987. *Psychological Constructions of Masculinity and Femininity. Basic Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Devor, Holly. 1989. *Gender blending: Confronting the limits of duality*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Dinnerstein, D. 1976. *The Mermaid and the Minotaur: Sexual arrangements and human malaise*. New York: Harper Collins Publishers.

- Epstein Fuchs, Cynthia. 1988. *Deceptive Distinctions: sex, gender, and the social order*. New Haven and London: Yale University Press.
- Foucault, Michael. 1978. *The history of sexuality, Volume I: An introduction*. New York: Pantheon books.
- Gilligan, Carol, Ward, J. V., Mc Lean Taylor, J. (ur.). 1994. *Mapping the moral domain*. Harvard: Harvard University Press.
- Irigaray, L. 1994. *Thinking the difference: For a peaceful revolution*. New York: Routhledge.
- Irigaray, Luce. 1995. Jaz, ti, me, mi. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Jogan, Maca. 1990. Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma. Ljubljana: FSPN.
- Kitzinger, S. 1994. Me, matere. Ljubljana: Ganeš.
- Malinovski, Bronislav. 1993. Oče v primitivni psihologiji. Besede in dela v pričevanju. Časopis za kritiko znanosti, 162-163, 53-60.
- Markus, H. in D. Oyserman. 1989. *Gender and Thought: The role of the self-concept. Psychological Perspectives*, Springer Verlag.
- Moore, H. L. 1988. *Feminist Anthropology*. Cambridge: Polity Press.
- Musek, Jan. 1982. Osebnost. Ljubljana: Univerzum.
- Musek, Jan. 1991. Ocenjevanje in presojanje osebnostnih lastnosti. *Anthropos*, 4/5, 213 - 227.
- Rener, Tanja. 1993. Politika materinjenja. Časopis za kritiko znanosti, 162-163, 15-24.
- Saksida, Iztok. 1993. O namišljenih očetih in prevaranih ljubimcih. Časopis za kritiko znanosti, 162-163, 99-115.
- Skušek, Zoja. 1993. Očetje in očetovstvo. Časopis za kritiko znanosti, 162-163, 61-74.
- Snitow, Ann. 1978. Thinking about the mermaid and the minotaur. *Feminist studies*, 2, 190 - 198.
- Štular, Suzana. 1996. Družbena konstrukcija spolne identitete. Diplomsko delo. Ljubljana: FIV.
- Ule Nastran, Mirjana. 1991. Moralna identiteta in spolne razlike. Poročilo za leto 1991. Ljubljana, neizdano.

VZPOSTAVLJANJE DIPLOMATSKIH ORGANIZACIJ NOVIH MAJHNIH DRŽAV²

Povzetek. *Ko so nove majhne države pri svojem nastanku postavljene pred nalogo ustanoviti svojo diplomatsko organizacijo, se soočajo z vrsto problemov. Gre predvsem za sociološke, organizacijske in jezikovne probleme. Omejenost kadrovskih potencialov je praviloma neresljiva, omiliti jo je mogoče z načrtnim novačenjem visokošolskih diplomantov, kar vpliva pozitivno na nujno profesionalizacijo diplomatske službe. Njena organizacija mora izhajati iz specifik internega in eksternega komuniciranja, pri tem pa se pokaže potreba po funkcioniranju nacionalnega jezika tudi kot diplomatskega.*

Ključni pojmi: *diplomacija, organizacija, država, nova, majhna, omejenost kadrovskih potencialov, diplomatski jezik, terminologija.*

Slovenija je kot država nastala v času po padcu berlinskega zidu in s tem simboliziranega zloma komunizma v Evropi, kar je pomenilo tudi propad bipolarne mednarodne ureditve, ki je kot taka morebiti še najbolj prišla do izraza ravno v Evropi.

V takih okoliščinah je Slovenija nastala kot nova in kot majhna država.

Kot nova zato, ker je bil to, gledano z današnje perspektive, zadnji³ val nastanka novih držav, zaznan predvsem v Evropi (Rupel 1994, 11; Benčina in Simoniti 1994, 7). Predzadnji val nastajanja novih držav se zaključuje pretežno v sedemdesetih letih tega stoletja, ko je v času silovite dekolonizacije večinoma na afriškem in

¹ Milan Jazbec, dipl. novinar in dipl. obramboslovec, Ministrstvo za zunanje zadeve R Slovenije, pooblaščen minister v Veleposlaništvu RS v Stockholmu, Kraljevina Švedska.

² Članek odraža avtorjeve osebne poglede na obravnavano tematiko in je prirejen povzetek njegove uvodne študije iz zbornika tekstov "Diplomacija in Slovenci", ki bo v kratkem izšel pri celovški založbi Drava.

³ Z današnjega zornega kota sicer lahko govorimo o zadnjem valu nastajanja novih držav, ne moremo pa tako govoriti z vidika bodočega političnega razvoja. Tudi o kandidatih za "razpad" in s tem za nove države bi bilo težko in nevhvalno govoriti z zanesljivostjo. Je pa z vidika možnega odgovora na tako vprašanje poučno spoznanje, da so v tem stoletju nove države nastajale v štirih zaporednih valih (konec prve svetovne vojne, konec druge svetovne vojne, razpad kolonialnega sistema in zlom bipolarne blokove ureditve). Ali torej lahko na osnovi tega predvidimo čas in področje naslednjih podobnih pretresov in možne "kandidate" za razpad in s tem nastanek naslednjega vala novih držav?

azijskem kontinentu nastalo približno 90 novih⁴, med njimi tudi precej majhnih držav (Sen 1988, 502).

Val nastanka novih držav ob začetku 90. let je korenito spremenil politični zemljevid stare celine (Langer in Pöllauer 1995, 10). Paradoksalno pa je, da so te spremembe povzročile določeno nestabilnost, ki je prejšnja bipolarna Evropa v enakem smislu ni poznala. Po svoje je to razumljivo, saj so politične elite na bivšem evropskem Vzhodu obvladovale notranjepolitično situacijo in jo vešče, seveda ne brez uporabe sile, brzdale. Sprostitve nakopičenih in do tedaj zadrževanih političnih in družbenih energij je prinesla s sabo določeno intenzivno politično tektoniko, ki se je navzven manifestirala tudi kot nestabilnost, kljub deklariranim ambicijam po vzpostavljanju čvrstih demokratičnih režimov.

Kot majhna država pa je Slovenija nastala zato, ker je taka vsaj po dveh osnovnih, državo opredeljujočih kriterijih - to sta število prebivalcev in velikost teritorija.

V enem od manifestov slovenske državnosti, v znani 95. številki Nove revije (Samostojna Slovenija, marec 1990), je publicist Janez Stanič tedaj Slovenijo na osnovi teh dveh kriterijev opisal kot majhno državo in jo primerjal z njej podobnimi.

Stanič tako opredeljuje kot majhno državo tisto, ki ima do 10 milijonov prebivalcev in velikost ozemlja do 100.000 km². Ob bok Sloveniji, takrat verjetno tudi zaradi dodatne politične motivacije in poguma, postavlja v vsaki od navedenih skupin po 12 evropskih držav (vendar ne tistih najmanjših, "žepnih"), npr. Dansko, Belgijo, Irsko, Malto, Izrael itd. in dokazuje, da takšna država (tj. majhna) ni nič posebnega in redkega. Tudi njene sposobnosti in možnosti za preživetje ne bi smele biti zato kaj posebno slabše od velikih. Sicer se podrobneje in več s problematiko majhnih držav ukvarjajo npr. Bray in Packer (1993), Eisenstadt (1977), Fox (1959), Geser (1992), Höll (1983), Katzenstein (1991), Keohane (1969), Langer in Pöllauer (1995), Vital (1971) itd.⁵

Etablirane demokratične nacionalne države, ki dajejo prevladujočo aktualno podobo evropskega kontinenta, so nastale v prejšnjih stoletjih. V tako dolgem časovnem razvoju je za njih normalno, da se že nekaj časa intenzivno pogovarjajo o integracijskih procesih, jih načrtno koncipirajo in izvajajo. Pomemben del teh procesov, ki s tem postaja opazna opredelitelvena značilnost nacionalne države v

⁴ Uporaba termina "nova" je relativna in se veže predvsem na sposobnost njegove delovne uporabe. Slovenija je nastala kot nova država, medtem ko so npr. Estonija, Latvija in Litva obnovile svojo državnost; Ukrajina in Belorusija sta bili že kot federativni enoti bivše Sovjetske zveze članici OZN in zato ne moreta biti sedaj povsem novi državi. Z uporabo termina "nova" (država) mislim, ob vseh njegovih omejitvah, na države, ki se v začetku 90. let, po padcu berlinskega zidu, kot samostojne in v tem času kot nove državne tvorbe pojavijo na političnem zemljevidu Evrope.

⁵ V pričujočem članku, kjer je država (nova, majhna) le uvod k predstavitvi dilem in problemov, s katerimi se pri svojem vzpostavljanju soočajo diplomatske organizacije takih držav, je definicija male države zgolj nakazana in zato dajem bralcu nekaj osnovnih virov za nadaljnje proučevanje. Dodajmo sicer še, da je proučevanje malih držav v začetku druge polovice tega stoletja opazno razgibala Anette Fox, pozneje pa izstopajo še Peter Katzenstein, Hans Geser ter Olmar Höll in Josef Langer. Avstrijsko društvo za sociologijo je celo svoj kongres leta 1994, ki je bil v Celovcu, posvetilo položaju majhnih držav v Evropi.

drugi polovici 20. stoletja, je tudi oddajanje določenega dela nacionalne suverenosti v centre teh integracij, torej izven svojih nacionalnih okvirov.

Najmarkantnejši primer takih povezovanj je gotovo Evropska zveza, s konceptom katere se vsaj v osnovi strinjajo vse zahodnoevropske države in se ji hočejo pridružiti tudi vse novonastale evropske države. To za nove države ni samo razvojna smer brez kakšne druge alternative (v bistvu bi bila alternativa samo de facto ali pa celo de iure vrnitev v prejšnji državni in politični okvir), ampak velikokrat postaja celo prestižno politično, zlasti notranjepolitično vprašanje.

Nove države so nastale ravno v času, ko poteka pospešeno prenašanje suverenosti izven nacionalnih državnih centrov v centrale integracij. To pa za njih ni niti enostavno niti zlahka sprejemljivo, saj so si komaj uspele priboriti lastno nacionalno državno suverenost in že se morajo pogovarjati o njeni okrnitvi, če hočejo biti polnopravne članice mednarodne skupnosti, v katero pa si želijo in v kateri vidijo možnost lastne uveljavitve.*

Pri zgodovinskem pregledu nastajanja majhnih držav bi vsekakor lahko izpostavili Westfalski mirovni kongres leta 1648 kot neke vrste najpomembnejšo izhodiščno točko obdobja (Benko 1987, 42; Satow 1979, 5; Sen 1988, 8), od katerega dalje opazamo na osnovi do tedaj bolj ali manj opaznih in včasih tudi že jasno formuliranih primerov diplomatske prakse, po eni strani rast diplomacije kot profesije in organizacije, po drugi strani pa spreminjajočo se rast in gibanje števila vedno novih držav v mednarodni skupnosti.

Za prvi pojav mednarodnih odnosov kot meddržavnih in s tem tudi zometke diplomacije, lahko štejemo nastanek plemenskih združb kot najzgodnejših "teritorializiranih družbenih skupin" (Benko 1987, 14), medtem ko za poznejši antični svet navedimo predvsem obdobje grških mestnih držav - polisov in njihovo intenzivno medsebojno (diplomatsko) komunikacijo (predvsem reševanje sporov) ter komunikacijo z ostalimi (trgovskimi) teritorializiranimi družbenimi skupinami in seveda rimski imperij, ki pa kljub svoji univerzalnosti (ali pa morebiti ravno zaradi nje) ni razvijal diplomatske funkcije.

Naslednja stoletja, sploh po razpadu rimskega imperija in njegovih velikih "naslednic" kot je bilo npr. kraljestvo Frankov, beležimo v Evropi razdeljenost na nepregledno množico fevdalnih tvorbo, v času katerih je bila vojna (in ne mir) zaradi teženj po lastništvu teritorijev in ljudstev ter zaradi določanja meja normalno družbeno stanje.

V 14. in sploh v 15. stoletju je z vidika naše teme izrazito opazen in pomemben pojav in vzpon italijanskih srednjeveških držav, ki so s svojo vsestransko aktivnostjo dale neizbrisen pečat tej dobi. Njihova trgovska, merkantilistična

* Suverenost nacionalnih držav in njeno prostovoljno zmanjševanje s prenašanjem določenega dela v centre integracij, ki jih te države same vzpodbujajo in organizirajo, je kot tema postalo aktualno ravno zadnja leta zlasti v novih državah. Dilema je očita, čeprav ni niti teoretično niti praktično raziskana in dorečena. Obstajajo mnenja (Cooper 1997), da je to normalno obnašanje razvitih sodobnih, postmodernih držav. Dodatno nekateri (Götschel 1997) zagovarjajo stališče, da države s takim prenosom, sploh majhne, dobijo dodatno možnost vplivanja na kreiranje politike, česar sicer ne bi smele.

* Satow tako ugotavlja, da "ne manjka dokazov o tem, da je bilo pošiljanje odposlancev, ki so pričevali pogajanja, ustaljena praksa med primitivnimi ljudstvi in da sta bila njihov sprejem in tretman v mnogih primerih regulirana, pa čeprav samo na enostaven način, z navado in s tabuji." (1979, 3)

dejavnost je bila spremljana z drugimi, predvsem z živahnimi političnimi stiki, torej tudi z opazno, pomembno in učinkovito diplomatsko dejavnostjo.

Italijanske države, ki so povečale število držav, sploh majhnih, na stari celini, so intenzivno komunicirale med sabo (izrazito poudarjen odnos kompetitivnosti), obenem pa je bila zelo pomembna njihova komunikacija z ostalimi državami, zlasti s tistimi, s katerimi so trgovale.

Dejavnost italijanskih držav je z vidika nastanka in razvoja diplomacije posebej pomembna, ker v tem obdobju danes vidimo nastanek diplomacije v njenem osnovnem pomenu. Morebiti je v tem smislu najpomembnejše poudariti, da so te države vzpostavile obojestransko komunikacijo s svojimi diplomati v tujini: diplomati so svoje centrale obveščali o dogajanju v državi sprejemnici, centrale (tj. države pošiljateljice) pa so svoje diplomate v tujini obveščale o dogajanju doma. Takšno dvosmerno komuniciranje je ena izmed temeljnih in bistvenih dimenzij klasične in sodobne diplomacije (Benko 1987, 25).

Poleg italijanskih mestnih držav igrajo v evropskem gospodarskem in političnem življenju tistega časa opazno vlogo tudi flamska in nemška mesta v okviru trgovskega združenja Hansa in pa prodorni angleški trgovci, ki so uživali posebne privilegije angleške krone; z vidika razvoja diplomacije in diplomatskih veščin pa gre vsekakor tudi omeniti dejavnost Bizanca (Milašinović 1985).

V tem času se prične nezaustavljiv preboj zunanje trgovine v mednarodne odnose, kar predstavlja osnovo za prekomorsko ekspanzijo zahodnoevropskih držav in nastanek vodilnih evropskih sil (Anglija, Francija, Španija, Portugalska, Nizozemska) ter njihovih poznejših kolonialnih imperijev (podoben "skok" uspele še ZDA konec 19. stoletja, ko si zagotove še danes vodilno mesto v svetu).

Navedena ekspanzija povzroča oster konkurenčni boj med temi državami in jim omogoča ekonomsko in politično prevlado nad ostalimi. Razmerje konkurenčnega ravnotežja med njimi se podre šele proti koncu 19. stoletja, ko nastane iz te skupine, ob pridruženima novonastalima Nemčiji in Italiji (obe sta nastali z združitvijo številnih manjših držav), dva nasprotujoča si pola, ki se za delitev kolonij spopadeta v prvi svetovni vojni.

Procesi polarizacije in konfrontacije, zaradi katerih dokončno razpade dotedanje "univerzalno" ravnotežje moči, so tako s koncem prve svetovne vojne, ki je le še zaostila mednarodna protislovja, zaradi katerih je nastala, pripeljali do propada Avstro-ogrskega imperija, iz katerega so kot nove države nastale Češkoslovaška, Jugoslavija in Madžarska. Razpade tudi Otomanski imperij, nastanejo pa Egipt, Sirija, Jordanija, Palestina in Irak (Sen 1988, 502).

Nasprotja, ki jih prva svetovna vojna ni uspela rešiti, vzpon nemškega rajha in zapleteni ter spreminjajoči se odnosi zahodnih držav do medtem nastale Sovjetske zveze, vse to je pripeljalo do druge svetovne vojne.

Po njenem koncu in razmahu blokvske polarizacije smo v šestdesetih in sedemdesetih letih priča silovitemu valu dekolonizacije in nastanku približno devetdesetih novih držav kot posledice razpada britanskega, francoskega, nizozemskega, belgijskega in portugalskega imperija (Mlinar, v: Langer in Pöllauer 1995, 163). S simbolnim padcem berlinskega zidu konec osemdesetih let nastane, v dosedaj zadnjem valu, 22 novih držav, propadejo pa sovjetski, jugoslovanski in

češkoslovaški imperij. Med novimi državami predzadnjega in zadnjega vala je precejšnje število majhnih držav.⁸

Lahko bi rekli, da se nove majhne države pri vzpostavljanju svojih diplomatskih organizacij srečujejo z vrsto problemov.

Verjetno so najvažnejši naslednji trije vsebinski sklopi:

- finančni problemi,
- kadrovske resursi,
- organizacijski problemi.

Vsi trije sklopi so zahtevni in nobenega izmed njih ni mogoče obiti.

Glede na omejen obseg tega članka si bomo v nadaljevanju prva dva sklopa ogledali le okvirno in nakazali nekatere dileme, tretjega pa bomo predstavili podrobneje.

Nove, in še posebej majhne države, imajo že itak omejena finančna sredstva. Kadar se take države znajdejo na začetku svoje poti, ob uri nič, je ta vidik še zahtevnejši. Ves državni sistem je potrebno vzpostaviti v čimkrajšem času, kar zahteva enormno velik finančni vložek v relativno zelo kratkem času. Poleg tega je potrebno najosnovnejše državotvorne funkcije (diplomacija, obramba) zgraditi praviloma iz nič.

Te države so, kot smo že omenili, nastale z razpadom večnacionalnih držav (ideoloških imperijev), kar pomeni, da posamezni deli teh držav, praviloma nacionalno zaokroženi, kljub določeni in (zelo) relativni samostojnosti pač niso imeli v prejšnjih skupnih državah v bistvu nikakršnih pristojnosti vsaj na dveh področjih: pri diplomaciji in vojski.

Sredstva, potrebna za vzpostavitev navedenih dveh državnih podsistemov, so zato relativno največja, naloga pa najbolj zahtevna. Pri tem je pomembno še to, da je vojaška organizacija draga zaradi velikih investicij v vojaško opremo, diplomatska pa zaradi vzpostavljanja predstavniške mreže v tujini.

Nobena država, kar brez izjeme velja tudi za majhne, seveda ne more brez diplomatske mreže v tujini. Tudi ob precejšnji meri racionalnosti število diplomatsko-konzularnih predstavništev (DKP) ne more biti manjše od petindvajset do trideset.⁹

Fiksni stroški take investicije so zelo veliki: najemi oz. nakupi nepremičnin (najem je praviloma tako visok, da se nakup nepremičnine izplača že po desetih letih njenega siceršnjega najema) in njihovo vzdrževanje, stroški komunikacij in seveda stroški vseh ostalih potreb zaradi vsaj približnega upoštevanja siceršnje

⁸ Tako bi si tudi lahko postavili vprašanje, ali ne bi morebiti držalo, da si ob koncu 20. stoletja, ko v obdobju dekolonizacije propadejo kolonialni imperiji in se zruši tudi bipolarna blokovska ureditev, več ali manj iste države v okviru evropskih integracijskih procesov po eni strani skušajo združiti evropski trg blaga, kapitala in delovne sile, po drugi strani pa obdržati prednost pred ostalimi, sploh novimi državami - prednost, ki so jo iste države vzpostavljale več predhodnih stoletij.

⁹ To število (25-30) dobimo že ob zelo racionalnem upoštevanju pravila, da v bistvu mora npr. evropska država imeti diplomatsko-konzularna predstavništva v sosednjih državah (predvsem v teh državah so praviloma ne le veleposlaništva, ampak tudi konzulati), v najpomembnejših svetovnih centrih (npr. stalne članice VS OZN, sedeži mednarodnih organizacij in svetovna gospodarska središča), v državah članicah EU in NATO ter v državah, kjer živijo večje skupine njenih izseljencev; prav tako pa je do določene mere treba vsekakor upoštevati še princip reciprocišnosti.

ravni standarda takih predstavništev itd. In če omenimo še investiranje v kadre: po spet zelo približnih izračunih stane diplomat, recimo slovenski, ki ima deset let delovnih izkušenj, najmanj en štiriletni mandat v tujini in opravljeno kakšno dodatno diplomatsko usposabljanje, med 300.000 - 400.000 USD.

Ko so enkrat finančne težave vsaj za silo urejene, četudi dostikrat s precejšnjo mero improvizacij, se pojavi naslednji problem: omejenost kadrovskih resursov.

Majhna država, pač odvisno od njene majhnosti, ne more shajati z manj kot 100 - 300 diplomatskega in ostalega osebja (razmerje 2:1 v prid diplomatov), upoštevajoč tako zunanje ministrstvo kot predstavništva v tujini skupaj.

Dodajmo za ilustracijo, da ima Slovenija 250 zaposlenih v diplomatski službi (polovica v zunanjem ministrstvu, polovica v DKP) in 45 DKP, Slovaška 400 - 60, Estonija 200 - 30, Latvija 350 - 28 in Danska 700 - 85, medtem ko Islandija precej odstopa (100 - 15), a je vsaj z vidika izrazito omejenih kadrovskih resursov tudi zato le manj primerljiva z ostalimi navedenimi državami (vse številke so zaradi njihovega spreminjanja in lažje primerljivosti zaokrožene).

Izsolati in usposobiti tolikšno število kadrov pa nikakor ni enostavno.

Kot najbolj banalen problem se seveda najprej pojavi čas: ob uri nič so takim državam na razpolago kvečjemu tisti, ki so prej delali v diplomatski organizaciji skupne države (v kolikor jih nova država hoče "prevzeti" in v kolikor so le-ti voljni ostati v diplomatski službi) in morebiti "zunanjepolitični" servis bivših zveznih enot, ki pa praviloma ni nikjer obvladoval posebnih diplomatskih veščin, saj zato niti ni bilo objektivnih pogojev.

Problem, ki je dolgoročno nerešljiv in tudi zato verjetno temeljni pri majhnih državah¹⁰, je omejenost kadrovskih resursov majhnih držav (Eisenstadt 1977; Geser 1992, 632). Le - te enostavno nimajo dovolj ljudi, ki bi zmogli, bili usposobljeni in konec koncev tudi želeli delati v državni službi. To je še posebej očitno v zunanje-politični službi (Rupel 1994, 151). Za marsikoga je poslovna kariera zanimivejša, bolje poplačana, nekemu je bližje znanstvena itd.

Pri reševanju tega problema so majhne države razpete med dejstvo, da je potrebno diplomatsko osebje dolgoročno planirati in ga načrtno izobraževati, in med kratkoročne skušnjave, da v to službo novačijo osebje tudi po drugačnih kriterijih (npr. izrazito strankarsko kadrovanje). Slednje je še posebej zagatno pri novih državah, ki enostavno, kot že rečeno, ob uri nič nimajo "dovolj časa", da bi lahko delale izključno dolgoročno.

Primerjalna študija, ki bi analizirala tovrstno diplomatsko prakso držav, nastalih po padcu berlinskega zidu, bi vsekakor dala zelo zanimive in poučne izsledke. Verjetno pa lahko brez posebno velikega tveganja zapišemo, da je zelo pomemben vidik reševanja navedenih vprašanj v načrtnih prizadevanjih po izraziti profesionalizaciji diplomatske službe, za kar pa je najvažnejše stalno novačenje mladih visokošolskih diplomantov, ki diplomatsko uradniško piramido napolnjujejo od

¹⁰ Tako dr. Dušan Keber zelo jasno in decidirano pravi, da "temeljni problem majhne države je majhna količina človeških potencialov: (...) Ekstrapolacija k vse manjšim in manjšim državnim enotam nas pripelje v območje, ko začne delovati zakon kritične mase: za posamezne dejavnosti začne primanjkovati vrhunskih ali kolikor toliko sposobnih strokovnjakov." (1996, 136).

spodaj navzgor in ji na ta način krepijo temelj, in v stalnem izobraževanju diplomatov, tako doma kot še posebej v tujini.

Na ta način se lahko doseže vsaj troje ciljev:

- diplomatska organizacija kot čvrsta hierarhična struktura, organizirana v obliki piramide, se naravno krepí od spodaj navzgor,
- diplomatsko osebje se od začetka službe dodatno usposablja in izobražuje ter s tem kumulira tako praktične kot teoretične izkušnje, kar je za diplomatsko službo bistvenega pomena,
- že od začetnih korakov v diplomatski službi se zaradi udeleževanja takih šolanj ustvarja sistem mednarodnih (osebnih) zvez¹¹, ki se v nadaljnjem delu oz. karieri krepí, ta sistem pa je nujen element siceršnje diplomatske učinkovitosti zaradi izrazito mednarodne naravnosti (in tudi kompetitivnosti) diplomacije kot profesije.

Organizacijski vidik je s stališča naše teme vsekakor med najpomembnejšimi.

Gre namreč, poenostavljeno rečeno, za vzpostavitev take organizacije diplomacije kot državnega podsistema, ki bo ob že itak omejenih finančnih in kadrovskih resursih omogočal kolikor je pač možno normalno funkcioniranje diplomacije.

Če je npr. možno z dobršno mero improviziranja zagotoviti sredstva in nekako tudi kadre, pa nikakor no možno na ta način uspeti pri organizacijski zasnovi. Tu se improvizacije krepko maščujejo in kar je seveda še slabše - negativne posledice so opazne šele čez določen čas, ne pa takoj.

Ker je diplomacija cehovska organizacija z relativno čvrstimi, celo togimi pravili delovanja, in kar je še posebej važno, ta organiziranost in to funkcioniranje je podvrženo mednarodni komparativnosti in kompetitivnosti z v bistvu enakimi (po namenu, cilju in organiziranosti), a starejšimi, izkušenejšimi in uveljavljenimi diplomacijami, je tu za resne države možna pravzaprav samo ena pot: upoštevati izkušnje in znanje etabliranih držav in jih ustrezno - tj. modelsko, primerjalno in prirejeno - uporabiti na svojem primeru.

Seveda to v praksi, kljub navidezni enostavnosti takšne ugotovitve, povzroča vrsto zagat.

Z modelskim principom mislimo predvsem na dejstvo, da je uporabno pridobiti od etabliranih držav informacije in znanje o njihovih organizacijskih zasnovah in izvedbah pri organiziranju zunanjih ministrstev. Te informacije so potrebne, da se pridobi zadostna količina znanja, primerjave med različnimi sistemi organiziranja in med različnimi praktičnimi izvedbami enakih ali podobnih organizacijskih pristopov.

S primerjalnim principom mislimo na dejstvo, da je potrebno opraviti primerjavo osnovnih objektivnih parametrov, ki opredeljujejo konkretno novo majhno

¹¹ Osební kontakti, ki jih diplomat od začetka kariere dalje vzpostavlja s tujimi kolegi, so eno njegovih najpomembnejših "pripomočkov" za uspešno in dolgoročno delo v prid svoje države. Starejše, sploh upokojene generacije slovenskih diplomatov lahko hladnokrvno naštejejo vrsto osebnosti iz svetovne politike in diplomacije, ki jih osebno poznajo. Taká poznanstva ne bi bila možna, če ne bi le-ti desetletja delali v diplomatski službi in v napredovanju do najvišjih mest gradili takšne zveze. O tem, kako koristni so lahko za državo takšni stiki, seveda ni treba izgubljati besed.

državo, s tistimi, ki določajo tiste države, katerih informacije in znanja uporabljajo nove majhne države kot izhodišče za odločanje o lastni organizacijski zasnovi. S tako primerjavo "osebnih izkaznic" obeh držav, primerjane in primerjujoče, se približajo enakosti in različnosti obeh sistemov ter s tem zastavijo osnove za odločanje o načinu njihove lastne organizacije zunanjega ministrstva.

Vse tako zbrane in predelane informacije in organizacijsko znanje je potem nujno potrebno prirediti specifičnim značilnostim konkretne nove majhne države. Nikakor ni priporočljivo posnemati izkušnje drugih (pač praviloma večjih in starejših) zgolj na ta način, da se organizacijske zasnove in sheme zgolj "pomanjšajo" na obseg primerjujoče države in se nato enostavno "transplantirajo". To potem zagotovo povzroča motnje v funkcioniranju diplomacije kot organizacije.

Govorec o splošnih vidikih in izkušnjah pri vzpostavljanju diplomatskih organizacij, je mogoče ugotoviti, da velikokrat tudi ni povsem možno izpeljati tistega, o čemer že obstaja določeno strokovno znanje. Gotovo se tudi dogaja, da včasih praksa izsili posamezne rešitve šele potem, ko se npr. pojavijo konkretni pritiski iz (diplomatskega) okolja.

Navedimo še v kratkih potezah osnovne tri organizacijske nivoje v zunanjem ministrstvu in jih dodatno tudi pokomentirajmo - kot ilustracijo za različne organizacijske dileme in njihov prav tako različen vpliv na funkcioniranje takega ministrstva.

Če zelo skopo zapišemo, je osnovna dejavnost, s katero se zunanje ministrstvo ukvarja v funkcionalno-tehničnem smislu (trenutno nas ne zanima vsebinski vidik), posredovanje informacij. To dejstvo ima za organizacijsko zasnovo dve zelo pomembni značilnosti.

Prva je ta, da se informacijski tok neprestano steka tako v zunanje ministrstvo kot iz njega v različnih konkretnih oblikah. Le-tega je treba obdelovati in predelovati tako v vsebinskem kot oblikovnem smislu, ta komunikacijski tok, ki je stalen in dvosmeren, pa je potrebno ves čas tudi vzdrževati (zagotavljati odgovore oz. dajati navodila).

Obenem pa to pomeni nenehno potrebo po usklajevanju posameznih podtokov v okviru osnovnega komunikacijskega toka: usklajevanje v skladu z osnovnimi principi zunanje politike in z njenim spreminjanjem, odvisno pač od različnih dejavnikov. Uspešnost tega usklajevanja je mogoča le z ustrezno organizacijsko zasnovo, ki mora odgovarjati obsegu, globini in intenzivnosti osnovnega informacijskega toka.

V tem smislu je zato važno, da je organizacijska zasnova dosledno vertikalno izvedena v posamezne nivoje, ki tvorijo piramido, ter da se v okviru posameznih

nivojev, horizontalno, opravlja delitev dela glede na posamezne mikro enote (na istem nivoju).¹²

Prvi oz. najvišji nivo v zunanjem ministrstvu predstavlja zunanji minister.

Minister je kot vrh piramide koordinator zunanjih in notranjih impulzov v smislu njihovega usklajevanja in dopolnjevanja - vendar to velja predvsem za temeljne, pretežno okvirne odločitve, v konkretne pa se praviloma ne spušča veliko.

Drugi nivo, ki ga predstavljajo namestniki ministra (državni sekretarji, v organizacijskem smislu pa tudi generalni sekretar), je v vsebinskem smislu najvažnejši. Le-ta je namreč vsebinski, organizacijski in operativni katalizator sprejemanja odločitev in njihovega usklajevanja ter selekcioniranja. Slednje velja predvsem v tem smislu, kaj dokončno doreči na tem nivoju in kaj je tako važno, da se prepusti v odločitev ministru.

Dodajmo pri komentiranju drugega nivoja še naslednjo opazko: menimo, da je koristno, da imajo nove majhne države tri namestnike ministra, in sicer za sosednje države, za bilateralno in za multilateralo.

Za sosedé in za področje bivše skupne države ga je primerno imeti zato, ker imajo te države s svojimi sosedami praviloma neurejeno mejo. V bivši skupni državi meje med posameznimi enotami niso bile pravno-formalno določene, ampak le politično-administrativno. Zunanje meje so sicer bile določene, vendar pa lahko večje in starejše sosedé novonastalih držav dobijo skušnjavo po - čeprav morebiti zelo simboličnem - načenjanju takih vprašanj. Prav tako imajo nove države veliko skupnih nerešenih vprašanj z vsemi naslednicami bivše države. Navedeno je običajno prvi in osnovni problem vsake nove majhne države in prioriteta njene zunanje politike.

Bilateralna vprašanja (če odštejemo že komentirano za sosednje države) so pomembna, saj gre za vzpostavitev in urejanje odnosov nove države z vsemi državami v mednarodni skupnosti. Gre pravzaprav za neskončno vrsto zadev: medsebojni sporazumi o vzpostavitvi diplomatskih odnosov, gospodarskem sodelovanju, viznem režimu, kulturnem sodelovanju, specifičnih zadevah itd. Vsa politična operativa v bilateralni je obsežna in zahtevna, čeprav običajno ni problematična in nerešljiva.

Vsaka nova država se tudi skuša čim hitreje in čim bolj kompleksno vključiti v mednarodno skupnost kot celoto, v njene številne organizacije in integracijske procese, prevzeti skupne norme obnašanja in kodifikacijo pravne regulative, to pa sodi v področje multilateralnih odnosov. Npr.: članstvo v OZN, v ostalih mednarodnih organizacijah, pristopi k mednarodnim konvencijam, sporazumom, urejanje skupnih, globalnih in regionalnih vprašanj itd.

¹² Kot je sicer znano, je pri klasičnih organizacijskih konceptih piramida osnovna ponazoritev vertikalne in horizontalne zgradbe določene organizacije, ki hkrati s tem že pokaže na osnovno naravo in dinamiko odnosov v njej. Piramidno, lahko bi tudi rekli "grozdnato" zgradbo, je vedno možno po posameznih nivojih in enotah še dodatno razdelati, dokler je to, seveda, glede na cilje organizacije še smotno. Spodnji prag takega "drobljenja" je zahteva, da je organizacija še vedno funkcionalna in še ne tako velika, da bi zagotavljanje izvajanja organizacijske funkcije že ogrozilo izvajanje siceršnje osnovne funkcije, zaradi katere je bila organizacija v bistvu ustanovljena. Zato se v praksi poleg klasične Webrove birokratske organizacije, ki je predvsem značilna za državno upravo, velikokrat uporabljajo kombinacije s fleksibilnejšimi organizacijskimi pristopi (prim. npr. Morgan 1989, 64-67).

Tretji nivo je v organizacijskem smislu najzahtevnejši in najpomembnejši, saj je pripravljalni nivo za večino najvažnejših odločitev v ministrstvu.

Po eni strani gre za usklajevanje aktivnosti znotraj posameznih temeljnih enot (10 - 15) ministrstva na nivoju njihovih šefov, po drugi strani pa za pripravo vseh odločitev, ki v okviru posamezne enote ne morejo biti usklajene in dorečene.

Za razliko od drugega nivoja, ki je vsebinsko najbolj zahteven in odgovoren, manj pa je tak po obsegu teh aktivnosti, je tretji nivo izrazito, morebiti celo najbolj obremenjen z obsegom predvsem kompleksnih aktivnosti, ki je na tem nivoju največji. Hkrati pa je šele z izmenjavo informacij na tem nivoju o poteku vseh aktivnosti znotraj posameznih enot možno ugotoviti stopnjo njihove pomembnosti in medsebojne povezanosti ter šele potem izvesti njihovo selekcijo ter vertikalno in horizontalno usklajenost. To se opravlja praviloma dnevno, racionalno in selektivno, kar je možno le ob predpostavki, da vodje posameznih enot brezhibno obvladujejo svoje področje do detajlov in da ostali vodje relativno dobro poznajo njihovo delo, tj. delo svojih kolegov - šefov.¹⁵

Takšno dnevno, običajno jutranje, usklajevanje - v britanskem Foreign Office mu pravijo "jutranja molitev" ("morning prayer" - Edwards 1994, 52) - pod vodstvom predstavnika višjega nivoja, je, zapisano v žargonu operativcev, svojevrstna tlaka, a tudi odlična, nenadomestljiva šola.

Prav gotovo je koristno tako dnevno usklajevanje dopolnjevati z dogovarjanjem še na drugem nivoju in prenašanjem odprtih, strateško pomembnih zadev na prvi nivo. Vidike in modalitete slednjega dogovarjanja in usklajevanja je potrebno doreči posebej v okviru vodilne ekipe MZZ (npr.: kdo je prvi namestnik ministra, kdo koga v nadaljevanju nadomešča, kdo vodi operativni kolegij, kdo ga tu nadomešča itd.)

Organizacijska zasnova mora torej omogočati čim bolj učinkovit, hiter in selektiven pretok informacij kot podlago za prav tako hitro, učinkovito in pravilno odločanje. V tem je po našem mnenju osnovni pomen organizacijske zasnove za kvalitetno funkcioniranje zunanjega ministrstva kot diplomatske organizacije.

Dodajmo še naslednjo kratko opazko, z vsebino katere pa se tu ne nameravamo podrobneje ukvarjati, namreč: v organizacijskem smislu lahko pri funkcioniranju zunanjega ministrstva govorimo o dveh vidikih delovanja.

Prvi je interni organizacijski vidik, kjer ločimo t. i. hišni del (organizacijsko funkcioniranje MZZ) in t. i. mrežni del (organizacijski odnosi med MZZ v ožjem pomenu in mrežo DKP v tujini), drugi pa je eksterni organizacijski vidik, kjer loči-

¹⁵ Opisani primer nam dobro ilustrira zapletenost diplomatskega dela in potrebo visokih uradnikov, da se dobro spoznajo na različna delovna področja in opravila. To dosežejo z opravljanjem različnih del v različnih organizacijskih enotah in si tako v času 15-20 let, kar je okvirni pogoj za dosego šefovskega mesta na tretjem nivoju, ustvarijo solidno poznavanje večine področij (če ne že kar vseh), hkrati pa se na eno do dve področji spoznajo zelo dobro. Takšno kombinacijo univerzalnosti in specializiranosti je možno doseči le, če je horizontalno in vertikalno gibanje osnovni delovni in promocijski princip v organizaciji, kakršna je diplomatska. Tudi zaradi pravkar zapisanega sodi med zelo pomembne odlike dobrega diplomata kumulacija najrazličnejših delovnih izkušenj znotraj profesije. To potem pripelje do t. i. diplomatske rutine, kar bi lahko opredelili kot dobro poznavanje različnih situacij, njihovo hitro operativno reševanje in sposobnost sprotnega sploševanja teh opravil v postopke zmanjpolitičnega odločanja. Vse to kaže na veliko stopnjo njene državotvorne odgovornosti in s tem zahtevnosti.

mo odnose MZZ z ostalimi resorji v državni upravi ter z ostalimi državnimi in nedržavnimi institucijami in pa odnose MZZ z DKP držav pošiljateljic.

Ta dvojnost, ko mora MZZ delovati v organizacijskem smislu navznoter v okviru svojih notranjih organizacijskih enot ter z mrežo lastnih DKP v tujini, hkrati pa navzven z ostalimi resorji in organi lastne države ter z DKP tujih držav, seveda predstavlja zahtevno in tudi osnovno organizacijsko vozlišče, kjer se MZZ kot diplomatska organizacija izkaže kot funkcionalna.¹⁴

Pri obravnavanju in reševanju predstavljenih temeljnih izzivov, problemov in dilem, s katerimi se srečujejo nove majhne države in njihove diplomacije, je pomembno vsaj v osnovnih potezah predstaviti tudi terminološko pojmovanje diplomacije.

Relativno poenostavljeno rečeno, je diplomacija način urejanja odnosov med suverenimi državami po mirni poti (pogovori, pogajanja), po drugi strani pa je diplomacija kot organizacija (zunanje ministrstvo in diplomatsko-konzularna predstavništva) sredstvo za izvajanje tega urejanja odnosov med suverenimi državami.

Diplomacija ni zunanja politika; diplomacija je sredstvo za izvajanje zunanje politike. Le-to izvaja zunanje ministrstvo določene države, v sestavu katerega so tudi diplomatsko-konzularna predstavništva te države. V parlamentarnih demokracijah ustvarja in določa zunanjo politiko parlament, izvaja pa jo predvsem zunanje ministrstvo kot profesionalna diplomatska organizacija. Lahko torej rečemo, da jo izvajajo profesionalni diplomati, tj. za to usposobljene in izobražene osebe, ki jim je to osnovna profesionalna dejavnost.

Že po tem kratkem vpogledu v terminološki vidik diplomacije smo ugotovili, da je diplomacija kot pojem večpomenska. Oglejmo si zato v nadaljevanju še nekaj definicij diplomacije.

Enciklopedija Slovenije opredeljuje diplomacijo s treh vidikov: prvič je to diplomatska služba določene države oz. sektor v državni administraciji, ki se ukvarja z zunanjo politiko, drugič je to dejavnost držav v mednarodnih odnosih in tretjič je to obvladovanje znanja in metod te dejavnosti pri nastopih v mednarodni skupnosti.

V temeljnem delu slovenske znanosti o mednarodnih odnosih z naslovom "Mednarodni odnosi"¹⁵ opredeljuje avtor dr. Vlado Benko diplomacijo prav tako z več vidikov.

¹⁴ Navedena dvojnost kot temeljna lastnost organizacijske dinamike v diplomatski organizaciji je tudi ena najvidnejših razlik v funkcioniranju med zunanjim ministrom in ostalimi resorji v državni upravi. Morebiti je razlika še najbolj opazna v obnašanju posameznika v teh različnih resorjih. Medtem ko se od uradnika v MZZ pričakuje kroženje znotraj različnih organizacijskih enot (vključno v DKP), pa je v ostalih resorjih obratno: kroženje ni pričakovana oblika uradnikovega obnašanja in dolžina časa, ki ga uradnik prebije na enem delovnem področju, je osnovna determinanta njegove vertikalne promocije. Ali povedano drugače: za uradnika v MZZ je napredovanje pogojeno s kroženjem v organizaciji in s tempom tega kroženja (če ni vključen v to dinamiko, zaostaja), za uradnike v ostalih resorjih pa je napredovanje odvisno ravno od njihove stalnosti v okviru enega delovnega področja (menjavanje različnih področij zavira vertikalno promocijo).

¹⁵ Članek je bil zasnovan in napisan, preden je izšla najnovejša knjiga prof. V. Benka "Znanost o mednarodnih odnosih", zato se reference v tem članku še nanašajo na drugo, prenovljeno izdajo njegove knjige "Mednarodni odnosi" iz leta 1987.

Tako pravi, da ima beseda diplomacija več pomenov, saj lahko z njo razumemo zunanjo politiko neke države, zatem postopke in metode v mednarodnih pogajanjih in pri razreševanju sporov, a tudi aparat zunanjega ministrstva neke države, a tudi specifično dejavnost in spretnost diplomatov v pogajanjih itd. (Benko 1987, 454 - 456).

Največ pozornosti pa namenja dejstvu, da je diplomacija taktično sredstvo, ki ga uporabljajo države v medsebojnem komuniciranju, da bi uresničevale svoje interese. Diplomacija je, kot že rečeno, tudi posebna dejavnost na področju zunanje politike, ki je zaupana posebnim organom, ki so po ustavnih predpisih določene države pooblašteni, da jo zastopajo v mednarodnih odnosih. Iz tega izhaja tudi dejstvo, da je za diplomacijo v organizacijskem smislu značilen obstoj stalne organizacije in osebja ter predvsem stalnih misij v drugih državah.

V klasičnem in še vedno temeljnem delu diplomatske veščine sploh, ki ga je sestavil Sir Ernest Satow - "A Guide to Diplomatic Practice" (prva izdaja 1917, sedmi natis 1994), avtor najprej povzema pojmovanje diplomacije, kot ga navaja Oxford English Dictionary.

Diplomacija je: prvič, urejanje mednarodnih odnosov s pogajanjem, drugič, metoda, s katero se ti odnosi urejajo in izvajajo preko veleposlanikov in diplomatskih odposlancev, tretjič, posel oz. večšina diplomatov, četrtič pa večšina oz. sposobnost mednarodnega dialoga in pogajanj; sam pa dodaja še dve lastnosti, in sicer: predmet študija na posameznih univerzah, predvsem evropskih in ameriških državah, ter diplomatska kariera (Satow 1979, 3 - 8).

V nadaljevanju posebej poudarja, da je bistvo diplomacije izvajanje pogajanj zaradi mirnega in civiliziranega reševanja sporov oz. preprečevanja upravljanja mednarodnih odnosov prvenstveno s silo.

Pri tem Satow posebej poudarja, da morajo biti prava pogajanja po definiciji zaupna, tj. tajna, predvsem zato, ker se sicer kot javna sprevržejo v polemiko, kar pa ni več diplomacija. Z vidika naše teme je tudi zanimivo in poučno njegovo opozorilo, da so diplomati uradniki, zaposleni v zunanjih zadevah, tako v zunanjem ministrstvu kot v diplomatsko - konzularnih predstavništvih oz. drugih diplomatskih misijah v tujini.

Definicij diplomacije je verjetno vsaj toliko kot avtorjev, ki so o njej pisali oz. jo proučevali, zato bo dovolj, da zgolj za ilustracijo dodamo še tri.

Sen (1988, 6 - 8) pravi, da sta v razvoju diplomacije (katero sicer utemeljujeta dve splošno sprejeti pravili, namreč da morajo biti ambasadorji sprejeti s strani države sprejemnice in da ne smejo utrpeti škode), jasno razvidni dve etapi: prva zajema čas antike in srednjega veka, značilna pa je po nestalnih in ad hoc odposlancih, druga pa je čas stalnih misij, ki se začnejo v 15. stoletju v Italiji.

Morgenthau (1995, 660 - 667) pravi, da ima diplomacija za svoje delovanje na razpolago dva instrumenta, službo za zunanje zadeve v glavnem mestu svoje države in diplomatske predstavnike, ki jih pošilja v glavna mesta tujih držav, diplomat pa je predvsem simbolični predstavnik svoje države, ki mora kot tak nenehno izvajati simbolične geste ter se tudi izpostavljati simboličnim gestam drugih diplomatov in tuje države, pri kateri je akreditiran, te geste pa služijo za test, na eni strani, prestiža, ki ga uživa njegova država v tujini, na drugi strani pa prestiža, s

katerim njegova lastna država gleda na državo, v kateri je predstavnik akreditiran.

Simoniti (1995, 7 - 10) navaja, da je stalno diplomatsko predstavništvo - z ambasadorjem, diplomati in celotnim osebjem v glavnem mestu tuje države še vedno izredno uporaben in nenadomestljiv instrument in da diplomacija, kljub dejstvu da se skozi zgodovino polni z novimi vsebinami, ostaja v temeljnem smislu v bistvu nespremenjena, namreč, da je to večšina in sposobnost uporabe duha in razuma zato, da se ustvari sožitje med različno hotečimi.

Vsekakor je za slovensko diplomatsko teorijo in prakso izredno pomembno poznavanje, obvladovanje in ustrezna raba slovenskega knjižnega jezika.

Pri rabi slovenščine kot diplomatskega jezika je osnovno izhodišče njeno dobro poznavanje v knjižni obliki. Za normalno jezikovno rast in funkcioniranje v različnih družbenih situacijah in skozi različne jezikovne zvrsti pa je pomembno še kaj več.¹⁶

Z vidika diplomatskega jezika kot osnovnega diplomatovega pripomočka v njegovi interakciji z drugimi diplomati je npr. prav gotovo zelo pomembna žargon-ska raba, ki diplomatom služi v t. i. interni komunikaciji, a tudi eksterni, tj. predvsem diplomatski meddržavni komunikaciji.

Pri tem je potrebno poudariti, da je diplomatov materni jezik, v našem primeru slovenščina, lingvistično izhodišče njegove dejavnosti, ki pa se praviloma - zaradi mednarodne naravnosti sleherne diplomacije - v nadaljevanju uresničuje v tujem jeziku. Materin jezik je izhodiščna točka diplomatove komunikacije v njegovem okolju, na to izhodiščno točko pa se veže uporaba tujih jezikov. In na koncu diplomatovega komunikacijskega procesa se lingvistični tok spet ujame v materinem jeziku.

Nas v tej razpravi v jezikovnem smislu zanima tisti del navedene komunikacije, ki poteka v slovenščini. Tu bo naša pozornost usmerjena predvsem na določena stilsko in frazeološka vprašanja, a deloma tudi vplivu tujih jezikov na rabo materinega jezika.

Diplomatska sporočila, tako tista za javno rabo kot interna, so stilsko posebna in zvrstno karakterna.

Kratko rečeno, za diplomacijo je značilen suhoparen, skop in ohlapen, vsebinsko nedorečen stil, ki vedno dopušča dodatne možnosti tolmačenja. Pri tem je morebiti še treba poudariti, da je notranja komunikacija (prim. predvsem depeše) jasna, jedrnata in kratka, zunanja pa predvsem izrazito vljudna, a njena sporočilnost je (seveda) tudi prikrita (med vrsticami). Pri slednji je zaradi formalnosti

¹⁶ V osnovnem smislu gre seveda za to, da je slovenščina kot jezik sposobna zagotavljati in opravljati tudi diplomatsko komunikacijo. Slovenci smo sicer slovenščino kot državni jezik dobili šele pred kratkim, toda temelje njenega vsestranskega funkcioniranja je vsekakor postavil že France Prešeren (prim. Rupel 1994, 20-24). Eden temeljnih elementov zagotavljanja takšne družbene komunikacije, v kateri jezik lahko funkcionira kot diplomatski, je vsekakor izvirna strokovna literatura v nacionalnem jeziku (prevodna literatura npr. ne more v enaki meri zadostiti tej jezikovni funkciji in potrebi). Zraven interne diplomatske komunikacije je to tisti pogoj, ki jezik opremlja z ustreznimi jezikovnimi sredstvi ter jih skozi njihovo uporabo preverja, razvija in spreminja. Slovenščina je torej jezik, sposoben za proizvajanje in posredovanje državotvorne komunikacije v najširšem pomenu. Ko gre za njeno diplomatsko funkcioniranje, jo je zato treba načrtno in zavestno usposabljati in razvijati.

sporočilne oblike poudarek na že skoraj pretirani vlnudnosti - če je le-ta v sporočilu opuščena, je že s tem tudi veliko povedano.

Posebna tema so žargonizmi in z njimi povezana uporaba tujk.

Med slednjimi lahko v jeziku slovenskih diplomatov opazimo močan, verjetno kar prevladujoč anglo - ameriški vpliv, ki je zaradi siceršnje jezikovne dominantnosti tega govornega področja razumljiv. Hkrati pa je zaznavati vpliv srbizmov, kar pa je deloma tudi razumljivo. Srbščina (oz. srbohrvaščina) je bila namreč prevladujoč, čeprav formalno le eden od uradnih jezikov države in predvsem njene diplomacije (tudi vojske, seveda), v kateri smo Slovenci pač živeli pretežno del 20. stoletja.

Uveljavljanje slovenščine kot tudi diplomatskega jezika nikakor ni lahko, saj na tem področju jezikovnega udejstvovanja Slovenci pravzaprav nimamo skoraj nikakršne tradicije. Tu bi lahko npr. navedli korespondenco nekdanjega Republiškega sekretariata za mednarodno sodelovanje, vendar je bila le-ta pre malo tipično in zvrstno diplomatska, da bi zmogla imeti opaznejši vpliv na oblikovanje slovenščine kot diplomatskega jezika.

Ker je o amerikanizaciji v sodobni lingvistiki itak veliko že zapisanega, se bomo v pričujoči študiji raje posvetili drugemu prej omenjenemu jezikovnemu vplivu pri nastajanju slovenskih žargonizmov v diplomatskem jeziku.

S tega vidika si velja ogledati štiri različne primere, ki so po naši presoji zanimivi, uporabni in ne nazadnje tudi tipični za vsakodnevne zagate pri oblikovanju slovenske diplomatske terminologije in žargonizmov.

Prva dilema je, kako v tipskem smislu poimenovati sporočilo, ki ga v diplomatski praksi zunanje ministrstvo pošilja diplomatsko - konzularnim predstavništvom (in obratno).

Tu so mišljena predvsem delovna sporočila, poročila, navodila, zahteve, opazke, komentarji, opažanja. Njihova skupna značilnost je, da so relativno kratka (pretežno ena stran, praviloma ne več kot dve strani), v vsebinskem smislu obravnavajo samo eno temo, so zaupne narave in se jih pošilja po posebej kriptozasčiteni, običajno elektronski, pošti.

Angleška diplomacija uporablja izraz "despatch" oz. "dispatch" (tudi "telegram"), ameriška pretežno "cable", francoska "depeche", nemška "Depesche" in španska "despacho", v bivši državi pa se je takemu sporočilu reklo "depeša".

Kaj bi bilo pravilno, funkcionalno in razumljivo - po slovensko?

Ker menimo, da tujk ne gre na silo prevajati, sploh pa ne v žargonski rabi, še posebej, kadar je le-ta dejansko pod vplivom internacionalizacije (in diplomacija je taka dejavnost), ponujamo predlog: depeša.

Drug primer se nanaša na problematičnost poimenovanja zapisa pogovora s tujim diplomatom.

V diplomatski praksi je tako, da so pogovori s tujimi diplomati vsakodnevna praksa. Taka srečanja so zelo pomemben vir informacij o nasprotni strani, njenih opažanjih, komentarjih in namerah, pa tudi ustaljena oblika meddržavnega komuniciranja. Zato takim pogovorom, sploh kadar so uradne in formalne narave, vedno prisostvuje mlajši diplomat, ki piše - kaj?

Piše, recimo, zapisnik tega pogovora.

Vendar je ta "zapisnik" treba le nekako žargonsko poimenovati. Je to "zabeležka" ali le "beležka" ali morebiti "zapis" ali še kaj četrtega? Zapisnik vsekakor ne, saj gre spet za kratek, jedrnat in pregleden zapis vsebine pogovora s poudarkom na zapisu tistega, kar je dejal sogovornik, predvsem na novih informacijah in poudarkih, ter tudi na njegovem obnašanju, če je bilo to za pogovorno situacijo informativno posebej povedno.

S tujimi poimenovanji si v tem primeru za razliko od prejšnjega ne moremo kaj prida pomagati. Treba je torej najti izviren slovenski izraz, če je to seveda možno. Kaj je torej bolj slovensko: zabeležka ali zapis?

In v nadaljevanju, kot tretji primer, tesno povezan s prejšnjim: kako poimenovati uradno interakcijsko situacijo med dvema sogovornikoma - diplomatoma (oz. situacijo, v kateri je vsaj eden od sogovornikov diplomat): je to pogovor ali razgovor, morebiti kaj tretjega?

Če pogledamo v Slovar slovenskega knjižnega jezika, ki sicer ne predpisuje jezikovne norme, je pa zaradi obsežnega evidentiranja obstoječe jezikovne prakse in kvalificiranja njene rabe zelo uporaben, in poiščemo dodatno pojasnilo za obravnavane tri primere, ugotovimo, brez ambicije po dokončni odločitvi, naslednje:

- a) - depeša: nujno vojaško ali diplomatsko sporočilo;
- b) - zabeležka: (redko) kratek zapissek, opomba; beležka: delati si zabeležke / tudi: zabeležiti: 1. zapisati: zabeležiti vprašanje;
- beležka: 1. kratek zapissek, opomba: delati si beležke / tudi: beležiti:
1. zapisovati: časnikar beleži izjave;
- zapis: 1. kar je zapisano: prebrati zapis;
- zapisnik: sprotni uradni zapis o poteku kakega uradnega dogodka, sestanka;
- c) - razgovor: 1. navadno množinsko - uradna izmenjava mnenj, stališč: poslovni, uradni razgovori; 2. raba peša - izmenjava mnenj, misli: glasen, sproščen, zaupen, prijateljski razgovor;
- pogovor: 1. izmenjava mnenj, misli: udeležiti se pogovora; 2. navadno množinsko - uradna izmenjava mnenj, stališč: začeli so se uradni pogovori / tudi: pogovor je potekal med štirimi očmi (brez prič, zaupno).

Četrti primer je fraza, ki ima, predvidevamo, svoje korenine tako v anglizmu kot tudi v srbizmu. Gre za frazo, ko npr. slišimo, da je "minister dal kosilo veleposlaniku".

Seveda mu ga ni dal, ampak mu ga je priredil.

Po eni strani gre za vpliv pogovornega anglizma ("He has given him a lunch."), po drugi pa prav tako za vpliv srbizma ("Dao mu je ručak."). Pri tem si sicer ne bi upali dokončno zatrditi, ali je tudi povezanost z anglizmom neposredna, kot je to - zgodovinsko gledano - s srbizmom, ali pa jo ugotavljamo le posredno, tj. da je lahko srbizem, ki je vplival na slovensko poimenovanje, že nastal pod predhodnim vplivom anglizma.

Navedli in pokomentirali smo le nekaj posameznih jezikovnih in stilističnih situacij, da bi opozorili na problemskost in problematičnost nedorečenega jezikovnega in stilističnega vidika uporabe slovenščine kot diplomatskega jezika.

Ker je torej z vzpostavitvijo slovenske države nastala družbena situacija, ki omogoča in celo zahteva funkcioniranje slovenskega knjižnega jezika tudi kot diplomatskega jezika, je temu fenomenu treba posvetiti ustrezno pozornost. Resnih znanstvenih študij o tem ni, njihova potrebnost pa je nedvomna.

Vzpostavljanje diplomatskih organizacij novih majhnih držav je vsekakor zahteven projekt. Te države se pri uresničevanju le-tega srečujejo z vrsto problemov, ki jih je treba reševati celovito, prilagojeno konkretnim razmeram in dolgoročno učinkovito.

Po našem mnenju mora tako vzpostavljanje temeljiti na specifičnem teoretičnem znanju in na preverjenih praktičnih izkušnjah. Vendar je zaradi objektivne situacije pri novih majhnih državah mogoče zaznati pomanjkanje praktičnih diplomatskih izkušenj in s tem povezanega teoretičnega, predvsem pa organizacijskega znanja. Zato je potrebno mednarodne izkušnje in znanje uporabljati prirejeno konkretnim karakteristikam posamezne, v našem primeru majhne države.

Z organizacijskega vidika je posebej pomembno, da se organizacijska zasnova zunanjega ministrstva (vključno z DKP mrežo) razvija načrtno in ustrezno prilagaja razmeram, v katerih država deluje, in izzivom, s katerimi se v različnih obdobjih sooča. Stalno razvijanje organizacijskega vidika mora omogočati potrebno fleksibilnost in predvsem racionalnost.

Zaradi izrazito prisotnega pomanjkanja kadrovskih potencialov je za izgradnjo diplomatskih služb teh držav zelo pomembno načrtno in stalno novačenje visokošolskih diplomantov. Z njihovim nadaljnjim diplomatskim izobraževanjem in usposabljanjem je zagotovljen najpomembnejši element dolgoročne trdnosti diplomatske organizacije.

Hkrati se na ta način vzpostavlja jasna objektivna tendenca profesionalizacije diplomatske službe. Slednje je zaradi mednarodne kompetitivnosti in kompatibilnosti teh služb za nove majhne države med odločilnimi dejavniki njihovega uspešnega funkcioniranja v zahtevnem diplomatskem okolju sodobne mednarodne skupnosti.

LITERATURA

- Alapuro, R. (et al.). 1985. *Small States in Comparative Perspective: Essays for Erik Allardt*. Oslo: Norwegian University Press.
- Aldrich, E. Howard. 1979. *Organizations And Environments*. New York: Prentice-Hall.
- Anderson, M.S. 1993. *The Rise of Modern Diplomacy*. London. Benčina, Dragoljuba in Iztok Simoniti. 1994. *Mednarodne organizacije: Priročnik in vodnik*. Ljubljana: DZS.
- Benko, Vlado. 1987. *Mednarodni odnosi*. Maribor: Založba Obzorja.
- Bray, Mark in Packer Steve. 1993. *Education in Small States: Concepts, Challenges and Strategies*. Oxford: Pergamon Press.
- Cooper, Robert. 1997. *The Post-Modern State and the World Order*. *The Economist*, 20.IX.1997, 47-49.
- Čačinovič, Rudi. 1994. *Slovensko bivanje sveta: Razvoj in praksa diplomacije*. Ljubljana: ČZP Enotnost.
- Dahl, A. Robert in Tufte R. Edward. 1973. *Size and Democracy*. Stanford: Stanford University Press.

- Dembinski, L. 1976. *The Modern Law of Diplomacy*. Dordrecht: Unitar, Martinus Nijhoff Publishers.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. 1977. Soziologische Merkmale und Probleme kleiner Staaten. *Schweizer Zeitschrift für Soziologie*, 3, 67-85.
- Edwards, D. Ruth. 1994. *True Brits: Inside The Foreign Office*. London: BBC Books.
- Feltham, G.R. 1993. *Diplomatic Handbook*. London: Longman.
- Fox, Anette Baker. 1959. *The Power of Small States: Diplomacy in World War II*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fox, Anette Baker. 1969. *The Small States in the International System: 1919-1969*. *International Journal* Vol. 24, No. 4, 751-764.
- Geser, Hans. 1992. Kleinstaaten im internationalen System. *Kölner Zeitschrift für Soziologie*, 44. Jg., Nr. 4, 627-654.
- Girschner, Walter. 1990. *Theorie sozialer Organisationen*. München: Juventa Verlag.
- Götschell, Laurent. 1997. *Regional Integrity and the Foreign and Security Policy Interests of Small States: A Framework of Analysis*. Predstavljeno na simpoziju o majhnih državah, Bern 1997.
- Höll, Otmar (Ed.). 1983. *Small States in Europe and Dependence*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- Kaltenbrunner, Gerd-Klaus. 1987. *Wozu Diplomatie: Aussenpolitik in einer zerstrittenen Welt*. München: Herder.
- Katzenstein, Peter J. 1991. *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*. London: Cornell University Press.
- Keber, Dušan. 1996. Problem majhne države. V Rupel, Dimitrij (et al.), *Slovenska smer*, 134-144. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Keohane, Robert G. 1969. Lilliputian's Dilemmas: Small States in International Politics. *International Organisation*, 23, No. 2, 291-310.
- Kissinger, Henry. 1994. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.
- Langer, Josef in Pöllauer Wolfgang. 1995. *Kleine Staaten in grosser Gesellschaft/Small States in the Emerging New Europe*. Eisenstadt: Verlag für Soziologie und Humanethologie.
- Morgan, Gareth. 1989. *Creative Organization Theory: A Resource Book*. SAGE Publications.
- Morgenthau, Hans J. 1967. *Politics Among Nations*. New York: Milašinović, M. Radomir, 1985. *Teror slobode: Lice i naličje diplomatije*. Zagreb: Jugoart.
- Nicholson, Harold. 1988. *Diplomacy*. Washington: Institute for the Study of Diplomacy.
- Rupel, Dimitrij. 1994. *Čas politike*. Ljubljana: DZS.
- Satow's Guide to Diplomatic Practice. 1979. London in New York: Longman.
- Sen, Biswanath. 1988. *A Diplomat's Handbook Of International Law And Practice*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Senjur, Marjan (Ed.). 1983. *Slovenia: A Small Country in the Global Economy*. Ljubljana: Center for International Cooperation and Development.
- Simoniti, Iztok. 1995. *Multilateralna diplomacija*. Ljubljana: Založba FDV.
- Ure, John (Ed.). 1994. *Diplomatic Bag*. Cambridge: John Murray.
- Uthman, von Jörg. 1985. *Die Diplomaten: Affären und Staatsaffären von den Ostverträgen*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Vital, David. 1971. *The Survival of Small States*. New Jersey: Fair Lawn.
- Watson, A. 1982. *Diplomacy: The Dialogue Between States*. London.

(NE)USTAVNOST "ZAČASNE UPORABE" MEDNARODNIH POGODB

Povzetek: Proces evropske intergacije in sodelovanja držav spremlja sklepanje mednarodnih pogodb in drugih aktov, ki pogodbenice veže in povzroča različne posledice. Poseben pomen predstavlja način uveljavitve mednarodne pogodbe, tako v notranjepravnem kot tudi v mednarodnopravnem smislu. Prispevek obravnava predvsem notranjepravni vidik, vendar se omejuje zgolj na začasno uporabo mednarodnih pogodb, to je uporabo pogodb pred njeno polnopravno veljavnostjo. Navidez zelo praktičen institut začasne uporabe mednarodnih pogodb lahko pri natančni analizi pravnih določb, ki urejajo to problematiko, postane ustavno sporen. Splošno gledano, legitimnost instituta ni sporna, vsebujejo ga med drugim tudi Dunajska konvencija o pogodbenem pravu iz leta 1969, ustave in zakonodaje mnogih držav. Vendar pa je ob uvedbi možnosti začasne uporabe mednarodnih pogodb v pravni red potrebno natančnejše urediti tudi druge segmente, ki omogočajo in zagotavljajo spoštovanje načela pravne države in načela delitve oblasti.

Ključni pojmi: mednarodna pogodba, začasna uporaba mednarodnih pogodb, ratifikacija, ustavnosodna kontrola mednarodnih pogodb, načelo delitve oblasti, pravna država.

V Uradnem listu Republike Slovenije je bila pred časom objavljena uredba o ratifikaciji protokola k Srednjeevropskemu sporazumu o prosti trgovini¹, ki je v širši javnosti vzbudila veliko pozornosti. To še posebno velja za populacijo na katero se neposredno nanaša. Nesporno je, da so posledice ratificiranega protokola v širšem smislu prizadele slovensko kmetijstvo in je uveljavitev protokola posredno kršila nekatere pravice in svoboščine teh ljudi. Če ob tem upoštevamo tudi dejstvo, da je bil protokol ratificiran z uredbo vlade² in gre poleg tega za uredbo o začasni uporabi protokola³, je

* Matjaž Dovžan, dipl. pravnik, svetovalec na Ministrstvu za notranje zadeve Republike Slovenije.

¹ Uredba o začasni uporabi Dodatnega protokola št. 6 k Srednjeevropskemu sporazumu o prosti trgovini (CEFTA), Uradni list RS-MP 25/98, z dne 28.03.1998.

² Mednarodne pogodbe, "ki vsebujejo nove obveznosti" mora ratificirati Državni zbor. Glej 63. člen Zakona o zunanjih zadevah, Uradni list RS, št. 1/91, 63. člen.

³ Mednarodna pogodba (protokol) se tako v skladu s 60. členom Zakona o zunanjih zadevah začasno uporablja, tako da še ni polnopravno uveljavljena.

pomislek o spornosti mednarodnopravnih aktov, ki se uporabljajo v slovenskem pravnem redu, povsem na mestu. V nadaljevanju ne bom govoril o vsebinski naravi omenjenega protokola niti ne o vsebini drugih mednarodnih pogodb, ki se začasno uporabljajo, temveč zgolj o pravni naravi instituta začasne uporabe mednarodnih pogodb ter o pravnih posledicah instituta, ki se odražajo na različnih področjih.

Uvod

Ratificirane in objavljene mednarodne pogodbe se v Republiki Sloveniji uporabljajo neposredno.⁴ Ratificirana in objavljena mednarodna pogodba ima v slovenskem pravnem redu tako vlogo kot vsak drug zakon, ki ga sprejme parlament. To pomeni, da je mednarodno pravo mogoče uporabiti in se nanj sklicevati v postopkih pred slovenskimi sodišči⁵ in drugimi organi, istočasno pa je podvrženo tudi ustavnosodni presoji.

Institut *predhodne ustavne presoje*, to je presoje ustavnosti mednarodne pogodbe pred njeno ratifikacijo, določa slovenska ustava. V postopku ratifikacije mednarodne pogodbe, na predlog z ustavo določenih upravičencev, ustavno sodišče izreče mnenje o skladnosti mednarodne pogodbe z ustavo.⁶ Ustavna presoja je mogoča šele takrat, ko upravni organ, pristojen za zunanje zadeve, sproži postopek ratifikacije.⁷ *Naknadna ustavnosodna presoja* mednarodne pogodbe pa se izvede po postopku, ki velja za vse ostale zakone, ki jih sprejme Državni zbor.⁸ Navedeno velja tako za mednarodne pogodbe, ki jih parlament ratificira z zakonom, kot tudi za mednarodne pogodbe, ki jih vlada ratificira z uredbo. Ob dejstvu, da se mednarodna pogodba prične uporabljati z dnem, ko sta državi izmenjali diplomatski noti, s katero se obvestita, da sta opravili vse potrebne notranjepравne postopke za njeno veljavnost, je kontrola skladnosti mednarodne pogodbe z ustavo zagotovljena in nesporna.

Začasna uporaba mednarodnih pogodb

Vendar pa slovenski pravni red dopušča, da se mednarodna pogodba uporablja še pred njeno ratifikacijo. Slovenski zakon o zunanjih zadevah namreč določa, da sme pogajalska delegacija s posebnim dovoljenjem organa, pristojnega za rati-

⁴ Ustava Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 33/91, 8. člen.

⁵ O tem več Novak v "Sodna praksa Vrhovnega sodišča Republike Slovenije glede odnosa med mednarodnim in notranjim pravom"; III. srečanje pravnikov s področja javnega prava, Portorož, 3. do 5. december 1997.

⁶ Glej 160. člen Ustave RS in mnenje Ustavnega sodišča št. Rm-1/97, z dne 05.06.1997.

⁷ Glej 63. člen Zakona o zunanjih zadevah.

⁸ Ustavno sodišče RS se sicer še ni odločilo ali je pristojno za oceno ustavnosti mednarodnih sporazumov, ratificiranih z zakoni. Vendar pa je že presojalo ustavnost mednarodnega sporazuma, ratificiranega z uredbo, in se pri tem sklicevalo na 160. člena Ustave RS, ki pravi, "da je Ustavno sodišče pristojno za oceno ustavnosti in zakonitosti podzakonskih aktov" (U-147/94).

fikacijo mednarodne pogodbe, sprejeti klavzulo v mednarodni pogodbi, da se bo le-ta začasno uporabljala še pred njeno uveljavitvijo.⁹ Institut začasne uporabe mednarodne pogodbe določa tudi Dunajska konvencija o pogodbenem pravu, katere članica je tudi Republika Slovenija.¹⁰ Mednarodna pogodba se po konvenciji začasno uporablja, če je tako določeno v pogodbi ali če so se države, ki so se udeležile pogajanj, tudi sicer tako dogovorile. Pogodba se preneha začasno uporabljati na način, ki je določen v pogodbi, če so se članice posebej dogovorile ali če država obvesti druge države, med katerimi se pogodba začasno uporablja, da ne namerava postati članica pogodbe.

Določbo o začasni uporabi mednarodne pogodbe vsebujejo tudi zakonodaje drugih evropskih držav (Belgija, Estonija, Francija, Hrvaška, Litva, Latvija, Luksemburg, Nizozemska,...), zato le-ta v strokovnih krogih splošno gledano ne postavlja dvomov glede (ne)ustavnosti instituta "začasne uporabe mednarodne pogodbe". Vendar pa bom v nadaljevanju poskušal navesti in utemeljiti pomisleke o nekaterih pravnih vprašanih začasne uporabe mednarodnih pogodb, predvsem z vidika načela pravne države in načela delitve oblasti.

Mednarodna pogodba se začasno uporablja od podpisa pogodbe do njene uveljavitve. Čeprav zakon neposredno ne določa začetka začasne uporabe, je logično, da se le-ta uporablja od dneva podpisa, saj pred tem ni nikakršnega temelja, na podlagi katerega bi se mednarodna pogodba lahko uporabljala.¹¹ Zakon o zunanjih zadevah določa, da se mednarodna pogodba začasno uporablja do njene uveljavitve, pri čemer ne določa ali gre tu za notranjepravno ali mednarodnopravno uveljavitev. Naše pozitivno pravo eksplicitno ne določa kdaj se mednarodna pogodba prične uveljavljati, vendar je najsprejemljivejša rešitev prav gotovo dan pričetka veljavnosti zakona o ratifikaciji mednarodne pogodbe.¹²

Začasna uporaba mednarodne pogodbe torej predstavlja in označuje časovno določeno obdobje v katerem se le-ta uporablja, ni pa mednarodna pogodba tudi že veljavna. Veljavna postane šele takrat, ko je izpolnjen z ustavo določen pogoj.¹³ Mednarodnopravna uveljavitev pogodbe pa je običajno vezana na določeno število podpisnic (v primeru multilateralnih konvencij) ali pa je začetek veljavnosti vezan na določeno število dni po izmenjavi obvestil (diplomatskih not) držav pogodbenic o tem, da so notranjepravni postopki za ratifikacijo mednarodne pogodbe končani.¹⁴

Razlogi, ki vodijo države podpisnice k uporabi klavzule o začasni uporabi so predvsem pragmatične narave. Običajno obstaja vzajemen interes pogodbenih

⁹ Glej 60. člen.

¹⁰ Dunajska konvencija o pogodbenem pravu, podpisana 23. maja 1969 na Dunaju, ratificirana v Uradnem listu SFRJ-MP 30-43/1972, glej 25. člen.

¹¹ Določbo, da se mednarodna pogodba uporablja z dnem podpisa, običajno vsebuje že sama mednarodna pogodba.

¹² To je naslednji dan po objavi v Uradnem listu - Mednarodne pogodbe Republike Slovenije.

¹³ Ratificirane in objavljene mednarodne pogodbe se uporabljajo neposredno (8. člen).

¹⁴ Postavlja se vprašanje, ali je mednarodna pogodba, ki je bila (notranje pravno) ratificirana (z zakonom o ratifikaciji) že pravno obvezujoča, ali pa je ob tem potrebna tudi mednarodnopravna uveljavitev pogodbe. Ta problem se je prvič pojavil pri ratifikaciji evropskega pridružitvenega sporazuma. Glej mnenje Ustavnega sodišča Rm - št.1/97.

strank, da bi se pogodba pričela čimprej uporabljati in udejanjati. Možnost in dopustnost instituta začasne uporabe mednarodnih pogodb namreč nadomesti oziroma začasno obide dolgotrajnost ratifikacijskih postopkov. Teoretično razlikovanje med implementacijo mednarodne pogodbe oziroma njeno veljavnostjo in (začasno) uporabo mednarodne pogodbe za seboj potegne različne pravne posledice.¹⁵ Kot bomo videli v nadaljevanju, le-te v našem pravnem sistemu niso nezamisljive. Menim namreč, da že sama uporaba mednarodne pogodbe lahko posega v dejanske razmere in življenje, če ne celo v človekove pravice in temeljne svoboščine, ki so v zadnjem času še posebej občutljiva tematika.

Zakon o zunanjih zadevah ne določa ali izvzema področja, ki je predmet mednarodnopravnega urejanja, kjer se klavzula o začasni uporabi mednarodne pogodbe ne bi smela uporabljati. Generalno pooblastilo zakona torej dovoljuje uporabo klavzule na vseh področjih urejanja, ne glede na to, ali gre za pravo človekovih pravic ali za popolnoma "operativno-tehnične" mednarodne sporazume. V praksi sklepanja mednarodnih pogodb Republike Slovenije se klavzula najpogosteje pojavlja v sporazumih o prosti trgovini, v sporazumih o vračanju oseb, ki v državi bivajo v nasprotju z notranjim pravom, redko pa tudi v sporazumih o odpravi vizumov.

Procesni vidik instituta začasne uporabe

Prvi pogoj za začasno uporabo mednarodne pogodbe je pridobitev posebnega dovoljenja, ki ga izda organ, pristojen za ratifikacijo mednarodne pogodbe. Po naši ureditvi sta to Državni zbor ali Vlada Republike Slovenije, odvisno od narave mednarodne pogodbe. Mednarodne pogodbe¹⁶ ratificira Državni zbor, ki je hkrati pristojen za izdajo dovoljenja za začasno uporabo mednarodnih pogodb. Protokole, programe in podobne akte¹⁷, ki so podpisani zaradi uresničevanja sklenjenih mednarodnih pogodb (ratificiranih v Državnem zboru) in ki ne vsebujejo novih obveznosti, pa ratificira Vlada Republike Slovenije.¹⁸ Skladno s tem vlada tudi dovoli začasno uporabo takega akta.

Po končanih pogajanjih in uskladitvi besedila mednarodne pogodbe in njene ga podpisa, se mednarodna pogodba, ki vsebuje klavzulo o začasni uporabi, lahko uporablja. O tem, kdaj se bo pričel postopek ratifikacije te pogodbe, odloča vlada oziroma zunanje ministrstvo. Predlagatelj pri tem ni vezan na časovni rok, pogodba pa se začasno uporablja ne glede na ne-sprožen ratifikacijski postopek.

¹⁵ Praktično gledano, razlikovanje med veljavnostjo in začasno uporabo mednarodne pogodbe ne vpliva na način uporabe oziroma izvajanja mednarodne pogodbe.

¹⁶ Definicijo mednarodne pogodbe z vidika notranjega pravnega reda Republike Slovenije določa 58. člen zakona o zunanjih zadevah: "Mednarodna pogodba je sporazum, ki ga Republika Slovenija sklene pisno z eno ali več državami ali mednarodnimi organizacijami in za katerega velja mednarodno pravo, ne glede na število listin, iz katerih je sestavljen ter ne glede na njegovo posebno ime".

¹⁷ Samo ime oziroma naslov mednarodne pogodbe avtomatično ne določi organa, pristojnega za ratifikacijo.

¹⁸ Zakon o zunanjih zadevah, 63. člen.

Prav v tem se skriva največji problem. *Institut predhodne ustavne kontrole* je po slovenski ustavi dopusten šele v postopku ratifikacije mednarodne pogodbe. Neomejenost oziroma nevezanost izvršne veje oblasti na zakonsko določen rok, pa dopušča uporabo mednarodne pogodbe v nedogled. Praktično ne obstaja pravno sredstvo, ki bi v konkretnem primeru neustavno mednarodno pogodbo razveljavilo, odpravilo ali jo suspenziralo, torej ji do ustavnosodne presoje in odločitve odvzelo pravno moč.

Kot že rečeno, institut začasne uporabe mednarodne pogodbe ni neobičajen in tuj tudi drugim pravnim sistemom. Vendar pa je pri tem potrebno upoštevati vprašanje pravne varnosti, saj je odločitev in pristojnost, da se sproži ratifikacijski postopek v rokah izvršilne veje oblasti. V tem času namreč ustavnosodna kontrola ni dopustna. Dejstvo, da v času začasne uporabe mednarodna pogodba še ne velja, ampak se le začasno uporablja, ne opravičuje nedopustnosti ustavne presoje v tem časovnem obdobju.

V tej zvezi je potrebno ločiti med mednarodnimi pogodbami, ki jih ratificira Državni zbor in mednarodnimi pogodbami, ki jih Vlada Republike Slovenije ratificira z uredbo. V prvem primeru dovoli začasno uporabo mednarodne pogodbe Odbor Državnega zbora za mednarodne odnose, v drugem pa vlada sama. Vprašanje je, ali je s tem podana zadostna garancija, da je konkretna mednarodna pogodba skladna z ustavo. Ker pa temu vsaj v drugem primeru ni tako, je nujnost pravnega sredstva še toliko bolj utemeljena.

Poseg v načelo delitve oblasti

Ustava Republike Slovenije določa, da ima oblast ljudstvo, ki jo izvršuje neposredno in z volitvami, po načelu delitve oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno.¹⁹ Značilno za omenjeno načelo je, da so posamezne veje državne oblasti relativno samostojne in neodvisne, vendar to ne pomeni, da ti organi ne sodelujejo med seboj. Med njimi je vzpostavljen sistem razmerij, ki se imenuje sistem zavor in ravnesij (check and balances). Načelo zagotavlja medsebojno omejevanje in kontrolo treh vej oblasti in služi uveljavitvi politične demokracije in pravic posameznika.

Zastavlja se vprašanje, ali je opisana ureditev začasne uporabe mednarodne pogodbe popolnoma v skladu z načelom delitve oblasti. V primeru, ko vključitev klavzule o začasni uporabi mednarodne pogodbe v besedilo pogodbe dovoli zakonodajna veja oblasti, je načelo delitve oblasti nedotaknjeno. Pristojno delovno telo parlamenta z dovoljenjem prevzame odgovornost za morebitno ne-ustavnost mednarodne pogodbe.²⁰ Vendar pa je s tem rešeno le vprašanje pristojnosti in morebitne odgovornosti zakonodajalca, ne moremo pa trditi, da je zagotovljena tudi materialna ustavna nespornost mednarodne pogodbe. Vključitev klavzule o začasni uporabi v mednarodno pogodbo dovoli Odbor Državnega zbora za med-

¹⁹ Člen 3. člen.

²⁰ Seveda ob tem puščamo ob strani neustreznost ureditve, ki ne dopušča ustavnosodne presoje in s tem ogroža načelo pravne države.

narodne odnose, ki pa ne obravnava mednarodne pogodbe z vidika njene ustavnosti. Sekretariat Državnega zbora za zakonodajo namreč mednarodno pogodbo preuči šele v postopku ratifikacije, kar pa je odločno prepozno. Na splošno gledano je sklepanju mednarodnih pogodb posvečeno bistveno premalo pozornosti, ne le z vidika preverjanja ustreznosti njene vsebine, pač pa tudi z vidika njene ustavnosti. Ureditev ne upošteva pomena začasne uporabe mednarodnih pogodb in posledic, ki jih lahko povzroči v notranjem pravu. Potrebno bi bilo razmisliti kako urediti postopek, da bi mednarodne pogodbe obravnaval čim širši krog delovnih teles parlamenta, seveda glede na njihovo delovno področje. Ena izmed možnosti je večstopenjski postopek seznanjanja z vsebino in pravnimi posledicami mednarodne pogodbe. Na podlagi tako izvedenega postopka, bi pristojni organ izdal dovoljenje za vključitev klavzule o začasni uporabi mednarodne pogodbe.²¹

Vključitev klavzule o začasni uporabi pa lahko dovoli tudi Vlada Republike Slovenije. To izvršni veji oblasti omogoča nemoteno uveljavitev oziroma uporabo neustavne mednarodne pogodbe.²² Izvirna pristojnost zakonodajalca (sprejemati zakone oziroma odločati, kateri pravni akt bo veljal v državi) je s tem prenesena na izvršno vejo oblasti. Samo po sebi ne gre za nikakršno posebnost, saj v naši pravni ureditvi poznamo tudi institut delegirane zakonodaje. Vendar pa je nedopustno, da ob tem ni na voljo pravnega sredstva, ki bi prvič, *ugotavljalo* morebitno neustavnost mednarodne pogodbe in drugič, tako pogodbo tudi *razveljavilo*, *odpravilo* ali *suspendiralo*. Tako tudi ni podana pravna podlaga za ugotovitev odgovornosti izvršne veje oblasti.

Zaključek

Poleg neustreznosti ureditve instituta začasne uporabe mednarodne pogodbe v Zakonu o zunanjih zadevah, se naša razprava lahko ustavi že pri določi ustave, ki pravi, da se ratificirane in objavljene mednarodne pogodbe uporabljajo neposredno. Ali to pomeni, da sta pogoj ratifikacije in objave "*conditio sine qua non*" ter da je potemtakem institut začasne uporabe že sam po sebi neustaven. Ali pa je za neratificirane in neobjavljene mednarodne pogodbe predvidena "posredna" uporaba?

Dejanske razmere nas namreč prisiljujejo k čim hitrejši uveljavitvi pravnih pravil, tako mednarodnih kot notranje pravnih. Institut začasne uporabe mednarodne pogodbe nam to nalogo olajšuje in je tako, tudi primerjalno gledano, povsem običajen. Zato ob tej priložnosti vprašanje ustavnosti instituta glede na zgoraj omenjeno določbo pustimo ob strani.

Če sklenemo našo razpravo lahko ugotovimo, da slovenski pravni red dopušča začasno uporabo mednarodne pogodbe, ki je v nasprotju ali neskladju z ustavo

²¹ Glej Miro Prek: (Ne)ustreznost postopkov in prakse sklepanja in izvrševanja mednarodnih pogodb ter opredelitve njihovega mesta in vloge v pravnem sistemu. Podjetje in delo, št. 6-7/1997/XXIII.

²² Ob tem ne smemo pozabiti, da izvršna veja oblasti (konkretno ministrstvo za zunanje zadeve) določi, kateri organ bo mednarodno pogodbo ratificiral!

Republike Slovenije. Varovalke, ki bi to onemogočala ne zasledimo nikjer v naši zakonodaji. Pozitivna ureditev ne dopušča niti uporabe ustavnosodne kontrole, saj le-ta ni mogoča pred začetkom postopka ratifikacije mednarodne pogodbe. S tem pa je prav gotovo prizadeto načelo pravne države.

Posebej v zadnjem času lahko v Sloveniji zaznamo trende in predloge, ki izvirajo iz upravno-izvršilne veje oblasti in ki vodijo v smeri poenostavitve postopkov za uveljavitev mednarodnih pogodb. Zmanjšanje in odprava birokratsko zapletenih in dolgotrajnih postopkov za uveljavitev mednarodnih pogodb je po mojem mnenju nujna, vendar morata biti pravna varnost in skladnost pravnega reda na prvem mestu. Poenostavitev postopkov v prvi vrsti zmanjšuje ali celo izključuje vlogo zakonodajne veje oblasti, kar ob opisani ureditvi gotovo ni v prid pravni homogenosti v Republiki Sloveniji.

LITERATURA

- Dunajska konvencija o pogodbenem pravu, Uradni list SFRJ-MP, št. 30-43/72.
 Mnenje Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. Rm-1/97, z dne 05.06.1997.
 Novak. 1997. Sodna praksa Ustavnega sodišča Republike Slovenije glede odnosa med mednarodnim in notranjim pravom. III. srečanje pravnikov s področja javnega prava, Portorož.
 Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-I-147/95, z dne 09. in 30.11.1995.
 Pogačnik. 1996. Veljavnost mednarodnih pogodb v Republiki Sloveniji. *Pravnik*, let 51, št. 6-8, Ljubljana.
 Prek. 1997. (Ne)ustreznost postopkov in prakse sklepanja in izvrševanja mednarodnih pogodb ter opredelitve njihovega mesta in vloge v pravnem sistemu. *Podjetje in delo*, 6-7, XXII. Ljubljana.
 Uredba o začasni uporabi Dodatnega protokola št.6 k Srednjeevropskemu sporazumu o prosti trgovini (CEFTA), Uradni list RS-MP, št. 25/98.
 Ustava Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 33/91.
 Zakon o zunanjih zadevah, Uradni list RS, št.1/91.

Anton GRIZOLD*

IZVIRNI
ZNAŠTVENI
ČLANEKVARNOST IN SODELOVANJE
V JUGOVZHODNI EVROPI

Osredotočenje na balkansko "jedro"

Povzetek. *Pojem jugovzhodna Evropa vsebuje različne razsežnosti: geografske, zgodovinske, družbenopolitične, kulturne, vojaške in druge. Avtor s tem pojmom označuje prehodni (tranzicijski) značaj držav na tem območju in sredotoča pozornost na balkansko jedro in njegovo bližnjo sosesčino. Namen tega prispevka je poudariti nekatere pomembne probleme, kot tudi različne dejavnosti, ki so potrebne za spodbuditev novega duha sodelovanja, gospodarskih iniciativ in institucionalnih rešitev za utrditev stabilnosti in varnosti na Balkanu, kot tudi v celotni jugovzhodni Evropi. Avtor obravnava najprej jugovzhodni varnostni okvir: nadzor nad orožjem, pomiritev in odgovornost ter napredek na poti ponovne vzpostavitve odnosov med tremi glavnimi udeleženkami konflikta - BiH, ZRJ in Hrvaško. Ker je Slovenija pomembno križišče, ki zemljepisno, politično, gospodarsko in kulturno povezuje srednje in jugovzhodne dele Evrope, lahko pomembno vpliva k miru in stabilnosti na balkanskem območju. Avtor zato posebej izpostavlja slovensko zunanje-politično in varnostno usmeritev. V zaključku pa avtor poskuša podati celovitejši, usklajeni in strateški pristop k miru v Evropi, ki vključuje med drugim tudi problem beguncev, vzpostavitev zaupanja itd. Ključni pojmi: varnost, jugovzhodna Evropa, Daytonski sporazum, nadzor nad orožjem, Slovenija, mir*

479

Zveza jugovzhodna Evropa vsebuje različne razsežnosti: geografske, zgodovinske, družbenopolitične, kulturne, vojaške in druge. Večina avtorjev s tem pojmom poudarja prehodni (tranzicijski) značaj držav na tem območju in pozornost osredotočajo na balkansko jedro in njegovo bližnjo sosesčino.¹

* Dr. Anton Grizold, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede.

¹ Nekateri avtorji pa opredeljujejo jugovzhodno Evropo bolj široko, kar vključuje naslednje države: Grčijo, Turčijo, Albanijo, Bolgarijo, Romunijo in pet novih držav na ozemlju bivše Jugoslavije (Slovenijo, Hrvaško, BiH, ZRJ, bivšo jugoslovansko republiko Makedonijo), drugi v to območje vključujejo manj držav, npr.: Bolgarijo, Romunijo, Albanijo in štiri države na ozemlju bivše Jugoslavije (Hrvaško, BiH, ZRJ, bivšo jugoslovansko republiko Makedonijo). Gl. Ecohesu N.: "Avoiding Marginalization of the Balkans", *Roman Journal of International Affairs*, št. 1-2, 1996, str. 50-52, za prejšnje stališče, in Lenz Guido, Martin L. (eds), *The European Security Space*, Institute of WEU, Paris 1996, str. 23-24 za zadnji primer.

Čeprav je mogoče ugotoviti v balkanski regiji pogosto soodvisna nevarna območja, v katerih bi konflikt z lahkoto izbruhnil (npr. vzhodna Slavonija, Sandžak, Kosovo, Črna gora itd.), pa je najbolj bistvena sedanja politično-vojaška kriza v Bosni in Hercegovini (BiH).

Daytonski mirovni sporazum, podpisan v Parizu 14. decembra 1995, je postal dejanska kratkoročna rešitev, kako končati vojaški spopad v BiH. Kljub temu, da sporazum lahko predstavlja miroljubno možnost pri iskanju trajne rešitve za BiH, pa ostaja nejasen glede glavnega problema, ki je povzročil spopad, t.j. ali bi morala biti BiH združena, večetnična država ali država, razdeljena med dve ali tri zelo avtonomne (Daalder 1997-98, 6) ali celo neodvisne entitete. Mnogi strokovnjaki so prepričani, da bi bila slednja rešitev lahko kratkoročen recept za dolgoročne oborožene spopade povsod na območju jugovzhodne Evrope (Bildt 1997, 20).

Mednarodna skupnost, zlasti ZDA, Evropska zveza in Kontaktna skupina, umetno vzdržuje BiH kot enotno državo. Mogoče je sklepati, da so interesi teh mednarodnih subjektov dovolj močni, da vsilijo uresničitev daytonskega sporazuma in tako ohranjajo Bosno in Hercegovino kot umetno politično entiteto.

Uresničitev daytonskega sporazuma bi bila lahko trdna podlaga ne le za dolgoročno rešitev Bosne in Hercegovine, ampak tudi za okrepitev sodelovanja in varnosti v celotni jugovzhodni Evropi.² Vse to pa je mogoče doseči le z vzajemnim sodelovanjem evropske in širše mednarodne skupnosti glede tega območja. V tem okviru je jugovzhodna Evropa v poddaytonskem obdobju vmeščena med evropski regionalizem in ameriški globalizem. Poskusi Evropske zveze, da bi zagotovila mir in stabilnost na tem območju, so namreč prvenstveno izhajali iz ideje regionalnega sodelovanja. Tako je bila gonilna sila tega regionalnega pristopa cilj povezati gospodarske interese držav Evropske zveze z jugovzhodno Evropo, brž ko bi bilo mogoče. Vzajemno sodelovanje je obravnavano kot alternativa nestabilnosti in izbruhu nove vojne na tem območju.

ZDA so zasnovale pristop, s katerim bi zagotovili mir in varnost v jugovzhodni Evropi, na širšem kontekstu ameriških strateških interesov, kot npr. okrepitvi njenega položaja v Evropi nasproti NATU, obvarovanju pred razširitev fundamentalističnih islamskih idej in vzpostavitev fundamentalističnega jedra v Bosni in Hercegovini, zaježitvi ruskih interesov in prisotnosti v tej regiji itd. Kakorkoli že, vsekakor ne primanjkuje "zdravil", ki jih priporočajo za izboljšanje oz. rešitev konfliktov na Balkanu in na širšem območju jugovzhodne Evrope. V interesu držav tega območja je rešitev številnih pravnih, političnih, etničnih, gospodarskih in celo moralnih težav in nesoglasij. Šele potem bi lahko zglediti pot za nov začetek v njihovih medsebojnih odnosih. Še več, Združene države in Evropska zveza želijo in zmorejo spremeniti potek razvoja jugovzhodne Evrope po spopadih. ZDA in Evropska zveza morata biti še naprej osredotočeni na možnosti nesoglasij v jugovzhodni Evropi, priznavajoč, da balkansko območje z zgodovinskega in sodobnega vidika predstavlja izziv za ameriške in evropske interese prav zaradi stalnih kriznih možnosti. Takšna stvarnost se ni spremenila kljub politični rešitvi nesoglasij v bivši Jugoslaviji. Manevriranje NATA kot kriznega upravljalca v jugovzhod-

² Prav nasprotno stališče zagovarja npr. S. Woodward 1997, 30.

ni Evropi je lahko logična razširitev njegove vloge v hladni vojni, toda da bi učinkovito preprečili krizo, bo strategije treba obravnavati zunaj razširitve zveze NATO in vključiti dejavnosti, ki bodo obsegale vzpostavitev miru in preobrazbo nesoglasij s pomočjo območnih partnerjev, kot so OVSE, ZN in drugi akterji, ki delujejo kot posledica interesov ZDA in EZ.

Namen tega prispevka je poudariti nekatere pomembne probleme, kot tudi različne dejavnosti, ki so potrebne za spodbuditev novega duha sodelovanja, gospodarskih iniciativ in institucionalnih rešitev za utrditev stabilnosti in varnosti na Balkanu, kot tudi v celotni jugovzhodni Evropi.

Jugovzhodni varnostni okvir

Nadzor nad orožjem, pomiritev in odgovornost

Umiritev sedanjega konflikta v Bosni in Hercegovini, v katerega so neposredno vključeni trije glavni akterji, Hrvaška, Zvezna republika Jugoslavija in Federacija Bosne in Hercegovine, zahteva ne samo omejitev ponovne oborožitve, pač pa tudi razvoj zaupanja med vsemi tremi udeleženci.

Da bi uresničile daytonski sporazum, so Hrvaška, ZRJ in BiH junija 1996 sklenile firenški sporazum, ki vključuje šest protokolov. Sporazum je določil številčne omejitve za tanke, oklepna nosilna sredstva, artilerijsko orožje, vojaška letala in helikopterje. Razmerje sil je 5 : 2 : 2 za ZRJ, Hrvaško in BiH, v njenem okviru je razmerje 2 : 1 med Hrvaško-muslimansko federacijo in Republiko Srbsko.

Podobno kot pri nadzoru konvencionalnega orožja, je bil splošen evropski model sprejet tudi za pospeševanje zaupanja in določanje varnostnih ukrepov na tem območju (CSBMS). Takšen sporazum je bil v BiH sklenjen januarja 1996. OVSE je vodila uresničevanje tega sporazuma, zlasti glede usmerjanja nadzora (SIPRI Yearbook 1997, 485/490).

Prvi pogoj za vzpostavitev ukrepov, ki gradijo zaupanje (CBMS) med Hrvaško, BiH in ZRJ, je transparentnost, ki je opredeljena kot proces, v katerem bi bila lahko vsaka država prepričana, da nobena druga nima orožja, ki je prepovedano zanj, in da nobena stran ni pripravljena uporabiti v napadalne namene orožja, ki ga zakonito poseduje. Transparentnost bi bilo mogoče doseči z vzpostavitvijo sporazuma, ki se nanaša na ukrepe, kot so "inšpekcije na mestu" ("on-site inspections"). Čeprav so Hrvaška, BiH in ZRJ v vojaškem smislu omejene s firenškim sporazumom in s Sporazumom o omejevanju konvencionalnih sil (CFE), še ni bilo kršitve te transparentnosti.

Glavni razlog za počasen napredek lahko pripišemo dejstvu, da so mnoge razsežnosti balkanske krize (kot npr. nestabilna vlada, vrnitev beguncev, obnova infrastrukture, ponovna graditev civilne družbe, *inter alia*) na tem območju še vedno nerešene. V tem okviru so vsi trije udeleženci okrepili svojo vojaško moč za "končni boj", obenem pa se izognili sporazumu z načeli in omejitvami, vzpostavljenimi s firenškim sporazumom in režimom CFE, oba naj bi zmanjšala njihove vojaške zmožnosti. Namesto tega so staro orožje zamenjali z novimi sistemi, preoblikovali vojaško razporeditev in oblikovali nove vojaške enote.

Središčna premisa je, da je problem nadzora nad oboroževanjem in vzpostavitev ukrepov zaupanja med tremi akterji popačen zaradi "začaranega kroga" politično-diplomatskih in kulturnih ovir do normalizacije odnosov med Hrvaško, BiH in ZRJ. Ta začaran krog kaže nesposobnost udeležencev, da bi napredovali pri reševanju problemov, ki jih ločujejo, čeprav njihovo nadaljevanje samo sproža nove konflikte. Problemov ne morejo rešiti zaradi pomanjkanja zaupanja, toda zaupanje je mogoče obnoviti samo z določenim vidnim napredkom glede nerešenih problemov, ki so podlaga konflikta. Morajo jih rešiti, da bi prišli do uravnoteženega sožitja, vendar je prav to tisto najtežje. Prav v takšnih okoliščinah pa lahko tretja stran igra pozitivno vlogo, tudi če sledi lastnim interesom; in sicer z graditvijo sistema preprečevanja, upravljanja in obvladovanja bodočega konflikta ter njegovim prenosom v politiko, kar je značilno za miroljubne družbe.

Lahko predvidevamo, da bo z oblikovanjem in razvojem vojaštva v naslednjih nekaj letih doseženo ravnotežje vojaške moči med vsemi tremi udeleženci v tem konfliktu - to je možno izhodišče za graditev zaupanja na področju vojaške varnosti med Hrvaško, BiH in ZRJ.

Čeprav je politična rešitev prvi korak, je pot do upoštevanja bistvenih človeških potreb in reševanja spornih vprašanj, ki so povzročila brutalen spopad med temi državami in izhajajo iz njega, še dolga. Spopad se je končal na nejasni mrtvi točki in brez končnega zmagovalca. V bistvu je bil zaustavljen, ne pa razrešen. Odpravljanje napetosti, ki so ga povzročile, je tako ključ za vrnitev k miru, vendar je premalo premišljenega načrtovanja, kako vzpostaviti povojno fazo miru. Prej bi lahko rekli, da prevladuje razčlenjeni, *ad hoc* pristop.

Nobenega dvoma ni, da se brez napredovanja pri nerešenih povojnih problemih, kot je npr. uveljavitev določene odgovornosti vojnih kriminalcev za etnično čiščenje, ne bo mogoče sprijazniti s preteklostjo. Takšne zadeve so potencialno seme nesoglasij in ogrožajo pridobitve daytonskega sporazuma. Obstaja pa še globlje nezaupanje, sovraštvo in jeza med narodi v BiH, vse to ogroža miroljubno razrešitev. S pomočjo ZDA in Evropske zveze bi se lahko v južnobalkanski regiji izoblikovalo stabilno vojaško ravnotežje, povezano s politično legitimnostjo in močjo udeleženk v konfliktu. ZDA imajo jasen strateški interes zavarovati svoj sedanji položaj v Evropi, zato so si po letu 1990 zelo prizadevale doseči in izpolniti zadani cilj. Tako tudi ne bi smelo biti dvoma, da se ZDA zavzemajo za stabilno in varno Evropo kot celoto, pa tudi za njene posamezne dele in regije (Kallab 1996, 65).

Napredek na poti ponovne vzpostavitve odnosov

Ponovna vzpostavitev politično-ekonomskih odnosov med tremi glavnimi udeleženkami je pomemben korak k umirjanju in stabilizaciji celotne regije. S tem v zvezi lahko zapišemo nekaj ugotovitev, in sicer:

1. Proces normalizacije odnosov med Hrvaško in ZRJ napreduje le počasi. Obe državi sta skupaj oblikovali meddržavni sporazum, ki se nanaša predvsem na gospodarsko sodelovanje, reševanje mejnih zapletov, odpravo vizumov in vzpo-

stavitev cestnih, železniških in zračnih komunikacij med njima. Celotna dinamika normalizacije odnosov med Hrvaško in ZRJ je odvisna predvsem od izvida integracije mejne regije Vzhodna Slavonija. Pod neposrednim pritiskom ZDA je Hrvaška oblikovala državno komisijo za vzpostavitev zaupanja med hrvaškim prebivalstvom in hrvaškimi Srbi. Ta institucija bi morala prispevati k oblikovanju bolj pozitivne javne predstave o hrvaških Srbih, ki se počasi vračajo na Hrvaško. Gospodarsko sodelovanje med tema dvema državama je šele dobro začelo oživljati s pomočjo posrednikov iz Slovenije in Makedonije. Cestne in železniške povezave med Hrvaško in ZRJ pa so bile uradno odprte 1. novembra 1997.

Vojaško sodelovanje med tema dvema državama je zoženo na vzajemne obiske med vojaškimi delegacijami, ki nadzorujejo oborožitev obeh držav v okviru firenskega sporazuma. S posredovanjem ZN sta obe državi pripravili sporazum o demilitarizaciji obmejnih območij (8-10 km od mejne črte). Vendar pa se ZRJ zaenkrat ne zavzema za sklepanje takšnega sporazuma, po katerem bi morali opustiti nekatere svoje pomembne vojaške položaje na tem območju.

2. Odnosi med ZRJ in BiH so še vedno na začetni stopnji, z izjemo Republike Srbske (RS). Slednja je povsem odvisna od politično-ekonomske in vojaške pomoči ZRJ. Brez te pomoči RS ne bi preživela kot politična entiteta (prim. Purvis 1997, 15-31).

3. Odnosi med Hrvaško in BiH se izboljšujejo, zlasti na vojaškem področju, kjer obe državi poskušata iz hrvaških in bošnjaških vojaških enot sestaviti v nove oborožene sile BiH. Vendar pa je glavna ovira za odnose med tema dvema državama ostala enaka. Trenutna vladajoča politična elita na Hrvaškem je namreč močno povezana (osebno, politično, vojaško, finančno itn.) z bosanskimi Hrvati v BiH.

Najmočnejša politična skupina med bosanskimi Hrvati ni pripravljena sprejeti BiH kot svoje domovine, pač pa namesto tega želi biti vključena v Hrvaško. Ta politična težnja med bosanskimi Hrvati je imela veliko javno podporo, zaradi njihove velike podpore pri obrambi Hrvaške med srbsko agresijo (1992-1995).

Slovenska razsežnost

Ker je Slovenija posebno križišče, ki zemljepisno, politično, gospodarsko in kulturno povezuje srednje in jugovzhodne dele Evrope, lahko pomembno vpliva k miru in stabilnosti na balkanskem območju.

Nova nastajajoča politična elita, in še posebej sedanja vladajoča elita v Sloveniji se zelo dobro zaveda pomembnosti razvoja dobrih in prijateljskih odnosov z drugimi državami na ozemlju bivše Jugoslavije. Balkansko področje je namreč za Slovenijo pomembno ne samo zaradi gospodarskih, ampak tudi varnostnih razlogov.

Slovenska zunanjepolitična usmeritev

Junija 1995 je slovenski zunanji minister uvedel v državnem zboru razpravo o novi zunanjepolitični strategiji, katere prioritete so naslednje:

- zavarovanje narodne neodvisnosti in varnosti,
- dobri odnosi s sosednjimi državami,
- vključevanje v EZ in NATO,
- okrepitev odnosov z odločilnimi dejavniki v evropski in svetovni politiki (kot so npr. ZDA, Rusija, Nemčija, Velika Britanija, Francija, Kitajska, Japonska in drugi),
- okrepitev sodelovanja z mednarodnimi organizacijami.

Kritične pripombe, ki jih je bilo slišati v državnem zboru glede takšnih slovenskih zunanjepolitičnih prioritet, so bile predvsem v zvezi s pomanjkanjem balkanske politike, dejstvo, ki je postalo vidnejše po daytonskem sporazumu, ko se je začel proces regionalne normalizacije.

Okrepitev gospodarsko-političnih odnosov z drugimi državami na ozemlju bivše Jugoslavije je dobila večji pomen zaradi vzpostavljanja takšnih odnosov z Evropsko zvezo.

Slovenska varnostna usmeritev

Kot novo vzpostavljena nacionalna država Slovenija nadaljuje z razvojem konceptov, politik in institucij, ki ji zagotavljajo nacionalno varnost. To uresničuje v dinamičnem okolju raznovrstnih predlogov in prizadevanj tako za evropsko združevanje kot tudi za potekajočo politično-vojaško krizo na Balkanu.

Temeljne ugotovitve za razumevanje slovenske nacionalne varnostne politike tako na notranji kot na zunanji ravni so naslednje:

- Od začetka novejšje slovenske neodvisnosti obstaja med vsemi tekmujočimi političnimi strankami v Državnem zboru želja po vsestranski reorganizaciji državnih družbenopolitičnih institucij in reformiranju nacionalnovarnostnega sistema. Temeljna razločevalna dilema leta 1990 v vladi in javnosti, ali reorganizirati slovensko vojsko ali v bistvu demilitarizirati državo, je bila razrešena v korist prvi možnosti.
- Nova slovenska ustava iz decembra 1991 je opredelila sedem temeljnih sprememb, ki zadevajo nacionalni varnostni sistem. Te vključujejo začetek večstrankarske parlamentarne demokracije, razdelitev oblasti med izvršno, zakonodajno in sodno vejo, povečanje vladne avtoritete nad vojaškim proračunom in dejavnostmi, reorganizacijo obrambnega ministrstva, utrditev vojske, odpravo vsakršne zakonodaje, ki bi dajala vojski avtonomijo na ključnih družbenih in političnih področjih itn.
- Te reforme odpravljajo privilegirane odnose, ki jih je vojska uživala hkrati z vladajočo stranko, in izključujejo politično in versko diskriminacijo iz vojaškega življenja. Prav tako vplivajo na to, da postaja sestava slovenske vojske bolj družbeno reprezentativna v smislu spolnega, verskega in družbenega izvora.
- Zgledujoč se na razvite parlamentarne politične sisteme, je slovenska vojska pod civilnim nadzorom. Tako je bolj pregledna in dostopna državnemu zboru, občilom, znanosti in javnosti. Nova organizacija tudi zagotavlja, da je vojaško vodstvo pod najvišjo predstavniško oblastjo, da so vse nacionalnovarnostne odločitve sprejete v parlamentu, medtem ko je vojska sama omejena na izvršno vlogo.
- Vendar so se kljub temu pojavili nekateri problemi v slovenskem razvijanju civilno-vojaških odnosov pri graditvi novega okvira nacionalne varnosti. Težave nasta-

jajo, ker se odlaga sprejem nove zakonodaje in ker je nejasna odgovornost zakonitih državnih institucij, ki zadeva nacionalno varnostne zadeve, do parlamenta in javnosti. Take razmere so simptomatične za protislovno in nezrelo slovensko politiko, v kateri je nova nastajajoča elita še vedno prežeta z notranjimi spori in v kateri civilni in profesionalni elementi družbe še vedno nimajo bistvenega vpliva.

- Na mednarodni ravni je Slovenija sprejela sodelovanje namesto tekmovalništva kot prvenstveno strategijo za reševanje mednarodnih problemov. Na ožjem območju si je Slovenija vztrajno prizadevala za izboljšanje odnosov s sosednimi državami. V teh prizadevanjih je bila dokaj uspešna, ključni problem pa je še nerešeno mejno vprašanje s Hrvaško.

- Kljub političnim sporom obstaja splošno soglasje za vstop v evropske združbe, kot sta EZ in NATO. To je v bistvu prvi slovenski zunanjepolitični cilj, ki uradno zavezuje državo k miroljubnim rešitvam meddržavnih sporov, toda z možnostjo lastne vojaške obrambe, če bi bila napadena tudi sama, torej če bi bilo nujno (Grizold 1997, 9-10).

Strateška vzpostavitev miru za jugovzhodno Evropo

Kot smo že omenili, je bilo največ prizadevanj za reševanje nesoglasij v jugovzhodni Evropi *prizadevanj ad hoc*, soočila so se z izzivi spremenjenih razmer na terenu ter spremenjeno politično podporo med udeleženci. Celovitejši, usklajeni in strateški pristop k miru v Evropi bi zahteval naslednje:

1. V okviru načel vključenosti in dejavne udeležbe v konfliktnem upravljanju je nujno preseči parametre razprave o razširitvi NATA in ustvariti konzultativne možnosti za države jugovzhodne Evrope, da bi sodelovale v varnostno opredeljenih politikah, ki jih zadevajo, skupaj z NATOM, ZN in WEU, ter pri dejavnostih, ki se jih lotevajo.

2. Treba bi bilo priznati stalno vlogo mednarodne skupnosti v prizadevanjih za vzpostavitev miru, če se bo nekajletno premirje v BiH spremenilo v trajen mir in stabilnost. Pristop k upravljanju spora v jugovzhodni Evropi mora biti večdeljen, večrazsežnosten, dejaven in postopen, da bi bil uspešen.

3. Ukrepi za pridobitev zaupanja. Mnogi udeleženci so lahko dejavni pri oblikovanju ukrepov za pridobitev zaupanja, vključno z NATOM, WEU, EU, pod okriljem ZN. Preglednost vojaških zmogljivosti, preverjanje in nadzor, modernizacija hardvera, skupne vaje, patrulje in manevri so samo nekateri od možnih ukrepov, ki jih lahko razvijajo območne vojaške institucije s pomočjo bolj izkušenih udeležencev. Vprašanje vojaške vključenosti na Balkanu ne sme biti zajeto v formuli "znotraj, zunaj", pač pa mora biti razumljeno kot večstranski projekt, ki potrebuje večstransko podporo in sodelovanje kljub domačim političnim oviram. Potreba po demilitarizaciji določenih elementov nasprotnih strank in profesionalizacija preostalih vojaških sil je imperativ. Določeni postopki lahko olajšajo ta proces: hitra rešitev preostalih mejnih sporov s pomočjo mednarodne arbitraže. Takšen primer je iz leta 1993, ko sta se Madžarska in Slovaška odločili, da bosta svoj obmejni spor predložili v obravnavi mednarodni arbitraži. Ta je odprla prostor in čas za skupno

obravnavo manjšinskih problemov, ki so podžigali obmejne spore. Ustrezno sredstvo je tudi potreba po mednarodno vidni in učinkoviti dejavnosti mednarodnega sodišča za vojne zločine v Haagu, ki naj bi vzpostavilo nekakšen precedens odgovornosti za nasilje v "etničnem čiščenju".

4. Begunci. Uspešna vrnitev beguncev v bivši Jugoslaviji je eden od neizpoljenih elementov dejtonskih obljub. Pomanjkljiv sporazum o možnostih vrnitve odpira pereča vprašanja in pušča rezultate "etničnega čiščenja" nedotaknjene. Z vrnitvijo beguncev so povezana neprestana prizadevanja za izboljšanje demokratične krajevne oblasti; ne pa vračanje k etnični politiki. Zgodnja prizadevanja Evropske zveze v Mostarju so poučna glede pomanjkljivosti in koristnosti takšnega postopka. Ta temelji na takšnih postranskih dejavnostih, kot je sodelovanje mednarodne skupnosti z vojaškimi nadzornimi prizadevanji, reševanje sporov in razvoj vodstvenih sposobnosti, ki niso utemeljene na etnični politiki.

5. Gospodarska obnova in gospodarsko sodelovanje. Potreba po obnovi infrastrukture po vojni je ogromna in je predpostavka za širše gospodarsko sodelovanje in razvoj. Medtem ko je članstvo v Evropski zvezi končni cilj za države na jugovzhodu Evrope, je hkrati člansvo samo po sebi element, ki lahko omogoči stabilnost in mir. Zahteve po tržnem gospodarstvu lahko pozitivno prispevajo k demokraciji in tako izrabljajo gospodarski pritisk, ki spodbuja mednarodne in etnične konflikte v regiji. Mednarodna banka, Mednarodni denarni sklad in Evropska banka za obnovo in razvoj imajo možnosti podpirati prizadevanja za mir v regiji, ker imajo veliko vzvodov za pogojno opredeljeno razvojno pomoč. S poudarjanjem evidentnosti demokratične vladavine, podpore za gospodarske in politične reforme in spoštovanja človekovih pravic ter z zavračanjem korupcije, pomanjkanja odgovornosti in neustrezne vojaške potrošnje lahko te institucije pozitivno prispevajo k načrtovanju razvojnih projektov.

6. Politični razvoj in reforme. Evropska zveza ima veliko možnosti za pospešitev razvoja demokracije v jugovzhodni Evropi s programi, ki so bili izdelani za podobna prizadevanja na Madžarskem, Poljskem in v Skupnosti neodvisnih držav (CIS) na ozemlju nekdanje SZ. Graditev demokratične infrastrukture, vključno z nadzorom volitev, načrtovanjem državnih institucij in procesov civilne družbe, so bistvene dejavnosti, ki zahtevajo dolgoročno vizijo. Demokratični razvoj je, kakorkoli že, ključni razvoj, ki varuje pred ponovnimi spopadi. V odnosu do vsega tega obstaja možnost vstopa v EZ, pa tudi vprašanje "zgodnjega pristopa" za jugovzhodne države. Medvladni odnosi Evropske zveze z jugovzhodnimi državami so prvi pogoj za njihovo morebitno približevanje Evropski zvezi, učinkovali pa naj bi tudi kot ohranjanje prizadevanj vseh udeležencev za integracijo, hkrati pa bi določili vzvode, ki jih EZ lahko uporablja nad kandidati. Ti vzvodi, če so uporabljeni ustvarjalno, lahko spodbudijo demokratični razvoj in olajšajo jugovzhodno širitev. Južna širitev Evropske zveze s Portugalsko, Grčijo in Španijo je pokazala, kako velika je vnema novih demokratiziranih držav za priključitev Evropski zvezi in vpliv, ki ga lahko ta proces ima. Prizadevanja Evropske zveze v Mostarju pod okriljem Skupnega zunanega in varnostnega političnega procesa imajo možnosti za prav takšno usklajevanje.

7. Preprečevanje konfliktov. V nasprotju z ZN, lahko Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) učinkovito ureja konflikte, skupaj s posveti z državami in nedržavnimi udeleženci v jugovzhodni Evropi³. Področje, kjer lahko OVSE dodatno vrednostno prispeva kot sredstvo pridobivanja zaupanja, je področje etničnih nasprotij, ki lahko vodi k notranjim in meddržavnim konfliktom. Zato obstajajo nekateri mehanizmi OVSE: visoki komisar za narodne manjšine in misije osebnih predstavnikov predsedujočega OVSE, ki lahko sproži iniciative za začetek preiskav v posameznih državah. Sedanja vpletenost jugovzhodne Evrope vključuje tudi Albanijo in Grčijo (glede na posamezne grške in albanske manjšine). OVSE prav tako lahko podpre demokratizacijo in nadzujе sporazum o človekovih pravicah na trajni podlagi prek Urada za demokratične institucije in človekove pravice. Ta urad lahko usmerja informacije v preventivno diplomacijo s prizadevanji za "dolgoročne misije", ki so bile izvedene na zahtevo Stalnega sveta. Ker je OVSE prej kot vojaška zveza predvsem kooperativna, varnostna organizacija, je njena vrednost predvsem v ugotavljanju in preprečevanju možnih konfliktov. Celo ob nasilnem spopadu v državi članici (kot je bil npr. v Čečeniji) OVSE lahko vpliva z odprtimi posveti z državami članicami, tudi tako, da jih spodbuja k predpisovanju oz. uzakonjanju takšne politične odločitve, ki lahko prispeva k odpravi manjšinsko povzročenih konfliktov.

To so nekatere problematične zadeve v jugovzhodni Evropi ter različne *ad hoc* dejavnosti, ki so povezane z njimi. Jasno je, da se morajo te dejavnosti nadaljevati in razširiti, pa tudi vzajemno povezati; vsaka mora upoštevati drugo, tako da postanejo mreža dejavnosti za mir in varnost. Potreba po usklajeni, skupni dejavnosti med državami, nadnacionalnimi organizacijami, kolektivnimi in kooperativnimi varnostnimi organizacijami, nevladnimi organizacijami je večja kot kadarkoli, če želimo, da bo stabilna, miroljubna in demokratična jugovzhodna Evropa postala temeljni kamen za novo razširjeno in bolj povezano Evropo, ki bo vzajemno, miroljubno sodelovala z državami z varnostnimi interesi in odgovornostmi, kot so ZDA in njeni partnerji v Evropski zvezi.

LITERATURA

- Bildt, Carl. 1997-98. There Is No Alternative to Dayton, *Survival*, Let. 39, št. 4, str. 20.
 Daalder, Ivo H. 1997-98. Bosnia After SFOR: Options for Continued US Engagement, *Survival*, Let. 39, št. 4, str. 6.
 Findlay, Trevor (ed.). 1996. Challenges for the New Peacekeepers. SIPRI Research Report No. 12, Oxford University Press.
 Grizold, Anton. 1997. Slovenia's National Security in a New European Environment. Bundesinstitut für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien, 12-1997, Köln.
 Kallab, Valeriana (ed.). 1996. Unfinished Peace. Report of the International Commission on the Balkans. Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.

³ O možnostih sodelovanja OVSE v operacijah ohranjanja miru (*Peacekeeping*) glej v: Findlay, T. (ed.) 1996. *Challenges for the New Peacekeepers*. Sipri Research Report No. 12, Oxford University Press, str. 131-132.

- Purvis, Nigel. 1997. Observations on the Bosnians Elections from Prijedor, Republika Srpska. The Fletcher Forum of World Affairs, 21.
- SIPRI Yearbook. 1997. Armaments, Disarmament and International Security, Oxford University Press, Oxford, str. 485-490.
- Woodward, Susan: The Security Environment, str. 27-31 v: Robert L. Pfaltzgraff, Jr. and Dimitris Keridis (eds.). 1997. Security in Southeastern Europe and the U.S. - Greek Relationship, Cambridge, MA: Brassey's (US), Inc., str. 30.

POST-DAYTONSKA HRVAŠKA

Daytonski sporazum je odprl možnosti za vzpostavitev miru na področju bivše Jugoslavije, kar se je še posebej odrazilo tudi na Hrvaškem. Izoblikovani so bili pogoji za preobrazbo gospodarstva, prav tako pa tudi za okrepitev države in vlade, za miroljubno rešitev podonavskega vprašanja in za okrepitev mednarodnega položaja države.

Gospodarski in politični razvoj

Prvi pozitivni znak okrepitve gospodarstva je bilo opaziti neposredno po Daytonu kot posledica zmanjšanja vojaških izdatkov in preobrata k mirnočasovnemu razvoju. Proces gospodarske obnove se je nadaljeval, rezultat pa je bila 3,1% letna industrijska rast in 6% rast BNP, po uradnih podatkih. Vse to je bilo doseženo pri minimalni stopnji inflacije (manj kot 4%) ter z visoko stabilnostjo lokalne denarne valute. Rezerve tujih valut so obsegale 2,3 milijarde ameriških \$, podjetniške banke pa so imele podobno vsoto v svojih depozitih, kar je vzeto skupaj približno ustrezalo obsegu hrvaškega zunanjega dolga. Hrvaški izvoz v 1996. letu je zajemal 4,6 milijarde ameriških \$, uvoz pa 7,5 milijarde ameriških dolarjev. Takšna stopnja izvoza in uvoza bo najbrž ohranjena v skladu z novimi investicijskimi potrebami (Vjesnik 1997).

Proces privatizacije, čeprav rahlo počasnejši kot v nekaterih drugih tranzicijskih državah, se je prav tako nadaljeval, kar je imelo za posledico privatizacijo vsaj 2.549 firm. Skoraj 19% nezaposlenost predstavlja velik problem, še posebej v kombinaciji s problemi teh področij uničenih v vojni in vrnitvijo razseljenih oseb, vse to skupaj pa nazorno predoči težave, s katerimi se je spopadlo hrvaško gospodarstvo.

Navkljub temu, ocene ECOSOCA ugotavljajo, da je hrvaško gospodarstvo hitro se razvijajoče, da je inflacijska stopnja zelo nizka ter da je v tem letu pričakovati 5,75% rast hrvaškega BNP. To pa Hrvaško umešča med najbolj uspešne tranzicijske države (Vjesnik 1997). Čeprav je sedanji hrvaški BNP še vedno za 30% nižji kot v letu 1989 (zadnje predvojno leto), lahko pričakujemo, da se bo v miroljubnem okolju, s pametno politiko in nadaljnjo krepitvijo vezi s svetom, ta pozitivni trend najbrž nadaljeval.

Na političnem področju sta se po Daytonu razvoj in stabilizacija države nadaljevala. Volitve v zbor občin ter predsedniške volitve so bile izpeljane, kjer sta tako Hrvaška demokratična skupnost (HDZ) kot predsednik Tuđman dobila pomembno podporo. Če bi kdo iskal razloge za takšen uspeh, bi lahko ugotovil naslednje:

* Dr. Radovan Vukadinović, redni profesor na Fakulteti za politične vede v Zagrebu.

- predsednik Tudjman je uspel v uresničitvi vseh svojih političnih obljub: vzpostavitvi neodvisne nacionalne države, osvoboditvi okupiranih področij, vrnitvi beguncev in širokem mednarodnem priznanju Republike Hrvaške,
- spomin na agresijo in človeške ter materialne izgube je še vedno zelo močan, tako da je večina prebivalstva še naprej homogenizirana okrog Tudjmanove in HDZ-jevske politike,
- opozicijske stranke lahko ocenimo kot neorganizirane in politično nesposobne za soočanje z relevantnimi problemi, obenem pa obstaja med številnimi opozicijskimi voditelji močno rivalstvo, tako da niso sposobni predstavljati alternativo HDZ;
- navkljub problemom, s katerimi se bojuje gospodarstvo, država deluje in pogoji za dostojno življenje večine prebivalstva so bili ustvarjeni. V primerjavi z nekaterimi drugimi tranzicijskimi državami ter upošteva strahote vojne, ki jih je preživela Hrvaška v nekaj zadnjih letih, je to potrebno imeti za uspeh vladajoče stranke in njenega voditelja.

Upoštevajoč to, lahko ugotovimo, da je Daytonski sporazum ponudil priložnost za stabilizacijo notranjega življenja in oblikovanje pogojev za okrepitev mednarodnega položaja hrvaške države.

490 Glavne značilnosti hrvaške zunanje politike

Glavni poudarki post-daytonske hrvaške zunanje politike, ki so stalno upoštevali proces oblikovanja države, so se izkristalizirali kot del nalog in konkretnih ciljev, ki bodo uresničeni s političnimi, vojaškimi in ekonomskimi sredstvi. To so: dosežek polne suverenosti hrvaške oblasti na vsem državnem ozemlju, rešitev krize v Bosni in Hercegovini, razvoj sodelovanja z vsemi sosednimi državami ter usmerjanje države k Evropi.

Bosna in Hercegovina je bila od prvih dni obstoja hrvaške države ena od osrednjih vprašanj. V Bosni in Hercegovini obstajajo nekateri parametri, zaradi katerih je ta del bivše Jugoslavije pomembna strateška točka za eventualni nadaljnji kritični razvoj. Pri analiziranju pomena tega področja za hrvaško politiko lahko ugotovimo naslednje:

- obstaja geostrateška povezava,
- obstaja želja hrvaškega ljudstva, ki živi v BiH, da bi imelo enake pravice kot druga dva naroda in ga ne bi obravnavali kot manjšino,
- obstajala je visoka stopnja angažiranosti bosanskih Hrvatov pri obrambi BiH in njihove vodilne vloge pri njeni ohranitvi.

Upoštevajoč vse to, je angažiranje hrvaške politike v Bosni in Hercegovini lahko razumeti. Zavzemala se je za skupno muslimansko in hrvaško vojskovanje proti srbski agresiji od prvih dni, prepoznavajoč v njem edino možnost za uresničitev interesov hrvaškega naroda ter izgradnjo Bosne in Hercegovine kot države. Ko so nastopili konflikti med Hrvati in Muslimani, je bila hrvaška politika tista, ki je takoj sprejela ameriško iniciativo pomiritve in Washingtonski sporazum - kot možnost za reševanje vitalnih interesov hrvaškega ljudstva.

Na isti način je hrvaška politika sprejela daytonski sporazum kot tudi formulo 1-2-3 (ena država Bosna in Hercegovina, Federacija Hrvatov in Muslimanov ter Republika srbska, trije narodi z enakimi pravicami). Z dajanjem pomoči muslimanskemu boju in sprejemanjem njihovih beguncev na Hrvaškem, kot tudi s prvim priznanjem države Bosne in Hercegovine, je hrvaška politika jasno, s praktičnimi ukrepi dokazala, da jo skrbi za preživetje Bosne in Hercegovine ter za sodelovanje z njo.

Številne probleme na terenu, kjer je vojna pustila strašne posledice, zagotovo ne bo lahko preseči. Ogromen eksodus prebivalstva je vzpostavil tri, etnično skoraj čiste entitete, v katere se je zelo težko vrniti. Ta proces etnifikacije (Vrcan 1996, 94) je pogнал zelo globoke korenine v zadnjih štirih vojnih letih, položaj pa je še bistveno slabši za tiste skupnosti in družine, ki so pretrpele človeške izgube. Vzajemno zaupanje je bilo porušeno in celo relativno nepomembni incidenti lahko zelo hitro prerastejo v plodno okolje za nove spopade.

Hrvaški narod v Bosni in Hercegovini, ki je med vojno izoblikoval svojo politično, ekonomsko, družbeno in vojaško strukturo oblasti Republiki Herceg Bosno, še naprej vztraja pri enaki obravnavi in se ne želi znati v položaju manjšine. Samo s pomočjo enakega in poštenega političnega delovanja ter brez majorizacije pri glasovanju bi lahko vse te tri entitete soobstajale na tem področju. To bi morala biti podlaga za oblikovanje enotne Bosne in Hercegovine kot skupnosti treh enakovrednih narodov.

Če želimo ta hip načrtovati prihodnost Bosne in Hercegovine, izhajajoč iz Daytonskega sporazuma, kot tudi iz postdaytonskega razvoja, bi lahko prepoznali dve opciji. Eno, ki bi jo lahko imenovali idealistično ali optimistično, in drugo, ki naj bi bila logično manj idealna in bolj pesimistična. Seveda bo šele čas pokazal, katero od teh ali njihovo zmes, bi naj imenovali realistična:

a) Ameriški načrt, ki v veliki meri sloni na politiki korenčka in palice, je zaustavil vojno, začrtal razmejitvene linije, ločil dve entiteti (para-državi), izpeljal volitve ter dobil rezultate, kot jih je pričakoval - v duhu etnocentrizma. Če bi se zdaj, potem ko je bila vzpostavljena piramida enotne oblasti (Predsedstvo in parlament Bosne in Hercegovine), lahko pospešil proces oblikovanja skupnih institucij pod mednarodnim nadzorstvom, če bi se okrepil pretok kapitala in financiranja, če bi enote NATA ostala tam za daljše obdobje in če bi bila Bosna in Hercegovina na nek način postavljena pod protektorat mednarodne skupnosti, bi bilo mogoče reči, da je to uspeh. Ta uspeh bi morali občutiti predvsem na gospodarskem področju, kar naj bi rešilo eksistenčne probleme prebivalstva Bosne in Hercegovine. Politično bi to moralo pripeljati do dialoga med narodi in mogoče celo do nekakšnega postopnega vzpostavljanja zaupanja med vsemi tremi narodi. Vse to naj bi pomagalo tudi procesu vračanja beguncev na njihove domove na vseh treh straneh Bosne in Hercegovine.

To obdobje uspešne obnove države, ki je bila razcepljena z vojno in sovraštvom, bi moralo z vsemi sredstvi trajati kakšnih deset let in naj bi zahtevalo predvsem naslednje:

- politično voljo mednarodne skupnosti, da ohrani svojo prisotnost v Bosni in

Hercegovini za daljše obdobje ter da potrdi to svojo pripravljenost tudi z vojaško prisotnostjo;

- velike investicije v gospodarsko obnovo, da bi nastale možnosti za vrnitev beguncev in okrepilo prepričanje, da je življenje v Bosni in Hercegovini možno - če naj bi ukrepi uspeli zagotoviti (kar je težko verjeti v tem momentu) višji življenjski standard v Bosni in Hercegovini, kot je v sosednjih državah, potem bi lažje odpravili legla sovražstva in nove generacije bi najbrž želele živeti skupaj¹.

V tem primeru bi se lahko razvijali bilateralni odnosi med Bosno in Hercegovino in Hrvaško v bolj miroljubnem okolju, kar naj bi jima omogočilo najti vzajemne interese, na katerih bi se lahko razvijali dobro sosedski odnosi.

b) Druga možnost je zagotovo bolj mračna. Izhaja iz stvarnega položaja, kot se kaže v tem času - sovražstvo, pomanjkanje zaupanja, nepripravljenost za izgradnjo enotne države. Rezultati volitev bodo zacementirali razdelitev na tri narodne skupnosti in bodo pripeljali do vse višje organizacije življenja v vseh treh entitetah. Begunci se ne bodo nikoli vrnili na svoje prejšnje domove, ki so zdaj večinoma naseljeni s pripadniki nasprotnega naroda, pa tudi gospodarska pomoč mednarodne skupnosti (Bildt 1996, 3-6), ki bi morala predstavljati glavno os soobstoja, je še danes manjša od obljubljenе ali najavljene. Zato je mogoče pričakovati, da bo sčasoma postala manjša in manjša ter da se tudi velike investicije - iz različnih razlogov, od ekonomskih do političnih - ne bodo dogodile.

Z dejavno udeležbo domačih političnih sil naj bi se težnje po nadaljnjem povezoivanju bosanskih Srbov in Hrvatov s svojimi matičnimi državami (Jugoslavijo in Hrvaško) nadaljevale, tretji narod (Muslimani) pa naj bi dobil priložnost ustvariti si svojo lastno državo.²

Če bi vse to lahko dosegli s soglasjem, miroljubno, potem je najbolj verjetno, da bi se mednarodna skupnost rešila bremena, s pogojem, da bi imela zagotovilo, da se Sarajevo ne bi spreobrnilo v nekakšen fundamentalistični muslimanski center. S prizadevanjem za hitro rešitev položaja je mednarodna skupnost prenačljeno poskušala oblikovati demokratično državo, pri čemer pa je zapostavila dejansko stanje. Zdaj je povsem očitno, da brez procesa deetnifikacije in odprave prevladujočih nacionalističnih strategij v Bosni in Hercegovini ne bo niti stabilne in demokratične niti enotne države.

Hrvaška politika se zaveda celovitosti problema, a tudi vseh možnosti, ki jih ima Bosna in Hercegovina. Obstoje demokratične države, v kateri naj bi bile pravice vseh narodov enake in kjer naj bi bilo v obeh entitetah življenje možno na ravni

¹ Plediranje za skupno življenje vseh prebivalcev Bosne in Hercegovine, vračanje beguncev na njihove domove, kaznovanje vojnih zločinov in odgovornost srbske države za vojno v Bosni in Hercegovini, je odločno izpostavil Dj. Sokolović, *The Black Hole or the Big Bang*, Balkan Forum, Vol. 4, št. 3, 1996, str. 157-158.

² Najneposrednejšo zahtevo po delitvi Bosne in Hercegovine sta postavila dva ameriška politologa, ki trdit, da so volitve v Predsedstvo potrdile, da bi morala biti država razdeljena, kajti njeni državljani si to želijo. Ameriško strogo vztrajanje na ohranjanju Bosne in Hercegovine ta dva avtorja označujeta kot opuščanje *laissezfaire* politike, ki so jo ZDA tako dolgo prakticirale s pasivnim dopuščanjem razpada avstroogrškega imperija, turškega imperija, Pakistana, Sovjetske zveze, Češkoslovaške, Etiopije in Jugoslavije. J. Mearsheimer and St. VanEvera, *Partition is the Inevitable Solution for Bosnia*, *The International Herald Tribune*, Sept. 25, 1996, str. 6.

evropskega civiliziranega načina življenja, bi bila zagotovo najboljša rešitev. To ne bi zahtevalo novih migracij, razmejitev, ali mogoče celo konfliktov.

V okviru tega zapletenega ravnotežja različnih činiteljev in vplivov, kjer napačen gib lahko pripelje do plazov novih obtožb, kritik in sporov, zagotovo ni lahko uskladiti zahteve hrvaške narodnosti v Bosni in Hercegovini z državno politiko Republike Hrvaške. Zlasti, če upoštevamo, da je položaj Hrvatov iz Hercegovine drugačen od položaja Hrvatov iz srednje ali severne Bosne.

Navkljub številnim kritikam, ki so bile naslovljene na Hrvate v Bosni in Hercegovini kot tudi na hrvaško politiko (Larrabee 1996, 103)³, ne bi smeli pozabiti, da imajo Muslimani večino v Federaciji, tako da so hrvaški občutki v veliki meri odvisni od muslimanskega ravnanja. Če pokažejo, da so pripravljeni razvijati duh enakosti in tolerance, potem bi ta model soobstoja lahko dal življenje Federaciji kot delu Bosne in Hercegovine in hkrati predstavljal močan vzor za drugi del države. V takšnem primeru, z usklajenimi mednarodnimi odnosi, bi Federacija predstavljala del države Bosne in Hercegovine, ki bi lahko razvijala prijateljske in kooperativne odnose s Hrvaško, kar bi zagotovo lahko predstavljalo znaten prispevek k stabilnosti v jugovzhodni Evropi.

5. Z normalizacijo odnosov z Jugoslavijo so bile izoblikovane izhodiščne premise za razvoj odnosov, ki so bile utemeljene na naslednjih dejstvih:

- a) da obstajata dve suvereni državi in
- b) da nikoli več noben panslavistični model, bratstvo in enotnost, ne bo podlaga za bodoče odnose. Razvijati bi morali bilateralne odnose, utemeljene na evropskem modelu, navkljub vsem težavam, ki jih je povzročila vojna in žrtve, oz. odnose zasnovane na vzajemnih interesih obeh strani, kot kategorija, ki lahko na najlažji način vodi k polni normalizaciji bilateralnih odnosov in življenja v tej regiji.

Dejstvo, da je Hrvaška na dobri poti, da bo dosegla skoraj vse svoje postavljene cilje, in da bo najbrž Miloševićev režim izgubil v vseh vidikih svojih proklamiranih akcij, lahko uporabimo kot izhodišče za Hrvaško zunanjo politiko, vendar pa Hrvaška tega ne sme imeti za samoumevno. Pripravljena mora biti pristopiti k izgradnji odnosov trezno in realistično in pri tem upoštevati pretekle izkušnje, a tudi prihodnje življenje na tem področju. Ne bi se smela prepustiti nobeni euforiji, pač pa rajiši s skrbnim nadzorovanjem razvoja v Jugoslaviji iskati možnosti za sodelovanje, ki obstajajo ter hkrati biti čuječa in stalno upoštevati specifičen značaj bilateralnih odnosov.

Po vzpostavitvi polnih diplomatskih odnosov, vzajemnem priznanju meja ter priznanju kontinuitete bivše države, pa so nekatera vprašanja ostala še naprej odprta.

Za Hrvaško je vprašanje polotoka Prevlaka varnostno in ne teritorialno vprašanje. Na tem področju je hrvaška zunanja politika pripravljena izgraditi takšen sistem demilitarizacije, ki naj bi zadovoljil obe strani ter bi omogočil povezave med Hrvaško in Črno goro na področju komunikacij in turizma, tako da bi lahko imeli obe strani dolgoročno korist od takšne rešitve. Toda Miloševićeva igra s Prevlako

³ Hrvaška je bila pogosto obtožena za namero, da želi anektirati Hercegovino in ustvariti Veliko Hrvaško.

pušča nekatere dvome glede bodoče rešitve, najbrž zahvaljujoč namenu pustiti to vprašanje odprto zaradi ohranitve pritiska.

Problem Vzhodne Slavonije in njene reintegracije v hrvaški pravni sistem je po priznanju meja in normalizaciji odnosov postal izključno hrvaški notranji problem. Poskusi srbskega prebivalstva v Vzhodni Slavoniji za podaljšanje prisotnosti UNTAESA, zahteve po volilni pravici za vsakogar, ki se v tem trenutku tam nahaja (ne glede na to, ali je živel tam leta 1991 ali ne), zavračanje sprejema hrvaške zakonodaje in institucij ter pogojevanje vračanja Hrvatov na njihove domove, lahko smatramo za poskuse zavlačevanja in zapletanja reintegracije (Klein 1996, 30-33). Popolnoma jasno je, da takšna prizadevanja vzpodbujajo iz Beograda in da so v skladu z Miloševićevo politiko, da bi obdržal Vzhodno Slavonijo kot nekakšno tamponsko cono, v kateri bo poskušal obdržati kar največje število Srbov, hkrati pa postavljajl nekatere nadaljnje, nerealistične zahteve.

Vrnitev državljanov obeh držav je bila predvidena s sporazumom o normalizaciji, vendar je očitno, da bo potreben daljši čas za ta proces. Hrvaška je pokazala svojo dobro voljo z zakonodajo o amnestiji. Pripravljena je sprejeti del Srbov, ki so zapustili Krajino, toda po vsem kar se je zgodilo v zadnjih nekaj letih, je jasno, da so vojne grozote zapustile globoke sledove, ki jih ne bo lahko preseči. Hkrati s skrbnim preiskovanjem vsakemu posameznega primera morajo biti postavljeni pogoji, da bi se izognili vsaki možni destabilizaciji na tem področju, ki bi jo povzročila vrnitev. V skladu s humanitarnimi razlogi kot tudi z interesi, ki jih je pokazala mednarodna skupnost, bi morali to vprašanje na vsak način reševati postopoma in previdno, da bi se izognili sprožanju dodatnih težav s prehitrim vračanjem.

Vprašanja, povezana s sukcesijo, ostajajo odprta za nadaljnjo razpravo, Hrvaška pa bo skupaj z drugimi novimi državami zahtevala svoj delež premoženja. Očitno bo tudi to razvlečen proces, kjer bo potrebno sprejeti nekatere kompenzacije in kompromise, vendar pa ne bi smeli odstopiti od tega, obenem pa tudi nobena ponudba, ki bi bila škodljiva za Republiko Hrvaško, ne pride v poštev.

Odnosi na vseh drugih področjih se bodo razvijali postopoma. Zagotovo bo v ospredju gospodarsko sodelovanje (promet, naftovod, trgovina), interes za to sodelovanje bo najmočnejši. Na drugih področjih, zlasti v znanstvenem sodelovanju, kulturi, turizmu itd., bodo pretekle vojne izkušnje upočasnile povezovanje in kar nekaj časa bo preteklo preden bodo stiki postali intenzivnejši. To v nobenem primeru ni posebnost tega področja, prej naravni rezultat stanja odnosov po konfliktu, ko se vzajemno zaupanje izgrajuje počasi in postopoma, s stalno nevarnostjo, da bi manjši incident lahko zavrl ali celo odložil ta proces.

Ne glede na potrebo po predvidenem izgrajevanju bilateralnih odnosov, mora hrvaška zunanja politika na tem občutljivem področju stalno vztrajati na natančni predstavitvi obstoječe situacije svetu. Mednarodna skupnost je željna videti konec tega konflikta in tudi čimprejšnjo odpravo posledic konflikta. S skrbno obravnavo položaja, s stalnim spominjanjem na vloge, ki sta jih igrali Hrvaška in Jugoslavija ter z identifikacijo glavnega vzpodbujevalca konflikta, mora hrvaška zunanja politika pokazati strpnost pri pojasnjevanju zgodovine in predstavitvi obstoječega stanja odnosov. Ne sme pa biti tista stran, ki bi upočasnila vzpostavljane

dinamičnih bilateralnih odnosov, pač pa mora še naprej ohranjati nacionalne interese hrvaške države, ki je ni bilo lahko zgraditi.

Približevanje Evropi

Skoraj vse politične stranke, ki so tekmovala na prvih demokratičnih volitvah na Hrvaškem 1990. leta, so imele v svojem programu pristop k Evropi. Ta je bila obravnavana kot priložnost za hitrejšo izgradnjo države, povečanje blagostanja, implementacijo evropskih standardov življenja, kot tudi kot priložnost za povezovala problema varnosti z modelom, ki se je pojavil po padcu berlinskega zidu.

Ta velikanski, skoraj evforični entuziazem po Evropi je začel plahneti, ko se je začel odprt konflikt in ko je Evropa, zlasti Evropska zveza, po začetni iniciativi izgubila sapo pri svoji vključenosti v reševanje problema. Kmalu je postalo razvidno, da Evropska zveza ni sposobna razviti koherentne in enotne zunanje politike svojih držav članic glede razpada Jugoslavije. Cepitve in različni interesi so se zelo jasno pokazali, kot tudi določene simpatije za eno ali drugo stran v konfliktu.

Za hrvaške politične strukture je bilo nerazumljivo, še bolj pa za javno mnenje, kako pasivno je Evropa spremljala rušenje hrvaških vasi, bombardiranje mest in kompletno uničenje Vukovarja. To je bil začetek novega, kritičnega ocenjevanja Evrope ter prepričanja, da podpore in pomoči za rešitev gorečih hrvaških vprašanj ni mogoče pričakovati od te strani. Po priznanju Hrvaške in nadaljnjem razvoju dogodkov, se je to prepričanje do neke mere spremenilo, toda grenak okus je ostal, zlasti ob spominu na nedelovanje in razcepe, ki so imobilizirali Evropsko zvezo pri hitrejšem posredovanju za razrešitev konflikta.

Ko se je naučila te lekcije, je hrvaška zunanja politika opazovala ameriško angažiranje v jugovzhodni Evropi in ocenila, da gre za bolj odločen in resen poskus za doseg miru. Hrvaška je takoj sprejela ameriško iniciativo in tako postala glavni ameriški zaveznik v jugovzhodni Evropi ter se brez oklevanja vključila v reševanje krize (Cucic 1995, 109-11).

Danes, v obdobju normalizacije odnosov, in ko je Hrvaška vzpostavila diplomatske odnose z vsemi državami, ki so nastale na področju bivše Jugoslavije, predstavlja evropska opcija, hkrati z nadaljnjim razvojem odnosov z ZDA, podlago za hrvaško mednarodno dejavnost. In medtem ko lahko rečemo, da so odnosi z ZDA na visoki ravni ter primerni za sedanjí čas, pa je hrvaška zunanja politika še vedno v iskanju najhitrejša poti za povezovanje z Evropo.

V svoji kategorizaciji novih članic Evropska zveza pušča možnost za pridruženo članstvo Hrvaške bolj ob strani in še dlje pa je možnost za polnopravno članstvo. Celo določeni modeli, ki so postavili Jugoslavijo, Bosno in Hercegovino ter Hrvaško* v isto kategorijo, daleč stran od drugih držav v tranziciji, so bili narejeni šele nedavno. Razlogi, vsaj v primeru Hrvaške, niso gospodarske

* Da bi ilustrirali bližino Hrvaške z Evropo, je potrebno opozoriti na Hrvaško kot srednjeevropsko, sredozemsko in podonatsko državo, ki so vse usmerjene proti vztrajnemu "potiskanju" Hrvaške na Balkan. I. Šimonović, A. Plenković, *The Croatian European Policy*, *Croatian International Relations Review*, Vol. II, št. 3, 1996, str. 5.

narave, ampak politični. Njihov namen je obdržati Hrvaško na določeni stopnji, ki bi omogočala Evropski zvezi nadzorovanje notranjega razvoja, povezujoč Hrvaško z omenjenimi državami z odpiranjem možnosti za rešitev v regionalnem paketu, h kateremu sta včasih prištetih še Makedonija in Albanija.

Zahteva po regionalnem sodelovanju med državami, in samo na tej podlagi naj bi bila dosežena regionalna povezanost z Evropo, je bila ponujena kot možnost za ta del Evrope.

Seveda je regionalno sodelovanje nekaj, kar spada v okvir filozofije evropske integracije in je uresničevana praktično na vseh področjih. Ta pristop zahteva, da bi države določenega področja (regije) morale najprej pokazati pripravljenost za konstruktivno sodelovanje, ga razvijati v regiji in ko naj bi bili doseženi določeni rezultati, države lahko pričakujejo povezanost z Evropsko zvezo.

Čeprav je takšna vizija regionalnega sodelovanja teoretično korektna, pa ne bi smeli izpustiti izpred oči posebnost položaja v tej regiji. Ta ni enak kot v baltiskem, srednjeevropskem ali celo sredozemskem modelu, ki pripisuje Jugoslaviji, Bosni in Hercegovini ter Hrvaški 10 regij. Vojna je v tej regiji divjala še pred nedavnim in še vedno je lahko prepoznati, kdo jo je začel in kdo nosi glavno odgovornost zanj. Avtomatična izenačitev vseh teh držav, zahteva po razvoju regionalnega sodelovanja pred kakršnimkoli pristopanjem Evropski zvezi, ne pelje nujno tudi k pogojem, ki so nujni za hitrejše oblike sodelovanja. V sedanji situaciji vsakršno prisiljevanje usmeritev in oblik povezanosti od zunaj vzbuja dvome in na splošno ni sprejeto kot bona fide predlog, zlasti če sta Hrvaška in Jugoslavija postavljeni v isto skupino.

Ker je imel proces razdruževanja na teh področjih obliko vojne, rušenja, človeškega trpljenja in žrtev, je nemogoče razvijati kakršnokoli vsiljeno povezovanje, ki hkrati, po prapvici ali ne, sproža dvome o tem, ali niso za vsem tem tudi kakšni skriti nameni.

Katerikoli strokovnjak za evropske metode delovanja bo takoj ugovarjal, da je regionalno sodelovanje *conditio sine qua non* za sodelovanje v Evropi, toda po tej vojni imajo regionalne povezave v teh skupnostih popoloma drugačen pomen. V vsakem predlogu regionalnega sodelovanja, povezovanja ali grupiranja, hrvaška zunanja politika vidi predvsem nevarnost možne obnove nekakšne nove Jugoslavije ali pa skupine, ki bi spominjala nanjo. Celo popolnoma neškodljive, zelo teoretične ideje o nekakšni Evroslaviji ali Federaciji jadranskih držav, so bile na Hrvaškem sprejete izjemno negativno. To je bilo namenjeno razjasnitvi, da, po šele nedavno doseženi neodvisnosti in dragem plačilu zanj, ne obstaja zunanja sila, ki bi lahko prisilila hrvaško politiko, da bi sprejela kakršnekoli nove povezave, tudi če bi bile razvidne določene gospodarske koristi.

Evropa mora razumeti to hrvaško občutljivost in željo po neodvisnem sprejemanju rešitev in odločitev, ki bi bile najboljše za Hrvaško. Jasno je, da se bo sodelovanje v tej regiji začelo in se bo razvijalo, toda odločitev o tem mora biti prepuščena tem državam ter njihovi oceni pravega momenta in oblik odnosov. Poskus prisilnega uveljavljanja sodelovanja ima lahko prav nasprotni učinek in lahko povzroči dvome o celotni ideji in zamisli povezanosti.

Z udeležbo v vseh oblikah sodelovanja, ki so povezane z Evropo, je hrvaška politika jasno pokazala svojo pripravljenost in zavzetost za sodelovanje. Če bo doseženo polnopravno članstvo v CEFTI, bo to nadaljnji dokaz ne samo za hrvaške želje po povezovanju, pač pa tudi za zaželeno usmeritev teh povezav.

Dobro razvito sodelovanje z ZDA, ki je bilo zlasti okrepljeno po akciji "Nevihta" in osvoboditvi Krajine ter odnosi, ki se po uradni hrvaški trditvi pogosto označujejo za strateško partnerstvo, ne more biti nadomestek za Evropo. Ne samo zaradi geografskih razdalj, to potrjujejo tudi gospodarske povezave in tokovi, kajti okrog 60% hrvaške zunanje trgovine poteka s članicami Evropske zveze in samo 1% z ZDA⁵. Obstajajo še nekatera druga vprašanja, ki povezujejo Hrvaško z Evropo: tradicija, zgodovina, kultura, kot tudi zelo konkretna vprašanja, ki jih je potrebno rešiti: vprašanje beguncev, hrvaških državljanov, ki delajo v državah Evropske zveze in množice turistov, ki prihajajo na Hrvaško, večinoma iz držav Evropske zveze.

To jasno kaže, da ne obstaja nobena alternativa za hrvaško povezovanje z Evropo. Lahko bi razpravljali o različnih usmeritvah, toda niti ZDA niti npr. CEFTA ali vzhodnoevropske države ne morejo nadomestiti pomena Evrope za Hrvaško. Tako bo torej morala hrvaška politika poiskati način za približevanje evropskim telesom in prepoznati v njih možnost za oblikovanje novih odnosov v tej regiji. In tako kot ima tudi Hrvaška svojo vrednost za Evropo, lahko pričakujemo, da bo to dvostranski proces na poti k istemu cilju.

Zahodni kritikizem

Kot je videti iz glavnih centrov svetovne politike, je bila Hrvaška najprej obravnavana kot republika, ki je razrušila Jugoslavijo, pozneje kot žrtev jugoslovanske agresije in po konfliktu med Hrvati in Muslimani v Bosni in Hercegovini je bila kritika spet uperjena proti Hrvaški. Končno so bila sprožena vprašanja, ki so se nanašala na notranji razvoj Hrvaške. V tem trenutku ZDA, ki jih podpira večina zahodnoevropskih držav, pričakuje od Hrvaške:

- polno uveljavitev Daytonu, vključno s kaznovanjem vojnih zločinov;
- dovoljenje za vrnitev Srbov, ki so zapustili državo po vojaških akcijah poleti 1995. leta (Strela in Nevihta);
- vzpostaviti okoliščine, da bodo spoštovane pravice manjšin;
- podpirati in vzpodbujati svobodo medijev, zlasti elektronskih medijev⁶.

V različnih elaboratih, ki so bili sproducirani do danes, je ugotovljeno, da je Hrvaška, skupaj s Slovenijo, od vseh bivših jugoslovanskih republik, najtesneje povezana z Evropo, zato lahko pričakujemo od Hrvaške, da bo izpolnila vse pogoje, nujne za njeno polno vključitev v evropske procese. Na drugi strani pa je postalo jasno, da ima npr. ameriška politika, ki išče poti in načine za ohranitev Daytonu

⁵ *Tverstina regionalna povezava po mnenjih na Hrvaškem zapostavlja vojno, ki se je pravkar končala, kaže na pomanjkanje občutka za temeljne kulturne in zgodovinske razlike in kar je najpomembnejše, je naperjeno k potiskanju Hrvaške stran od glavnih in naravnih gospodarskih partnerjev. Ibid., str. 7.*

⁶ *Vsi ti pritiski so bili dramatično povečani z novo državno sekretarko gospo Allbright.*

pri življenju, interes pokazati, da se določene stvari da doseči na Hrvaškem. V skladu s tem bi moralo Podonavlje postati področje, ki je primer večetničnega sobivanja, ki naj bi bil kot model, če bo uspešen, uporabljen tudi v Bosni in Hercegovini. Določen obseg pritiska je bil izpeljan z namenom, da poudari dejstvo, da mora biti Hrvaška tesneje povezana z Evropo. Po drugi strani je stalno pogojevanje tega približevanja Evropi rezultiralo v nekaterih izjavah hrvaških uradnikov, ki so dejali, da Hrvaška že ima toliko Evrope, kot jo potrebuje (Vjesnik, 1997).

Samo po sebi je umevno, da je danes v evropskem prostoru zunanji pritisk močno nepriljubljen in v primeru države, ki je preživela ogromno trpljenja, da bi dosegla svojo neodvisnost, si ni težko predstavljati, da takšna stališča lahko povzročijo popolnoma nasprotno učinke.

Skupaj z drugimi instrumenti, ki jih bo potrebno uporabiti v tej regiji, da bi pričeli s procesom obnove sobivanja in odprave predsodkov, s čimer bi lahko dosegli nov pogled na prihodnost, bo en činitelj nedvomno bistvenega pomena. Ta činitelj je čas, ki mora dopustiti nekaterim zadevam prosto pot in potem, v okviru nekaterih novih povezav in odnosov, sprejeti odločitve, ki bi lahko vodile k sprejemanju vzajemnih interesov v obliki sobivanja ali dobrososedskih odnosov. Karkoli drugega bo vedno vsiljena rešitev, ki ne more biti niti stalna niti koristna, s pomočjo katere se lahko hitro prebudijo netoleranca, sovraštvo ali novi konflikti. Zahodni svet, če želi odpreti Hrvaški vrata k evropski družini, mora razumeti stvarnost teh odnosov in mora delovati z več taktosti in razumevanja. Razen tega celo obstoječi razvijajoči se evropski procesi, lahko eksistirajo samo na dvostranski komunikaciji in razumevanju.

LITERATURA:

- Bildt, C. 1996. Implementing the civilian tasks of the Bosnian Peace Agreement, *Nato Review*, št. 5, Sept., str. 3-6.
- Čučić, Ij. 1995. *US Foreign Policy and Croatia*, Zagreb, str. 109-110.
- Klein, J. 1996. The mandate of UNTAES - Achievements and Problems. *Eurobalkans*, št. 22-23, str. 30-33.
- Larrabee, F.S. 1996. *The Balkans*, RAND, Santa Monica, str. 103.
- Mearnsheimer, J. and Van Evera, St. 1996. Partition is the Inevitable Solution for Bosnia the *International Herald Tribune*, Sept. 25, str. 6.
- Sokolović, Dj. 1996. The Black Hole or the Big Bang. *Balkan Forum*, Let. 4, št. str. 157-158.
- Šimonović, I., Plenković, A. 1996. The Croatian European Policy. *Croatian International Relations Review*, let. II, št. 3, str. 5.
- Vjesnik, 13. 01. 1997.
- Vjesnik, 08. 07. 1997.
- Vrcan, S. 1996. War in Bosnia and Herzegovina, *Balkan Forum*, Let. 4, št. 2, str. 94.

MITI BALKANSKEGA TRGA

V različnih predlogih za stabilizacijo evropskega jugovzhoda, še posebej bivše Jugoslavije, stalno opozarjajo na trg in gospodarsko sodelovanje novo nastalih držav kot začetek nekega novega procesa, ki bi v dogledni prihodnosti lahko pripeljal do sodelovanja v širših okvirih in celo do integracije celotnega prostora v neko širšo politično asociacijo, ki že dobiva različna imena.

Zagovorniki takšnih stališč neredko opominjajo na povojni razvoj v zahodno-evropskem prostoru, kjer se je integracijska pot držav začela s povsem pragmatičnimi vsebinami (premog in jeklo), katerih proizvodnja je bila postavljena v pristojnost nadnacionalne integracijske oblasti.

Pri tem preskakujejo nekatera dejstva, še zlasti to, da Balkan ni zahodna Evropa in drugič, da trg v bistvu vendarle ne rešuje bistvenih stvari.

Zahodna Evropa je imela povsem drugačno civilizacijsko in razvojno pot od narodov in držav, ki se nahajajo na področju evropskega jugovzhoda. Če lahko verjamemo angleškemu avtorju G. Parkerju, lahko razloge evropskega povezovanja na zahodu iščemo v dejanskem kulturnem, prostorskem in gospodarskem povezovanju (enotnosti) iz preteklih obdobij, kar je v povojnih letih samo preraslo v fazo institucionalizacije. To je proces, ki traja že stoletja in so njegovi logični zaključki v različnih integracijah.

To ni vsiljeni proces, toda povojna dogajanja (hladna vojna, potreba po povojni obnovi, pa tudi preprečevanje močnega ameriškega prenikanja v različna področja) so pospešila ta proces, ki je danes prišel do (evropske) zveze.

Okrog tega temeljnega stališča je G. Parker razvil celo teorijo, slikovito imenovano "teorija trikotnika", ker so ga raziskovanja pripeljala do spoznanja, da so v tem trikotniku prav tiste države, ki so se že od nekdaj prepletale, bodisi v obliki sodelovanja bodisi tudi v konfliktih. Zato ne preseneča, da je temu novemu gibanju integracij nasprotovala Velika Britanija (formalno in vsebinsko, s ponujanjem drugačnega modela - EFTA sistema), pa tudi Združene države, ki so celo sprožile spor pred organi GATT-a ter obtožile omenjene države, da ustvarjajo nekaj, kar z mednarodnim pravom oziroma sporazumom ni dovoljeno (G. Parker 1975, 167).

Tudi, trg tudi ni vsemogočen činitelj. Če bi sodobni svet dejansko počival na trgu, kot to dokazujejo nekateri, bi se znašel v hudih problemih. Prepričanje, da samo "tajkuni" vzpodbujajo razvoj, je na robu pameti in brez zadostne argumentacije. Ti sicer mogoče bistveno vplivajo na gospodarsko rast, kar pa za razvoj ne bi mogli reči. Razvoj je celo vse pogostej v konfliktu z rastjo, ker ga nekontrolirana rast lahko ogrozi. Dovolj je pogledati okrog sebe in videti, kako je nekontrolirana rast človeštvu povzročila ogromne probleme.

* Dr. Vlatko Mileta, redni profesor na Fakulteti za politične vede v Zagrebu.

Očitno je torej, da sodobnih gospodarskih, pa tudi političnih vprašanj, ni mogoče pojasnjevati s tezami iz preteklih časov. Stare teorije so v nasprotju s stvarnostjo, kar je mogoče dokazati z dejstvom, da je Reaganova administracija v času tako imenovane "reaganomije" sprejela tri tisoč uredb in zakonov, s katerimi je regulirala ameriško gospodarstvo. Tako je po ameriškem trgovinskem zakonu izvoz ameriškega blaga v "neprimerne države" (nekoč komunistične države) podvržen strogemu nadzoru, kršenje teh določb pa sankcionirano z denarnimi kaznimi, zapornimi kaznimi in končno z oblikovanjem posebnega spiska podjetij, s katerimi administracija ne sme trgovati. To pa je enako propadu, ker je ameriška država največji kupec, a tudi največji zemljiški posestnik (okoli 30% državnega ozemlja je v njeni lasti).

Poleg tega poteka največji del mednarodne trgovine preko mednarodnih blagovnih sporazumov in tako ni nobenih možnosti, da bi nekdo lahko nekontrolirano izvažal na trg Evropske zveze, če nima pogodbene odobritve Evropske komisije. Zato je v literaturi, ki se ukvarja s temi problemi, navedeno, da je sodobno mednarodno gospodarsko sodelovanje utemeljeno na regionalnem multilateralizmu in globalnem bilateralizmu.

S tega vidika ima teza o nujnosti integracije na gospodarskem področju svoje opravičilo. Vendar pa je problem v tem, da obstajajo tudi druge predpostavke, ki jih je treba zadovoljiti, da bi to lahko delovalo.

Kaj se zgodi, kadar te druge predpostavke niso zadovoljene, je bilo mogoče videti iz primera nedavne gospodarske zgodovine bivših komunističnih držav.

V povojnih letih globalnega razkola so se te države omejele od zahodnoevropskih držav tudi na področja gospodarstva. Za nekatere od teh je bil to gotovo šok, od katerega se še do danes niso opomogle. Tako je bila Češkoslovaška v tridesetih letih med gospodarsko najnaprednejšimi državami v Evropi. S prekinitvijo gospodarskih stikov z zahodom pa je tudi ona zapadla v povprečje in sivino socializma, ki je na papirju dosegal velike uspehe, dejansko pa ni bilo nič od tega. To velja tudi za Madžarsko, pa tudi za Poljsko.

Podobno je s Hrvaško. Z vstopom v jugoslovansko skupnost je bila prekinjena naravna nit gospodarskih vezi s srednjeevropskimi sosedi in usmerjena na jug, kateremu nikakor ni pripadala. Vstopila je v nek drug civilizacijski svetovni nazor, kateremu je bilo samo do tega, kako se zadovoljiti, pri čemer se niso izbirala sredstva. Kako je to konkretno izgledalo, je razvidno iz statističnih podatkov tistega časa, pa tudi drugih dejstev, ki jih ni bilo mogoče zavrtniti; to je obdobje, ki ga je najbolje obdelal R. Bičanić v knjigi *Gospodarski temelji hrvaškega vprašanja* (Zagreb 1938).

Podobno stanje je bilo za Hrvaško tudi v času komunistične Jugoslavije, čeprav z drugačnim ideološkim predznakom (pomoč nerazvitim republikam in pokrajinam). Po avtorjevih ocenah je bilo v 45 letih komunistične vladavine vplačanih v blagajno t.i. skupne države 102 milijarde dolarjev. Letno je to več kot dve milijardi dolarjev, oziroma v povprečju več kot 20% GNP, to pa je obremenitev, ki je niti Indija ni plačala Združenemu kraljestvu, ko je bila od njega odvisna.

Srečna okoliščina je, da v 70. letih Hrvaška nikoli ni prišla v gospodarsko soodvisnost z drugimi deli bivše Jugoslavije in da je uspela ohraniti avtohtonost in soodvisnost z zahodnoevropskimi gospodarstvi.

To se ni zgodilo zato, ker je tako želela Hrvaška. V obstoječem gospodarskem okolju je bil prisoten pritisk na gospodarsko integracijo. To je bila težnja celotnega gospodarskopoličnega instrumentarija, vključno s centri finančne in politične moči, ki so bili izven Hrvaške. Vendar pa se je struktura hrvaškega gospodarstva vedno priklanjala menjavi z zahodnimi sosedi.

Zato ni točna trditev, da bi lahko imela Hrvaška velike koristi, če bi sprejela regionalni pristop, v katerem bi bili njeni partnerji Romunija, Albanija, Makedonija in druge države s tega jugovzhodnega evropskega področja.

Hrvaška ni imela koristi niti tedaj, ko je bila v okviru bivše Jugoslavije, zakaj bi jih potem imela sedaj, ko je samostojna in ko sama lahko določa svoje zunanje-politične in gospodarske interese.

Nasproti mnenju zunanjih opazovalcev in predlagateljev različnih zamisli, ki namenoma dajejo "zapletene" predloge, da bi, če bi šlo slabo, imeli dovolj prostora za umik, Hrvaška nima prevladujočega interesa za gospodarsko povezovanje z evropskim jugovzhodom. Za Hrvaško vse poti vodijo na Zahod. S tem področjem ima najpomembnejšo blagovno menjavo in druge gospodarske odnose. V gospodarskem pomenu besede je za Hrvaško pomembnejša Italija od Romunije ali Bolgarije, da o drugih državah niti ne govorimo. Zato je vprašljivo, zakaj bi Hrvaška dala prednost izgradnji infrastrukture proti vzhodu na škodo novih prebojev na zahod. In drugič, zakaj bi vstopila v neko integracijsko skupnost z državami, ki ji v menjavi lahko dajo samo tisto, česar ima sama v izobilju, ne morejo pa ji ponuditi tistega, kar ji primanjkuje. Povsem jasno je, da Hrvaška na vzhodu ne more dobiti nove tehnologije, da ne more dobiti kapitala in da pravzaprav ne more dobiti ničesar, kar bi imelo zanjo posebno vrednost.

In v tem je celoten problem: kako ustvariti neko gospodarsko skupnost z nekom, od katerega ne moreš pričakovati nobene koristi? Potemtakem se vztrajanje na povezovanju ali celo pogojevanje povezovanja, kot to počne Evropska Zveza, samo pokriva z gospodarskimi razlogi in koristmi. Razlogi za to so torej politični, zato je potrebno k njim pristopiti na ustrezen, t.j. političen, način in tako tudi odgovarjati.

Da takšno stališče ne bi ostalo na ravni trditve, ga bomo podkrepili z medrepubliškimi trgovinskimi bilancami bivše Jugoslavije. Po teh statističnih preračunih so nekdanje republike med seboj izmenjavale dobrine in storitve v veliko manjši meri, kot je bilo pričakovano, navkljub političnim željam in državno-instrumentaliziranim namenom, zato je bilo politično posredovanje stalna potreba tudi na področju, kjer je bilo to najmanj potrebno.

Na primeru Hrvaške lahko pokažemo, da je ona 60,7% GDP porabila znotraj svojih meja. Okoli 27% je bilo izmenjave z drugimi republikami nekdanje države in okoli 13% s svetom.

V njeni medrepubliški bilanci prevladujejo transakcije s Slovenijo (11,4%), Srbijo (8,2%), medtem ko je bila menjava z Bosno in Hercegovino majhne vrednosti (4,5%), z Makedonijo in Črno goro pa samo 1,5%.

Torej ni znanstvenih dokazov, da je medrepubliška trgovinska menjava sedaj samostojnih držav zanje tako pomembna, da bi jo bilo potrebno čim prej obnoviti. Na tej napačni tezi je zgrajena celotna zamisel "regionalnega pristopa" Evropske zveze in še posebej zamisel SECI (Iniciativa za sodelovanje držav jugovzhodne Evrope), ki bi zavrla gospodarski razvoj Hrvaške, če bi bila v kakšnem primeru sprejeta.

Podatki točno dokazujejo razloge hrvaškega zavračanja omenjenih iniciativ. Njihovo natančnost je mogoče preveriti v statističnih letopisih bivše države in Statističnem letopisu Hrvaške iz leta 1996. Seveda jih je potrebno preračunati. O tej temi so bile nekoč pripravljene zaprte bilance, ki so bile redko predstavljene javnosti: samo kadar se je s političnimi pritiski želelo medrepubliško gospodarsko sodelovanje pospešiti.

Predstavljeno stališče se ne zavzema za prekinitev kakršnega koli sodelovanja. Tega enostavno ni mogoče sprejeti. Vsaka država, tako tudi Hrvaška, ima razloge za gospodarsko in drugo sodelovanje s svojimi sosedi. Podatki pa so predstavljeni zato, da bi lahko dokazali, da to vendarle ni toliko pomembno za Hrvaško, kot jo poskušajo od zunaj prepričati.

V teoriji mednarodnih odnosov, posebno v tistem delu, ki se ukvarja s trgovinskimi povezavami, je že od nekdaj opisan pojav "učinka izgradnje" in "učinka razgradnje". Gre za pojav, ki kaže, da se države s podobno proizvodno strukturo veliko težje povezujejo kot države z različno gospodarsko strukturo. Pri prvih se prav v medsebojni trgovini "učinek razgradnje" nazorno pokaže in ga ni mogoče kompenzirati z nobenim dogovorom o svobodnem trgu ali kakšnimi drugimi ukrepi. Obratno pa so pri državah z različno gospodarsko strukturo so prisotne "naravne" vzpodbude za integracijo. Na spoznanjih o naravi omenjenih učinkov so se razvile tudi posebne teorije, od katerih ima teorija primerjalnih prednosti še danes določeno vrednost. Vendar tudi tega ne gre absolutizirati. Moderna tržišča so organizirana tržišča. Liberalno svetovno tržišče obstaja samo v modelu in razlagah ne tako številnih pristašev, sicer pa imamo regionalni multilateralizem in globalni bilateralizem. O globalnem multilateralizmu je mogoče govoriti samo v okviru GATT-a oziroma njegove naslednice Svetovne organizacije za trgovino.

Vse bivše socialistične države, sedaj tranzicijske države, so se razvijale po istem vzorcu; v gospodarskem pomenu besede so kot nekakšne kopije, tako da je zares vprašanje, kaj bi jim recimo prinesla neka gospodarska sinteza, ki je že od prvih dni na majavih nogah.

Zato je tudi vprašljiv cilj takega balkanskega trga. Čemu bi ta trg služil in ali lahko nekaj, kar se niti vzpostavi ne more, zadovolji tako postavljene cilje.

To so vprašanja, na katera "regionalni pristop" in zamisel SECI ne dajeta ustreznega odgovora. Zamisel SECI bi se začela z infrastrukturnimi projekti, kjer naj bi integrirani pristop najbrž pripeljal tuji privatni kapital. Vendar pa je vprašljivo, če tuji kapital sploh želi vstopiti v investicije, ki se počasi vračajo, zlasti na področjih, kjer dolgoročno ni mogoče zanesljivo vzpostaviti stabilnosti. In drugič, ali se lahko tranzicijske države še naprej nekontrolirano zadolžujejo. Po Mednarodnem denarnem skladu je celotna zadolženost tranzicijskih držav že sedaj v višini 244 milijard dolarjev, "jutri" pa bo z obrestmi presegla 300 milijard

dolarjev. Zadolženost letno raste med 10 in 15 milijardami dolarjev, tako da se ne postavlja samo vprašanje, kako dobiti tuji kapital, pač pa kako ga sploh prevzeti in nato vrniti, ne da bi to izzvalo gospodarski in politični zlom.

Torej, če je vprašljiva že sama osnova cele zamisli - lažji dostop do tujega kapitala za uresničitev infrastrukturnih projektov v skupnem interesnem področju, ki naj bi se integralni, kaj potem še ostane od te zamisli?

Po vsem sodeč nič dobrega, na kar kaže tudi dejstvo, da celotni projekt upravlja oseba, ki tu sploh ni domicilna, tudi sedež SECI-ja ni domicilen, ampak je na Dunaju. Šele naknadno se je začelo razmišljati, potem ko so bile dane pripombe, da bi vse to povezali z Regionalno komisijo za Evropo, katere sedež je v Ženevi.

Ni skrivnost, da imajo Združene države mnogo pripomb na Organizacijo združenih narodov in še posebej na njene afile ali po svetu, med katerimi je tudi omenjena regionalna komisija. Pripombe se nanašajo na to, kako te institucije samo potrošijo in nič ne delajo, funkcionarji pa prejemajo obilne plače. Toda potem, ko se je Hrvaška (in deloma Slovenija) uprla zamisli integriranja držav jugovzhodne Evrope, v kateri bi bile razen držav bivše Jugoslavije še Albanija, Grčija, Bolgarija, Romunija in Madžarska, je naenkrat tudi Regionalna komisija postala sprejemljiva kot center prihodnjega zbiranja, ki se je baje v izjemno kratkem roku usposobila za takšno nalogo.

Rekli bi lahko, klasična manipulacija. Inicijativo so sprožile Združene države in očitno je v kontekstu ameriških globalnih političnih ciljev do Rusije in drugih vzhodnih področij; v tem okviru pa so nebitni majhni narodi in njihovi stvarni interesi, kar se je s prenosom središča poskušalo zamegliti. Z uvedbo Svetovne organizacije se je celotni problem dvignil na objektivizirano globalno raven, čeprav je razvidno, da so v ozadju drugi pragmatični interesi.

Da je izpeljana ocena točna, med drugim dokazujejo tudi kasnejše ameriške akcije. Kolikor nam je znano, je ameriški predsednik s posebnim pismom slovenskemu predsedniku izrazil zainteresiranost za sprejem omenjene zamisli. Hrvaški takšno pismo ni bilo poslano. Vendar tega tudi ni bilo treba storiti, ker je bilo dovolj priložnosti, da se to pove na drugačen način.

Prav v času hrvaškega zavračanja ponujene zamisli, zlasti v njenih političnih ambicijah, saj Hrvaška sprejema gospodarsko sodelovanje na bilateralnih osnovah, je bila pred Mednarodnim denarnim skladom na presoji hrvaška zahteva za pridobitev posebnega kredita. Ameriški predstavnik v Izvršnem odboru Sklada ni glasoval proti kreditu, vendar tudi ne za odobritev, pač pa se je vzdržal glasovanja. Po izjavi predstavnika za javnost ameriške administracije (Nicholas Burns) je vlada dala navodilo svojemu predstavniku v Skladu (ta pa razpolaga s približno 18% celotnih glasov v Skladu), da se vzdrži glasovanja in to je bil "izraz" ameriškega "nezadovoljstva s hrvaško vlado" in sporočilo, "ki ga bo hrvaška vlada razumela" (Tedenski pregled, Urad za informiranje veleposlaništva ZDA, Zagreb, 21. aprila 1997).

Potemtakem je vse to samo politika. Tu ne gre za posebno skrb za gospodarski napredek držav, ki naj bi jih SECI s svojim projektom želel zajeti. Gre za nekaj drugega, po načelu - ali bo tako kot pravim ali sploh nikakor ne bo, to imaš na razpolago in izvoli izbirati. V obeh primerih so znane posledice. Če se zamisel

sprejme, vstopamo v mrežo nepredvidljivih dogajanj. Če se zavrne, potem bo predlagatelj uporabil nove instrumente in Hrvaški povzročil nove neugodnosti.

Zato za Hrvaško ostaja tretja možnost: poskus in iniciativa, da uredi svoje odnose s sosedi čim prej je možno in glede na lastne interese.

Priče smo poskusom hrvaške diplomacije za obnovo gospodarskih in drugih odnosov s srednjeevropskim prostorom in normalizacije odnosov z državami bivše Jugoslavije. Vendar to ni odvisno samo od Hrvaške. Tu obstaja tudi druga stran, ki, ali ni pripravljena sprejeti hrvaških prizadevanj ali pa postavlja za Hrvaško nesprejemljive pogoje.

V tem smislu je značilno ravnanje Slovenije, ki poglobljanje gospodarskega sodelovanja povezuje z nemogočimi zahtevami okoli Piranskega zaliva. Po slovenskih zahtevah bi se morala Hrvaška odreči delu nacionalnega ozemlja, da bi Slovenija dobila izhod na odprto morje. Slovenija ni zadovoljna z obnovljivim dolgoletnim neoviranim preходом skozi notranje hrvaške vode in zahteva tisto, kar nobena suverena država ne more sprejeti. Tudi Slovenija zagotovo ne bi sprejela hrvaške zahteve po eksteritorialnosti svojega ozemlja na smeri Zagreb-Dunaj. Slovenija zavlačuje izgradnjo moderne avtoceste v smeri od Maclja do Maribora, ker ta smer ni v njenem interesu (vsaj tako pravi), čeprav bi vsaka gospodarska analiza pokazala, da bi od te smeri s pobiranjem cestnine imela daleč več dohodka, kot ga bo dobila s cestno smerjo od meje Madžarske do Kopra. Zato je v ozadju očitno nekaj drugega.

S sosednjo Bosno in Hercegovino je od marca 1995. leta v veljavi pogodba o svobodni trgovini, medtem ko je s Srbijo proces sklepanja bilateralnih pogodb na različnih gospodarskih področjih v teku. Hrvaška gospodarsko sodeluje tudi z Romunijo, Bolgarijo, Albanijo in Grčijo, vendar so to majhne vrednosti, tako da jih Statistični letopis Hrvaške v letu 1996. sploh ne omenja. Če bi sodili po omenjenem statističnem izvoru, so glavne smeri hrvaške trgovine proti zahodu, tako da na države zahodnega kroga odpade več kot 80% hrvaškega izvoza in uvoza. Za Hrvaško so izjemno pomembni trgovski partnerji Nemčija, ZDA in Italija.

Lahko si predstavljamo, kakšen nered bi nastal v hrvaškem gospodarstvu, če bi v kakšnem primeru hrvaška vlada sprejela gospodarsko usmeritev, ki jo predlaga SECI.

Zato ni verjetno, da ta dejstva ne bi bila poznana predlagateljem SECI-ja. Če predpostavimo, da so jim poznane, potem je funkcija SECI-ja oblikovanje še ene ingracijske celote, ki izrinja Rusijo iz tega prostora, temu cilju pa naj bi služila tudi Hrvaška.

Tako pravzaprav zamisel SECI-ja s svojim končnim ciljem interferira z regionalnim pristopom Evropske zveze, ki je pogojno rečeno, na mikro ravni - gospodarska integracija bivšega jugoslovanskega prostora, medtem ko je zamisel SECI-ja pravzaprav politična integracija na makro ravni. Regionalni pristop ima "pomirjevalno" nalogo (kakor jo razumejo države evropskega zahoda), zamisel SECI pa ima strateško funkcijo, ki vztraja na skrajnem cilju, medtem ko je vse drugo zanjo ne bistveno.

Skupaj pa izhajata iz Transatlantskega sporazuma Združenih držav in Evropske zveze o razdelitvi odgovornosti za krizna področja v Evropi in o uporabi različnih

ukrepov pri reševanju kriznih problemov. Z novim Transatlantskim programom, ki so ga januarja 1955. leta podpisale Združene države in Evropska zveza, so bile razdeljene funkcije in njihov dogovor velja za vso celo Evropo, zato je tudi potrebno v tem okviru obravnavati ta dva pristopa.

Če Evropska zveza v politiki do Hrvaške zavira in otežuje podpis posebne pogodbe o sodelovanju in trgovini, potem uporablja tista sredstva, ki bi po njeni oceni morala sprožiti določene učinke.

Pričakovani učinek je medsebojno gospodarsko in politično sodelovanje novonastalih držav. V gospodarskem smislu za Hrvaško ni nevarnosti, če bi šlo samo za to. To ni področje, kot smo pokazali, od katerega bi bila odvisna Hrvaška. Problem je namreč bolj v tem, da je tudi pri iniciativi Evropske zveze mogoče prepoznati politične sinteze zamotane v plašč gospodarstva, ki jih Hrvaška po pravici zavrača, kar ji seveda ne bi smeli preveč zameriti.

Hrvaška se po pravici boji nekaterih novih centrov odločanja in političnega integriranja, ki ogrožajo njeno samostojnost. To ni samo hrvaška posebnost. Vzhoda se bojijo tudi druge evropske države, ki so bile prisiljene živeti v njem. Zato porivanje Hrvaške k vzhodu ne more biti produktivno, to pa Evropska zveza s svojo zamislijo pravzaprav počne. Ko svoje sodelovanje s Hrvaško povezuje s sodelovanjem Hrvaške s Srbijo in Bosno in Hercegovino, torej državama, s katerima Hrvaška ne želi biti v skupnosti, potem to niso samo gospodarska vprašanja, kot to Evropska zveza prepričuje Hrvaško.

Nekaj drugega so gospodarski odnosi Hrvaške s sosedi, celo izvedba nekaterih skupnih projektov, maloobmejno sodelovanje in povezovanje potniških mrež kot pa npr. carinska unija. Takšne unije ni mogoče vzpostaviti med državami, ki se medsebojno samo upoštevajo. Carinska unija ni samo gospodarsko vprašanje, pač pa je prvovrstno politično vprašanje.

Zanimivo je opozoriti, da Evropska zveza ne vztraja na carinski uniji Slovenije in Hrvaške. Ne vztraja niti na svobodni trgovini z Madžarsko, četudi sta naravnejši partnerki Hrvaške kot pa države Vzhodne Evrope. Če nič drugega sta bili Slovenija in Madžarska stoletja v skupnosti s Hrvaško, kar bi morala biti nekakšna prednost.

Vendar ne gre za to. To je znano, toda za predlagatelje nebstveno. Ti imajo druge namene in poskušajo Hrvaško uporabiti za ponovno sestavo nečesa, kar je razpadlo.

Iz vsega tega izhaja, da je teza o "balkanskem trgu" na ravni mitologije. Pravzaprav je to fikcija nostalgikov, ki se ne morejo sprijazniti z dejstvom, da je nekaj takega nemogoče vzpostaviti. Države so kot ljudje: ko enkrat izginejo, jih ni mogoče obnoviti. Vsak poskus, ki bi to nameraval, je na napačni poti, ker danes ni več mogoče nekoga prisiliti, da živi v skupnosti, ki ji ne pripada, oziroma se ne želi pokoriti njenim pravilom.

V tem smislu je Norveška najboljši primer. V času, ko mnoge evropske države hlatajo za Evropsko zvezo, so Norvežani to do sedaj že dvakrat zavrnili navkljub vladnim željam. Jutri bi se to lahko zgodilo pri drugih, kajti zadovoljstvo z Evropsko zvezo pri evropskih članicah upada, zaradi česar je morala Torinska konferenca mnoge zadeve umiriti, čeprav so bile postavljene z Maastrichtsko pogodbo.

BOSANSKI KONFLIKT IN NJEGOVE POSLEDICE

(ali poskus razrešitve etnične kvadrature kroga?)

"Ni videti, da se bo miroljubno večetnično sodelovanje, predvideno z Daytonskim sporazumom, uresničilo v zdajšnji situaciji. Zato bo potrebno sprejeti in uresničiti še nekaj dodatnih ukrepov".

Army Forces Journal March 1998

(An Exit Strategy from Bosnia, Christopher Lord)

Po prvi svetovni vojni so se Grki lahko veselili kar pravične obravnave, saj so s prvim Sporazumom iz Neuillyja (27. nov. 1919) dobili Zahodno Trakijo, provinco Epir (z glavnim mestom Ionnina), del Makedonije, številne otoke v Egejskem morju, skupaj z ratifikacijo njihove zveze z otokom Kreto.

S sporazumom iz Sevresa (10. avgust 1920) so dobili vzhodni del Trakije, s čimer je bila zmanjšana turška prisotnost v Evropi le na Konstantinopel (Istanbul) in njegovo neposredno okolico. Še več, Grki so dobili tudi upravo nad starim mestom Izmirjem z zaledjem pod pogojem, da v petih letih izvedejo referendum, ki naj bi odločil o njegovi končni usodi. Ta sporazum Turčija seveda ni ratificirala, medtem pa se je grška oblast, ki je menila, da je turška vojska oslABLJENA, odločila sprožiti ofenzivo v Anatoliji, da bi razširila svojo oblast na bistvenem delu Male Azije.

Bili pa so grenko razočarani, ker je Mustafa Kemal (Kemal Atatürk) reorganiziral in zbral ostanke turške vojske ter pognal grško vojsko, ki je že globoko napredovala, v popoln umik, vključno z grškim prebivalstvom, ki je še živelo v Mali Aziji. S Sporazumom iz Lausanne (24. julij 1923) so Turki dobili nazaj vse maloazijsko ozemlje skupaj z vzhodno Trakijo, pomembnim mostiščem na evropski celinii.

Hkrati je bila načrtovana izmenjava prebivalstva, da bi se obnovila etnična identiteta vojaških ozemelj. To je bila ogromna operacija, ko je moralo skoraj 1.400.000 Grkov zapustiti Malo Azijo in oditi v Grčijo, 350.000 Turkov zapustiti Makedonijo in Zahodno Trakijo ter oditi v Turčijo, obenem pa tudi 190.000 Bolgarov, ki so morali zapustiti Makedonijo in Zahodno Trakijo in oditi v Bolgarijo. Treba je reči, da je beseda "vrnitev v njihovo domovino" neprimerna, saj je bilo to prebivalstvo tam že več stoletij in ni imelo več nobenih korenin v njihovi "izvirni" deželi.

Po drugi svetovni vojni je bilo razseljevanje prebivalstva še bolj impresivno. Bežeč pred napredovanjem ruskih enot, je nemško prebivalstvo zapustilo vzhodno Prusijo (4 milijone ljudi), nekaj tednov kasneje pa se je isti scenarij ponovil ob izgubi zahodne Prusije, Pomorjanske in Šlezije (7 milijonov).

* R.G. Hürner je obrambni analitik z izkušnjami v Srednji Evropi, Afriki in Srednjem Vzhodu. Je vodja mednarodnih odnosov na Atl Assn v Belgiji, vendar tu izraža svoja osebna stališča in poglede.

Če bi tako preseljevanje prebivalstva imeli za neposredno posledico izgubljene vojne, pa se je proporcionalno isti pojav zgodil na Poljskem, kjer je moralo veliko število ljudi zapustiti vzhodni del Poljske (provinci Podobijio in Volhynijo (1,5 milijona), ki si ga je priključila Sovjetska zveza, medtem ko je bilo nadaljnjih 3 milijone preseljeno na izpraznjeno bivše nemško ozemlje zahodne Poljske in vzhodne Prusije (Mazurija). Prav zaradi tega je Poljska zopet postala homogena etnična država v približno istih zahodnih mejah iz 1772. leta.

Pred vojno je bila Češkoslovaška sestavljena iz večine Čehov, Moravcev in Slovakov, v bistvu dve tretjini prebivalstva, t.j. 9,7 milijona ljudi proti 700.000 Madžarom in 3,2 milijona etničnih Nemcev, t.i. "Sudetov", v zahodnem delu države, ki so prej prav tako pripadali Avstroogorskemu imperiju.

Naseljeni v industrijskem delu države sicer niso uživali natančno enakega statusa kot med habsburškim imperijem, toda kljub temu niso imeli pravega razloga za pritoževanje, vse dokler niso njihovi nemški sosede postali zainteresirani zanje kot sredstvo za odstranitev nevarnih vojaških utrd, ki so jih Čehi zgradili na tem območju, kar je bil uvod v kasnejši popolni razpad Češkoslovaške države.

Leta 1945, takoj po vojni, so Čehi, ki niso pozabili tistega, kar so obravnavali kot veliko izdajo, izgnali 3,2 milijona etničnih Nemcev iz svoje države, da bi bili gotovi, da do podobne boleče izkušnje, nikoli več ne bi prišlo.

Med spopadi, ki so potekali takoj po vojni v Palestini, kjer se je židovska imigracija organizirala z neprikritim namenom oblikovanja izraelske države, so se pojavili resni problemi (milo rečeno) med židovskimi "terorističnimi" organizacijami (Irgun Zvai Leumi, skupina Haganah in skupina Stern), britanskimi silami v protektoratu in seveda Arabci, ki so živeli tam, t.j. Palestinci.

Leta 1947 je šlo prebivalstvo Palestine skoraj 1,9 milijona ljudi, od tega je bilo 589.000 Židov in 1,32 milijona Arabcev. Po njihovem množičnem odhodu iz Palestine je bilo skoraj 700.000 Palestincev registriranih v Libanonu, Jordaniji, Siriji in na ozemlju Gaze, t.j. več kot 50% prebivalstva. Po vojni leta 1967 je naslednji val bežal predvsem v Jordanijo in 1980. leta je bilo veliko več Palestincev v sosednjih državah kot pa v sami Palestini. Kakor koli je že impresivno število raznih priporočil Varnostnega sveta ZN in mučnih pogajanj, je verjetno, da se ti begunci ne bodo nikoli vrnili v svojo izvirno domovino.

Etnično čiščenje? Pojasnilo, če že ne opravičilo?

To so štirje primeri "etničnega čiščenja" med mnogimi drugimi, ki pa samo dokazujejo, da je ta praksa, čeprav odvrtna, prisotna in obstaja še vedno kot končna rešitev za reševanje problemov, ki se lahko pojavijo z močnimi manjšinami. To je bil namreč primer z Grčijo in Turčijo leta 1922, vendar pa primer Sudetov dodaja še eno razsežnost, saj so ti ljudje živeli in uspevali že stoletja skupaj s svojimi češkimi sodržavljanji brez večjih medetničnih konfliktov.

Motivi, ki stojijo za množičnim razseljevanjem ljudi, ki so jih pregnale napadalne in/ali zmagovalne sile, seveda niso bistveno drugačni od tistih, ki so obstajali na začetku človeštva. Sla po moči (oblasti) pretvorjena v ozemeljsko pri-

svajanje, celo na škodo domnevnih zveznikov npr., ko si je Rusija prilastila vzhodne province Poljske. V tem primeru vrnitev poljskega razseljenega prebivalstva ni bila niti predvidena, upoštevajoč moč Sovjetske zveze v tem času (Yaltski sporazum).

Poraz Nemčije imamo lahko za neposredno posledico neuspele ekspanzionistične politike, ki jo je izvajal Tretji Reich. Pridobljena ozemlja, vztrajno zbirana od 14. stoletja dalje, so bila izbrisana dejansko v nekaj mesecih. Vzhodna Prusija, Zahodna Prusija, Pomorjansko in Šlezija, vsa bivša slovanska ozemlja, so bila dobljena nazaj, brez kakršnega koli upanja vrnitve za Nemce, naseljenih tam že stoletja.

Tragična napaka grških generalov ob invaziji na turško Anatolijo leta 1920. je imela za posledico množičen izgon njihovih grških sodržavljanov, ki so bili tam že tri tisoč let in so preživeli turške vpade in turško vladavino. Čudežno preživetje v daljni preteklosti je bilo dobesedno zbrisano v nekaj tednih. Grki so bili lahko užaljeni in razočarani, vendar mislimo, da na vrnitev prebivalstva v Anatolijo, če bi imelo isti status kot nekoč, sploh ni bilo moč misliti.

Primer Sudetov: ti so živeli skupaj s svojimi češkimi sodržavljanji v Avstro-ogrskem imperiju že stoletja, a so v nekaj letih obrnili proti njim in zahtevali "vrnitev" v nemško politično entiteto. Po vojni so bili Sudeti pregnani, vendar ni nihče nikoli podvomil v razumnost odločitve, mogoče zato, ker je bilo to nekaj takega kot "pravično kaznovanje".

Prvi možni sklep: od začetka tega stoletja so značilne vojne z množicami beguncev, ki so bežali pred zmagovalci, rezultat pa je bil na milijone razseljenih oseb. Kot je pokazal čas, poraženi narodi niso nikoli poskušali, da bi se ponovno naselili v svoji "izvirni deželi".

Bosanski konflikt: zametek študije primera

Ko so bili Srbi poraženi od Turkov v bitki na Kosovem polju leta 1389, bitki, ki so jo bojevali skupaj z Albanci, so se morali podvreči turški vladavini kot zadnji na Balkanu. Citiramo iz članka, ki ga je objavila uradna srbska agencija (18. nov. 1996): "Po padcu Srbije so Turki najprej opustošili center njene kulture in civilizacije, zatirali so njeno prebivalstvo in uničevali kulturno dediščino. To je bil začetek obdobja migracij, demografskih sprememb in izgon krščanskih Srbov s Kosova."

Po koncu 17. stoletja in v času 18. stoletja, po vsakem posegu Avstroogrske na južni Balkan, ki so ga vedno spremljali Srbi, so Turki izvajali krute represalije, katerim je sledil dvojni množični izgon Srbov s Kosova, namreč 1693 in 1697. leta. Turki so jih zamenjali z Muslimani, predvsem iz severne Albanije, preostali Srbi pa so bili prisiljeni sprejeti islam ...".

Srbi, ki so zapustili Kosovo, so bili dobrodošli v Krajini, regiji, ki je mejila na turški imperij, v hrvaškem delu Avstroogrskega imperija, kjer so se naselili na zemlji, ki so jim jo dodelile oblasti.

Leta 1989, t.j. po treh stoletjih sobivanja s hrvaškim prebivalstvom v Krajini, so Srbi vneto odgovorili na bojevit govor Slobodana Miloševića, ki jih je pozval k

odporu proti njihovim hrvaškim sodržavljanom, tako da so 12. maja 1991 Srbi proglasili RSK (Republiko Srbsko Krajino). Hitro so zbrali močne sile, ki so imele ustrezno opremo, tako da so lahko pregnale nezaščiteno hrvaško prebivalstvo, medtem ko so zasedli ustrezno ozemlje, t.j. 13.500 km² ali 25% hrvaškega ozemlja.

4. avgusta 1995 se je tok obrnil, hrvaška vojska je napadla in osvobodila zahodno Krajino v samo 72 urah, kar je sprožilo množičen beg srbskih beguncev na ozemlja (predvsem) okoli Banja Luke.

2. avgusta 1991 so Srbi napadli Vukovar iz same Srbije in po njegovem popolnem uničenju je mesto padlo 18. nov. 1991.

25. avgusta 1995 je bilo sklenjeno premirje med Hrvati in Srbi: vzhodna Slavonija je prišla pod nadzor ZN, medtem ko je predsednik Tudjman zahteval vrnitev tega ozemlja Hrvaški najkasneje do novembra 1995. V bistvu je bilo to uresničeno, toda šele koncem 1997. leta. Med tem časom so Srbi (predvsem begunci iz Krajine in Zahodne Slavonije) zapuščali vzhodno Slavonijo in odhajali v sosednjo Srbijo.

Če želijo Hrvati, domačini iz Vukovarja, obnoviti svoje domove, ki so jih medtem nezakonito naselili srbski begunci iz Krajine, jim to ni dovoljeno v primeru, če si (ilegalni) vseljenci niso našli medtem drugega stanovanja.

Marca 1993 je francoski general Morillon odšel v Srebrenico in izjavil, da bo ostal tam, dokler bo obstajala srbska grožnja.

11. julija 1995 so Srbi "dovolili" bataljonu ZN, da je zapustil mesto; to je bila človeška katastrofa. Po trditvah Rdečega križa (14. septembra 1995) so Srbi hladnokrvno pobili okrog 8000 moških in otrok.

Daytonski sporazum (december 1996)

Zdi se, da naj bi bilo prevladujoče mnenje, da gre za vojno brez poražencev in zmagovalcev, neke vrste psihološka igra ničelne vsote z namenom, da pomiri maščevalnost, ustavi vojno in njene nadaljnje pokole.

V tem smislu je Daytonski sporazum enostavno uresničil svoje cilje in to je bil tudi njegov največji dosežek.

Temeljni problem, ki je ostal, je skupaj z begunskim naslednji: kam, kako in kdaj jih premestiti? Ta tri vprašanja so ostala v največji meri neodgovorjena.

Ker so begunci, najprej predvsem Muslimani in Hrvati (prvi val) in potem Srbi (drugi val), pobegnili, kamor so lahko, so praktično nameščeni ne samo v njihovi bivši republiki Jugoslaviji, pač pa tudi v Zahodni Evropi, predvsem Nemčiji. Dostopna slika je grozljiva: UNHCR ocenjuje, da je beguncev in razseljenih oseb brez možnosti trajne rešitve, naslednje število:

- Slovenija: 5.900 iz Bosne
- Vzhodna Slavonija: 60.000 Srbov iz ostale Hrvaške, toda en del zagotovo išče možnosti pobega naprej v Srbijo samo
- Republika Jugoslavija (Beograd): 250.000 iz Bosne in 200.000 iz Hrvaške
- Hrvaška: 77.000 iz Bosne (50.000 iz Srbije) 80 do 90.000 "notranje razseljenih" predvsem iz Krajine, Vzhodne in Zahodne Slavonije

- Zahodna evropa: 700.000 predvsem iz Bosne, nekateri s trajno rešitvijo.

Druga zelo pomembna točka je možnost vrnitve teh beguncev "domov", toda ali so njihovi domovi še tam? Ne obstajajo sicer natančne kalkulacije, toda splošno znano je, da je v Bosni 10% obstoječega stanovanjskega fonda uničeno, medtem ko je nadaljnjih 25-30% neuporabnih za prebivanje (The Economist 24. januar 1998).

Imeti nepremočljivo streho nad glavo je sicer bistveno, toda soseščina se je pogosto spreminjala in postala vsaj negostoljubna, če že ne odkrito sovražna. Lokalne oblasti v Drvarju, v hrvaško nadzorovani zahodni Hercegovini, so zažgale 300 hiš, da bi preplašile 17.000 Srbov, ki so nameravali tam živeti po vrnitvi (The Economist). Toda to ni le enostranska zadeva: maja 1997 je pred močno bahavo rusko brigado kakšnih 200 Srbov sistematično uničilo novo obnovljeno bosansko vas Gajevo: eksploziv so uporabljali tako velikodušno, da so bile hiše porušene do temeljev. Ker je bila ta vas obnovljena zahvaljujoč mednarodnim nevladnim organizacijam, je bilo 750.000 \$ neposredno vrženo v veter. Ruski vojaki niso intervenirali (Der Spiegel 16. junij 1997).

16. marca 1998 je bilo v reviji "Business Week" omenjeno, da je "od skoraj 225.000 bošnjakov, ki so se vrnil domov leta 1997, 75% še vedno notranje razseljenih ali niso imeli možnosti za stalno naselitev, medtem ko so tisti, ki so imeli nastanitev, živeli v strahu pred izselitvijo zaradi vrnitve predvojnih lastnikov".

V Sarajevu je pred vojno živel 520.000 prebivalcev, od tega je bilo 150.000 Srbov, 35.000 Hrvatov in okoli 335.000 Muslimanov. Po zadnjem štetju je tam zdaj 380.000 prebivalcev, od tega 340.000 Muslimanov, 19.000 Srbov in 21.000 Hrvatov. Od izvirno nastanjenih 150.000 Srbov, jih je 71.000 odšlo na začetku vojne in 60.000 leta 1996, ko so bila predmestja prestavljena v hrvaško-muslimansko federacijo, vendar je predsednik Alija Izetbegović pojasnil, da so množični odhod leta 1996 sprožila predvsem navodila Srbov s Pal (enako razmišljanje kot za Arabce, ki naj bi jih k zapustitvi Palestine nagovorile njihove lastne oblasti).

Mednarodni diplomati so izpostavili, da so manjšine v Sarajevu diskriminirane na številnih področjih mestnih služb, t.j. stanovanjski namestitvi, zaposlovanju in celo v šoli. Še več, mesto se je hitro spremenilo v muslimansko trdnjavo pod pritiskom predsednikove stranke SDA (Stranke demokratične akcije), ki nadzoruje vse vzvode države. Vse ključne službe v upravi in industriji so sistematično v rokah članov SDA, medtem ko se v bolnišnicah srbski vodje oddelkov postopoma zamenjujejo z bolj sprejemljivimi političnimi profili (Le Monde, 5. februar 1998).

Drugi sklep: jasno je, da je vrnitev beguncev izjemno težka. Prebivalstvo je sedaj močno etnično koherentno in vsaka vrnitev "drugih" v to okolje bo sprožila organizirano pasivnost, če že ne odkrito sovražnost. To je dejstvo, ki ga je zelo težko rešiti.

Konec decembra 1997 je obiskal Sarajevo predsednik Clinton in vprašal skupino mladih Bosancev: "Kaj je najpomembnejša stvar, ki jo lahko naredijo ZDA?"

"Ostanite", je odgovorila neka ženska. K temu pa je mlad moški dodal: "Naslednjih 50 let, prosim" (Herald Tribune, 1. januar 1998).

Tako je zdaj glavno vprašanje: kaj naj stori Zahod v Bosni v naslednjih mesecih ali letih? Pred kratkim je bilo odločeno, da bi moral SFOR postati DFOR in da bi obség moral ostati na sedanji ravni (35.000 mož) vse do volitev konec tega leta.

Dolgoročna rešitev vključuje a) manjše "zastraševalne" sile, toda s strukturo podobno obstoječi, b) nekaj hitrih in mobilnih reakcijskih sil, ki niso nujno nameščene v Bosni, vključujejo pa podporo napadalnih helikopterjev in močne zračne sile v pripravljenosti, seveda dopolnjene z obsežnim stalnim opazovalnim sistemom.

Hkrati bi bile različne enote mobilnih paravojaških sil, kot so francoski CRS, italijanski karabinjerji ali belgijska žandarmerija, stacionirane v Bosni v tem prehodnem obdobju, dokler jih ne bi postopoma nadomestile ustrezne lokalne enote. Seveda je mogoče razvijati ad infinitum možne komponente takšnih idealnih sil. Toda ključno vprašanje ostaja: kako dolgo bomo ostali tu? Petdeset let, kot je spontano sugeriral ta mladi Bosanec, vendar pa je to težko uresničljivo in nekako ni prava rešitev.

Drugi del

Na začetku te obravnave smo na kratko omenili nekatere izrazite in novejš primere množičnih izgonov, ki so bili neposredna posledica konfliktov. Kakršen koli je že njihov izvor, so bili to tipični spori (nasprotja) med ideološkimi in dinamičnimi političnimi sistemi, prevedeni v tipične vojne, za kar je najboljši primer konflikt med Tretjim Reichom in Sovjetsko zvezo. Subtilnejša je bila vojna med Izraelci in Arabci, kjer so napadalci prišli z morja in razširili obstoječe mostišče, kar je neizbežno spodbudilo neposredno ali posredno množičen izgon prebivalstva. V grško-turškem konfliktu je bil izvor mešan, Grki so sprožili vojno in jo izgubili, zapeljujoč ustrezno grško prebivalstvo; kakor koli že, potem sta se oblasti obeh vojskujočih strani strinjali o nadaljevanju "etničnega čiščenja" z nadaljnjo izmenjavo prebivalstva (vzhodne in zahodne Trakije).

S povojnim izgonom Sudetov so Čehi enostavno reagirali na izdajo, ki so jo doživeli 1938. leta, niso pa želeli, da se jim to ponovno zgodi.

Ne glede na okoliščine, so ti primeri povezani z vojnami in njihovimi neposrednimi posledicami.

V Bosni so bili pogoji različni: etnično različno prebivalstvo je ohranjala skupaj močna avtoriteta komunistične in strogo centralizirane oblasti, ki je že bila dovolj premetena, da je priznala določeno stopnjo samouprave za republike oziroma avtonomna področja. Te različne etnične skupine, čeprav po pripadnosti slovanskega porekla in govoreč praktično isti jezik, so doživele zelo različno zgodovinsko evolucijo. Slovenci in Hrvati so katoliki in čeprav so obdržali svojo identiteto, so nanje vplivale upravne in vojaške metode avstro-ogrskega imperija, Srbi so morali vzdržati težko turško vladavino, vendar se niso nikoli "utopili" in zelo malo se jih je spreobrnilo v islam, rajši so emigrirali v tujino (Krajina). Kar se tiče Bosne, se ta razlikuje od Hrvaške in Srbije samo v tem, da večina njenega prebivalstva pripada islamu in jih njihovi sosede celo danes imenujejo "Turki": to razkriva celotno miselno ozračje tega področja.

Zato konflikt v Bosni ni bil "tipična vojna" pač pa "državljanska vojna", ki jo lahko do neke mere primerjamo tudi s špansko, za katero je bila tudi značilna

nezaslišano kruta brutalnost (leta 1936 je v Španiji živelo 25 milijonov ljudi; v 32 mesecih učinkovitih operacij je bilo 600.000 mrtvih, od tega so jih 300.000 ubile Republikanske "varnostne" sile). Zadnji bosanski konflikt spada v ta zadnji tip: t.j. neusmiljen in krvav po svojem bistvu, zato ker so bili udeleženci včasih nerazrešljivo prepleteni, sovražnost in maščevalnost pa sta bili pogosto krajevne-ga izvora. V Bosni je telo sovraštvo, ki se je stopnjevalo že dalj časa, obenem pa so v spomin priklicali vse brutalnosti druge svetovne vojne. To je seveda obžalovanja vredno, toda to je v človekovi naravi.

V neki drugi državi, s skoraj povsem podobnimi izkušnjami, lahko uporabimo iste kriterije, v mislih pa imamo Republiko Irsko in provinco Ulster. Od začetka 16. stoletja je zgodovina Irske zelo dolga zgodba bitk, ki so jih izgubili katoliški Irci proti angleškim protestantom na Severu, ta boj je dosegel vrh v revoltu 1916. leta, ki pa tudi ni uspel (toda lord French je bil prisiljen opustiti obvezno vojaško službo). Končno je bila 6. decembra 1921 Irska priznana kot neodvisna država s 26 okrožji, medtem ko je Severna provinca Ulster (6 okrožij) postala istega dne dominion. Od takrat ni bilo mogoče vzpostaviti nikakršnega modus vivendi med 30% irskimi rimokatoliki in 70% protestantskimi "unionisti".

Julija 1969 so izbruhnili resni nemiri in britansko vojsko so poslali v pomoč lokalni policiji, ki je bila povsem okupirana s ponavljajočimi se bombnimi napadi in umori: mejo z Irsko je hermetično zaprla britanska vojska, ki je zato postala tarča teroristov obeh strani. Vlade v Londonu so naredile številne poskuse, da bi našle rešitev, toda do danes brez občutnejših rezultatov, ker imajo udeleženci nepomirljiva stališča. Situacija v Bosni seveda ni natančno ista, toda razvijala se bo na podoben način, če obstoječa politika ne bo uporabila ustreznih prilagoditev.

Sklepi

Vsaj dva elementa sedanje bosanske situacije zaslužita temeljit razmislek z o možnem razvoju v bližnji prihodnosti.

a) Ne glede na vsa prizadevanja in ogromne stroške so bili doseženi rezultati doslej minimalni. Od skoraj 225.000 Bošnjakov, ki so se vrnili domov v letu 1997, jih je 75% še vedno "notranje razseljenih" ali pa sploh nimajo možnosti stalne naselitve (Business Week 26. marec 1998). Lahko se zgodi, da bodo vsa nadaljnja prizadevanja naletela na odpor Hrvatov, Srbov ali Bošnjakov, če že ne na zlonamerna dejanja okoliškega prebivalstva. Na deželi je nemogoče zagotoviti varnost za nezaželjene begunce, prav nič drugače pa ni v večjih mestih (npr. Mostar).

Še posebej bi lahko omenili primer Srebrenice s kakimi 8000 umorjenimi moškimi (s strani Srbov, Mladića in Karadžića). To mesto v Republiki srbski so zasedli srbski begunci: v primeru uresničevanja obstoječe politike pomeni, da moramo poslati v to mesto 6 ali 7.000 Muslimanov, predvsem žensk, kar je tako-rekoč neuresničljivo ali pa bomo morali sprejeti dejstvo, da ta primer zasluži posebno obravnavo in s tem odprli vrata za številne druge "izjeme"?

b) Ni gotovo, da bodo oblasti in prebivalstvo v bližnji prihodnosti sprejeli prisotnost sil NATA s simpatijo ali vsaj nevtralnostjo. Ne vemo niti, kako se bo Beograd

odločil (ali ne) o Kosovu, kjer je možnost pretirane represije še vedno prisotna niti ne vemo, kako bi lahko reagirale ekstremistične frakcije Republike srbske. Možno je tudi, da bodo srbske specialne enote premišljeno masakrirale "muslimanske brate" na Kosovu, prav lahko pa tudi Sarajevo postane nestrpno, kajti ker za odrom delujoče fundamentalistične aktiviste ne bi smeli podcenjevati. To ni nekakšna pesimistična perspektiva, pač pa kratka in jedrnata analiza resnega problema.

Glede na DSFOR, ne bi smeli niti spregledati dejstva, da številne udeležene države niso nevtralne in da so že razkrile svoje ciljne preference?

c) Potrebno je upoštevati tudi finančni vidik. SFOR s sestavo kakih 35.000 mož in drago težko opremo, je vsekakor težko breme za Zahod. Zdaj tudi vojaške enote, ki so tam, opravljajo v bistvu naloge, ki niso njihove naloge profesionalnih vojakov namreč niso patroliranje vzdolž 1500 km meje med Republiko Srbsko in Hrvaško-muslimansko federacijo niti ne pomirjanje neredov, za kar konec koncev tudi niso izvežbani, niti nimajo za to ustrezne opreme! Z operativnega stališča bodo morale biti te vojaške enote vsekakor slej ko prej zamenjane. Zadnje, vendar ne najmanj važno je, da nekatere države že sodelujejo v tej operaciji z očitnim odporom in da tudi ameriški kongres ni preveč navdušen za tako sodelovanje. Če bi se ta situacija razvila v neke vrste "irski model", je vprašanje, kakšna bi bila reakcija v Združenih državah v primeru izgub? Navsezadnje, pred intervencijo NATA je bilo ubitih 239 vojakov ZN in to je še kako nepomembno!

Predlogi

a) Zdi se, da je prizadevanje in spodbujanje vrnitve beguncev na svoje domove neproduktivno. Pred nekaj leti smo v Zahodni Evropi razvili poseben, toda zanimiv sistem pregrupiranja podeželske zemlje, in to v velikem obsegu.

Če bi vzeli ta sistem za podlago, bi bilo možno vzpostaviti mrežo vrednosti za premoženje, pripadajoče razseljenim osebam, namreč zasnovano na obstoječih t.i. "katastrskih pregledih", ki vsi zagotovo niso bili uničeni med vojno, da bi vzpostavili "temeljno vrednostno menjalno enoto" in pri tem upoštevali številne pravične parametre: v bistvu nekakšno institucionalizirano "menjalno trgovino" v velikem obsegu.

To sicer ni univerzalno zdravilo, je pa vsaj nekakšno upanje in obljuba za razseljene osebe, ki so ostale brez sredstev. To sicer ni delo SFORja, je pa nekakšna rešitev, kajti v Bosni je impresivno število nevladnih organizacij, ki bi morale biti željne sodelovanja v takšnem konstruktivnem projektu. Kot je nedavno dejal nek nemški socialni delavec: "Ta prostor je poln strokovnjakov, svetovalcev in inženirjev, ki ne bi smeli izpustiti posla iz rok z vrnitvijo domov. Ironija nezaposlenih zahodnjakov je, da si poiščejo svojo srečo v Bosni" (Business Week, *ibid.*). Z nekaj volje bi bilo mogoče biti mogoče oblikovati (hitro) takšne enote z uradnim statusom in, zakaj ne, pod nadzorom armade inženirjev.

Isti sistem bi lahko uporabili za mestne prebivalce in/ali prejšnje majhne farmarje, ki so imeli nekaj zemlje, pa bi želeli živeti v mestu. "Temeljna vrednostna menjalna enota" bi lahko delala čudeže, ker bi omogočila Bošnjakom, ki so prej

živeli v okolici Banja Luke, da bi dobili ustrezno lastnino v bošnjaškem delu teritorija.

b) Financiranje

Problem pa se takoj pojavi zaradi premajhnega števila stanovanj, kajti približno 10% stanovanjskega fonda je v Bosni uničenega ter 25 do 30% neprimerne za življenje. Tu ni druge rešitve kot organizirati kolektivno financiranje, ki bi ga poverili OVSE (na primer), in dodeliti pomoč koristnikom s pomočjo majhnih in mobilnih kontrolnih ekip nevtralnih javnih uslužbencev, ki bi imeli tudi moč odločanja ter ustrezno odgovornost. Prednost bi morali dati uporabnim stanovanjem, hišam (ali vsaj tistim z najmanj poškodbami). Šele nato bi se lahko lotili problemov težko poškodovanih ali uničenih hiš, etc. Te sugestije samo orisujejo program.

Dobro se zavedamo vseh problemov, ki se nahajajo v ozadju, toda to bi bila izvrstna priložnost, da bi videli, v kakšnem obsegu sta npr. Savdska Arabija ali Iran pripravljena prispevati v tak sklad, ne pa kot zdaj pošiljati orožje ali graditi verske objekte.

Glede na to, da se je v Srbiji nastanilo 250.000 beguncev iz Bosne in 200.000 iz Hrvaške, bi morali upoštevati njene probleme ter zagotoviti, da bi njena oblast pokazala nekaj razumevanja za vprašanja Kosova in Vojvodine. Vemo, da niso pripravljeni plačati kakršne koli "vojne odškodnine" in da bi bilo jalovo postaviti to vprašanje, ker so praktično bankrotirali, vendar se le ne morejo ukvarjati s svojim problemom beguncev brez pomoči Zahoda: če je to edini dostopni vzvod, da bi postali bolj dostopni, ubogljivi in razumni v mednarodnem vedenju, potem naj bi kar najbolje izkoristili to enkratno priložnost. Glede Rusije in njene neomajne podpore njenim slovanskim srbskim prijateljem smo prepričani, da bodo navkljub njihovim težavam zavzeto sodelovali pri obnovitvenih skladih Republike srbske.

Nobenega dvoma ni, da bi bila takšna operacija zanimiv preizkus za uresničevanje mednarodnih interesov in tokrat, dokončno, z jasnim in dobro opredeljenim namenom, t.j. obnovo miru na Balkanu.



Endre KISS*

TIPOLOGIJA KONCEPTOV NACIONALNOSTI
IZ DEVETNAJSTEGA STOLETJA*

Nacionalizme devetnajstega stoletja lahko analiziramo v dvojnem interpretativnem okviru. Pri tem velja opozoriti, da dvojnost tega okvira ne izključuje možnosti drugih referenčnih točk, ki bi omogočile osnovo za dodatne kategorizacije. Prvi temeljni pristop k interpretaciji nacionalizmov devetnajstega stoletja leži v analizi modernizacijskih elementov "oblikovanja naroda" ("nation-building"), drugi pa v nociji državne suverenosti. Za naše namene je potrebno poudariti tesno povezanost med modernizacijo in oblikovanjem države. To je torej dvojna naloga, ki se zdi intimno zvezana v kontekstu nocije "oblikovanja naroda". In še več, ta naloga predstavlja izziv vsem političnim entitetam, ki temeljijo na *modernizaciji* in oblikovanju (moderne) države.

Posebna značilnost madžarskega nacionalizma v devetnajstem stoletju je dejstvo, da se njegove ideološke in intelektualne manifestacije niso neposredno soočile s spremljajočimi problemi oblikovanja (moderne) države. Celoten projekt ustanavljanja moderne madžarske države je namreč madžarska politična elita dojemala kot vprašanje madžarske suverenosti znotraj Habsburške monarhije. Problem oblikovanja moderne madžarske države je postal še posebej neločljiv od vprašanja madžarske suverenosti znotraj Habsburške monarhije po dogodkih v letih 1848-49. Ta okoliščina je pogojevala *Kompromisni položaj*, v katerem problem, ki se nanašajo na ustanavljanje neodvisne države, nocije "gradnje naroda", niso prisotni.¹

Zato se tako zagovornikom oponentom madžarske "gradnje naroda" celoten problem ni zdel pretirano kompleksen. Niso sprevideli, da je že vprašanje oblikovanja moderne države in naroda dodatno zapleteno zato, ker je v 19. stoletju ta proces utemeljevalo troje različnih konceptov. Glede na to bomo v zaključku tega dela trdili, da se ti trije veliki koncepti skoraj neločljivo mešajo v ultimativni obliki

* dr. Endre Kiss, profesor na Univerzi Eötvös, Budimpešta.

** East European Quarterly, XXX, No. 1, Budimpešta, pomlad 1996.

¹ Iz sodobnega zornega kota je več kot presenetljivo opazovati, kako malo je madžarski nacionalizem devetnajstega stoletja v svoji čisti obliki sposoben reflektirati problem trilega temelja madžarske suverenosti. To dejstvo je imelo znaten vpliv tako na oblike nacionalizmov, ki so se pojavili, kot na značaj politike, ki so jo ti nacionalizmi pogojevali. Še bolj zbujajo pozornost ta razlika, če jo primerjamo z nacionalizmi sosednjih narodov: Avtopoetski nacionalizem teh ljudstev je bil od samega začetka povezan s pragmatičnimi političnimi elementi, ki jih je zanimala ustanovitev neodvisnih držav.

madžarskega nacionalizma, ki je kot dediščina prišel v dvajseto stoletje⁴. Na tem mestu se bomo izogibali konkretnim primerom in se posvetili predvsem osvetlitvi kompleksnosti politično relevantnih pojmov, ki so nastopali pri definiranju nacionalnega, in ki se z ideološko-kritičnega zornega kota morda ne zdijo tako zelo komplicirani.

Brez dvoma lahko identificiramo skupne značilnosti vseh treh velikih tipov madžarskih konceptov nacionalnosti v devetnajstem stoletju. Ena od značilnosti je *odločilen* (decisive) značaj in izvor percepcij nacionalnosti. Ta trditev, ki dandanes izhaja iz že skoraj klasične definicije odločilnosti v sodobni politični misli⁵, napeljuje na to, da je bil madžarski nacionalizem v vseh svojih variacijah rezultat naraščajočega zavedanja evropske in domače politične situacije. Neposrednih in tudi bolj oddaljenih posledic tega elementa odločilnosti je več. Prvo je pogosto zakrito in neupoštevano dejstvo, da nacionalizem, ki se je definiral kot najbolj starodavna in naravna ideološka formacija, ni niti starodaven niti naraven pojav. Ravno zaradi njegovega odločilnega vidika lahko nacionalizem razumemo kot precej moderno in samo-zavestno ideologijo. Pri tem verjetno ni potrebno poudarjati, da ta domnevni ali pristen paradoks zasluži pozorno preučitev. Naprej, ni dovolj izpostaviti, da nacionalizem, domnevno tako zelo "naiven", "organski" in "naraven" ni naiven, organski in naraven. Ta pojem je potrebno ovrednotiti v diametralno nasprotnem kontekstu. Pri tem velja opozoriti, da so ga ideološko-kritične in zgodovinske študije rekonstruirale na prelahak način. Izhajajoč iz zgoraj opisane konteksta vidijo nacionalizem kot arbitraren, pozitiven ali negativen fantom, ki ne zahteva temeljite rekonstrukcije⁶.

Odločilnost je pomembna sestavina različnih konceptov nacionalnosti, zato moramo narod videti kot strateški koncept, v skladu s tem pa upoštevati tudi probleme strateškega delovanja. Očitno je, da so tri različice madžarskega nacionalizma v devetnajstem stoletju zarisale tri alternativne strategije, ki jih bom obravnaval kasneje v tekstu. Odločilne komponente konceptov nacionalnosti sprožajo oblikovanje novih subjektov politike. "Narod" in "ljudstvo" bodo postali nov subjekt, njegovi predstavniki pa se seveda ne bodo ujemali z reprezentativnim sistemom obstoječega *statusa quo*. Ker je situacija podobna tisti pri problemu strateškega

⁴ Vsakdo ki poskuša označiti fenomene kot so "ljudstvo", "narod" in "nacionalizem" zaide v težave, ne glede na to, ali si pomaga z madžarsko ali mednarodno terminologijo. S temi težavami se srečuje tudi pričufoče besedilo. Prav z nepredvidljivostjo noción kot so "ljudstvo" in "populistično", ali z negativenimi konotacijami izraza "nacionalizem". Toda kljub refleksiji negativenih pomenskih odtencev termina "nacionalizem", ne moremo mimo ujeta. Pri tem izhajamo iz anglo-ameriške rabe tega izraza, saj ta ne nosi inherentnih vrednostnih sodb in omogoča formuliranje znanstveno čistejših argumentov. Podobno usodo doživlja tudi raba izraza "populizem", ki v madžarskem političnem govoru v zadnjih petih letih nazorno priča o težavah pri ustrezni uporabi specializiranega jezika.

⁵ To je seveda referenca na politično filozofijo Karla Schmitta. Pri tem velja opozoriti, da je element odločilnosti pomankljivost, ki se kaže v številnih političnih in filozofskih solah. To je razlog zaradi katerega lahko dostopne opise in interpretacije pomembnih zgodovinskih fenomenov (vključno z "gradnjo naroda") sodimo kot nepopolne.

⁶ Če ne bi bila nacionalna država tako zelo vztrajno vezana na paralelni razvoj vseh možnih integrativnih oblik, bi imelo znanstveno preučevanje nacionalnosti manjši pomen. To raziskovanje je pogotjeval predvsem študij "nacionalnih" značilnosti nemškega nacionalsocializma, v manjši meri pa tudi pozitivni ali negativni problem "nacionalnosti" v obstoječih komunističnih državah.

delovanja, bom v tekstu razpravljaj tudi o odnosu danih vezij nacionalizma do tega vidika.

Preden pričnemo s podrobnejšo predstavitvijo madžarskih konceptov "oblikovanja naroda" iz devetnajstega stoletja, moramo na kratko pogledati koncept nacionalizma pri Fichteju in Herderju, saj predstavlja izhodišče in arhetip vseh kontinentalnih konceptov "oblikovanja naroda" v stoletju, ki nas zanima⁵. Sama uporaba roditeljske oblike v pojmu "koncept nacionalizma Fichteja in Herderja" zahteva nadaljno obrazložitev, saj se ključni in izvirni koncept nacionalizma o katerem razpravljamo na tem mestu, ne pokriva z bistvom filozofij teh dveh mislecev. Tako nas ne zanima Fichte kot avtor *Wissenschaftlehre*, ampak Fichte, ki je v letih 1807-1808 napisal *Reden an die Deutsche Nation*, delo, ki bistvenega pomena za vse nadaljne koncepte "gradnje naroda". Temeljni namen tega dela je dopolnjen s posebno interpretacijo Herderjevega dela, ki so jo kasneje udeležili razvijajoči se nacionalizmi tistega časa. Ta interpretacija je oddaljena od celotnega opusa Herderjeve filozofije vsaj toliko, kot je *Reden an die Deutsche Nation* od *Wissenschaftlehre*. Še več, razlika, ki je nastala, ker Fichte ni izhajal iz Herderjevega originalnega dela, ampak iz specifične interpretacije Herderjeve filozofije zgodovine, je še večja kot med dvema omenjenima Fichtejevima deloma. Za razlago tako imenovane "Herderjeve prerokbe" madžarskemu občinstvu ni potrebno izgubljati veliko časa, kar pa ne velja za analizo splošnih povezav te prerokbe z glavnim delom Herderjeve filozofije⁶. Herderjev prispevek k fichtejevsko-herderjevskim konceptom nacionalizma namreč vključuje veliko več kot zgolj trditve, da so narodi, ki se lotijo projekta oživljanja svojih samodefinicij (razlika med "narodom" in "narodom-državo pri tem ni vedno eksplicitna) v nevarnosti, celo v nevarnosti dokončne uničitve, ki jih lahko doseže preden uresničijo svojo avtentično zgodovinsko eksistenco. Paradoksalno lastnost pojma lahko pripišemo dejstvu, da so politični in zgodovinski strahovi "herderjevskega izvora" prevzeli tudi narode, ki jim je Herder napovedoval najslavnejšo prihodnost.

Prav tako je potrebno preveriti Fichtejeve prispevke k "fichtejevsko-herderjevskim" konceptom nacionalizma, pa čeprav različni elementi tega prispevka dobijo svoj polni pomen šele skozi kasnejše interpretacije. Fichtejev koncept, sluteč zaostalost v primerjavi z eminentnimi primeri napredka, ki so jih izkazovali nekateri evropski narodi in države, kliče po radikalni akciji, ki bi presegla to zaostalost. Obenem pa dobi lastna smer razvoja in na njo vezan splet avtentičnih možnosti najprej enak status, potem pa se - kot posledica močne želje po kompenzaciji - celo označi kot bolj napredna in avtentična od tiste, ki je v osnovi predstavljala alternativo, nad katero se je navduševalo. Ta element kompenzacije se je

⁵ Trditve, da je Fichtejevsko-herderjevski koncept ključen za rekonstrukcijo kontinentalnih nacionalizmov devetnajstega stoletja, sega nazaj v leto 1989, ko jo je predstavil na konferenci v Bad Homburgu, ki jo je pripravila Internationale Fichte-Gesellschaft. Tekst s te konference najdemo v *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 1995/2). Njeno prvo madžarsko objavo lahko pa zasledimo v "Liberalizmus, decizionizmus, történelmi gyurkorat. Széchenyi István a modern nemzeti valdásról" (Liberalizem, decizionizem, historična praksa. István Széchenyi o tranziciji v moderno nacionalnost), *Valóság*, 1994/2, pp. 71-80.

⁶ S perspektive te študije je marginalnost znanstvenega interesa, ki zadeva to in podobne teme, več kot presenetljiva.

pojavaljaval v različnih preoblekah v mnogih verzijah fichtejevsko-herderjevskega tipa evropskega nacionalizma. Posledično je logika stvari pripeljala do tega, da sta domač jezik in narodna literatura, izvorno utemeljena v omenjeni začetni fazi, postala ključna področja, kjer se je pričela udejanjati želja po samokompensaciji⁷. Ta temeljni vzorec je odgovoren za razvoj *vizije sovražnika* v večini fichtejevsko-herderjevskih nacionalizmov. Pri tem verjetno ni potrebno poudarjati, da je ta vizija, polna političnega pomena, ponavadi dosti več kot zgolj ideološki fenomen (standardni primer so Fichtejeve podobe Francozov kot arhetipskih sovražnikov). V sami naravi ideje je, da bi morali fichtejevsko-herderjevski koncepti nacionalizma temeljiti na obstoječih sentimentih, ki so torej bodisi pred-moderni bodisi sovražni do modernizacije. Kljub temu, da bom pripravljen zaključiti, da bi v dani situaciji bilo težko drugače, je očitno, da bo ta sovražnost pomembno breme vsem idejam podobne države. Dodatno moramo pri tem poudariti, da gre za več kot zgolj breme. Gre za notranje nasprotje. Fichtejevsko-herderjevski koncept nacionalizma namreč vsebuje številne dinamične elemente, ki na različne načine anticipirajo prihajajoči proces modernizacije. Vendar pa se je ta koncept na samem začetku omejil na definicijo narodove identitete s pristnimi značilnostmi, to pa se je v ekstremnih psiholoških situacijah zgolj še poslabšalo. Vodilo je k zakrnitvi domnevnih ali resničnih pred-modernih nazorov. Posledično ima fichtejevsko-herderjevski koncept nacionalizma že od samega začetka dvojno orientacijo⁸.

Naslednjo jasno značilnost fichtejevsko-herderjevskega koncepta lahko identificiramo v njegovem ignoriranju vseh starejših političnih in kulturnih formacij, ki so dozorele pred pojavom nacionalizma. Pri branju Fichteja, lahko kdo dobi upravičen občutek, da sveže in barbarsko nemško pleme velikopotezno zbira svoje sveže moči, medtem ko je nasprotno senilna francoska nacija nagnjena k dekadenci.

⁷ Pri konceptu "oblikovanja naroda" preseneča ekcesna samovoljnost določenih aspektov, ki služijo psihološki kompenciaciji. Le ta pa se ne meni za objektivne ali materialne pomisleke. V teoriji lahko psihološka kompenciacija izkoristi kateri koli možni aspekt. V pogosto naključnih okoliščinah je treba biti odgovoren za to ali ono specifično nacionalno značilnost ali posebnost, ki jo naredimo za del identitete. Tvrstno pomanjkanje refleksije se konča v napačni in spreverjeni znanstveni metodi. Nikakor ne moremo dvomiti v to, da lahko mnoge šole filozofije jezika najdejo dovolj interpretativnih elementov v Fichtejevi filozofiji, da dokažejo kako zelo dobro je nemški jezik prilagojen za pridobivanje vednosti o filozofiji in realnosti nasploh. Vendar pa lahko kritika iz "narodnega" zornega kota pokaže, da je bila nemščina edini element prave nacionalne specifičnosti, na katero se je lahko zanesel Fichte. Pogosto citirani argument v zvezi s tem je ta, da Fichtejev kult jezika dokazuje, kako nacionalizem ni etnične narave. To je očitno res. Če pa premišljimo vse definicije, ki zadevajo nemški jezik in njegove uporabnike, bo vendarle težko reči, kje je ta "nemški karakter" bolj ali manj močen kot zgodnejši romantično-etnični nacionalizem.

⁸ Natančnejša analiza dvojnosti je dostopna v nemščini v delu, ki je navedeno kot opomba št. 5. Dvojnost je distinktivna (in usodna) lastnost tako fichtejevsko-herderjevskega nacionalizma kot romantično-avtopoetskih nacionalizmov, ki so zrastle iz njega. Pri tem je potrebno poudariti, da sta ti dve definiciji v ekstremno neharmoničnem medsebojnem odnosu. Po eni strani sta tako fichtejevsko-herderjevski kot romantično-avtopoetski nacionalizem v osnovi dinamična. V določenih okoliščinah (kot na primer v tistih, ki so bile prisotne v različnih stopnjah madžarskega razvoja) jima ta lastnost omogoča mešanje s celo najbolj klasičnimi oblikami liberalizma. Po drugi strani pa je povezovanje teh definicij v specifičnih narodnih značilnostih v ultimativne vrednote v fundamentalnem nasprotju z značajem dinamičnosti in samoustvarjanja. "Statika" pozitivne politične metafizike zatira ta dinamizem celo za nazaj.

ci. Kot da ni bilo *nobene* nemške kulture pred pojavom nacionalizma, vključno z rudimentarnimi oblikami meščanske kulture, kot sta na primer razvoj mest in celo humanizem.

Končno pa mora biti omenjena še ena usodno pomembna značilnost fichtejevsko-herderjevskega koncepta, namreč posebna metafizična kristalizacija tega nacionalizma. To lahko razložimo v njeni poudarjeni težnji po pripisovanju ontološkega statusa, ki popolnoma ustreza definiciji pozitivne politične metafizike, pojmom, ki so podlaga narodove avtentičnosti in njegovih vrednot⁹.

Če na kratko povzamemo ta del članka, lahko zaključimo, da je bil fichtejevsko-herderjevski koncept nacionalizma spontana in *ad hoc* reakcija na splošno evropsko situacijo na začetku napoleonovskih vojn. Ta paradigma mora biti torej predmet temeljite in nepristranske analize, če ne drugega zaradi tega, da ne bi mogla kakšna kasnejša ideološka kritika spremeniti dejstva, da je bil ta in predvsem ta nacionalizem tisti, ki je začrtal teoretske okvire "oblikovanja naroda" na Kontinentu. Fichtejevsko-herderjevska paradigma je bila na kratko predstavljena v upanju, da bo razlaga treh velikih madžarskih paradigem dodatno osvetlila to izvorno paradigmo.

Prvi veliki koncept madžarske gradnje naroda bomo imenovali "strukturno-modernizirajoč", drugi "romantično-avtopoetski" in tretji "etatistično-obrambni". Prvi veliki tip predstavlja István Széchenyi in kasnejša verzija "izobraženske Deákstranke" Eötvösa in Csengeryja, središčni osebi drugega tipa sta Kossuth in Petöfi, koncept gradnje naroda tretjega velikega tipa pa sta ponudili stranka in Tiszino gibanje (Tisza István) skupaj z ideologi, ki so se priključili temu krogu. Ta kategorizacija naj bi pokazala, da je polje raziskovanja razširjeno na obe polovici devetnajstega stoletja, saj je ena od ključnih značilnosti Madžarske oblikovanje naroda ravno v njegovem podaljšanem razvoju in trajanju skozi celo devetnajsto stoletje¹⁰.

Temeljna postavka iz katere izhaja "strukturno-modernizirajoči" ali "strukturno-spreminjajoči" tip je, da mora madžarska družba doživeti temeljit proces modernizacije, po katerem bodo njene strukture in razredi postali podobni tistim v razvitih zahodnoevropskih družbah. Ta dolgoročni koncept očitno zahteva različna sredstva posredovanja, vključno z reformacijo, oziroma v določenih primerih celo z revolucijo, določenih segmentov politike, kulture in drugih institucij. Kljub temu, da se dve verziji tega tipa v določenih potezah razlikujeta (na primer, Széchenyi se

⁹ O pozitivni metafiziki glej mojo študijo "Reconstructing Positive Political Metaphysics," Valoság, 1989/6, str. 28-39. Nacionalizem - še posebej fichtejevsko-herderjevski tip in romantično-avtopoetski nacionalizem, ki iz njega izhaja - se je izkazal kot eden najbolj žilavih verzij sodobne pozitivne metafizike. Ta argument temelji na ideji, da določene vrednote, utelešene v narodu, predpostavljajo takšno dokončnost in objektivnost, da pridobijo implicitni ali eksplicitni metafizični status. Tako na primer ne gre za to, da bi nemški jezik ali družba bila sposobna izjemnih zgodovinskih dosežkov zaradi tega ali onega konkretnega razloga, ampak enostavno za to, ker sta nemška (lastnost, ki ji je bil prej pripisan metafizični status).

¹⁰ Prvič, rad bi usmeril pozornost na to posebno in specifično dejstvo, ki samo po sebi ločuje problem madžarskega nacionalizma od drugih nacionalizmov na Kontinentu. Drugič, za madžarsko politično sfero je prav tako značilen pogled, ki ga deli s pomembnim delom celotne madžarske družbe, da madžarski projekt oblikovanje naroda vse do današnjega dne ni zaključen. Ta pogled lahko pojasnimo s številnimi novimi poskusi v tej smeri.

osredotoča na družbeno sfero, medtem ko Eötvös in Csengery usmerjata svojo pozornost predvsem na vlogo države), se v najbistvenejših točkah strinjata. Tako se že na samem začetku razlikujeta od fichtejevsko-herderjevske paradigme, saj strukturo-spreminjajoča paradigma nima časa za zgodovinske vrednote in za strogo privrženost zgodovinskim elementom identitete. Iz tega sledi, da strukturo-spreminjajoča paradigma - v diametralnem nasprotju z avtoritarnimi koncepti Fichteja, Herderja in relevantnimi idejami zgodovinske zavesti - ne priznava "specifično" narodnih značilnosti in partikularnih lastnosti. Remont struktur je torej izvedljiv, saj struktura vseskozi ostaja "odločilna" tema, četudi so vmesni koraki očitno neizogibni. Glede na to so politični strahovi in politična histerija v veliki meri odsotni v miselnosti zagovornikov strukturo-spreminjajočega tipa, saj je njihova skrb usmerjena k stvarnim in v praksi izvedljivim nalogam. Tem konceptom pripadajoče stališče lahko najbolje opišemo kot *ustrezno dejavnost*. Po drugi strani pa pojasnjuje, zakaj strukturo-spreminjajoči koncepti ne potrebujejo vizije sovražnika. Namesto distanciranja od domnevnega ali resničnega sovražnika, jih zanima re-evaluacija notranjih vrednot in refleksij v poskusu dosega in ne zgolj zasledovanja Zahodnih vzorov. Argument zagovornikov ideje spreminjanja strukture ne izhaja iz izvirnega utemeljevanja pojma nacionalnosti kot političnega subjekta enakega statusa (če že ne "bolj enakega" od drugih) v smeri identifikacije ustreznih zgodovinskih ciljev, ampak se, nasprotno, pričinja z jasno paradigmo ustreznih struktur in formacij, in se šele nato obrne k elaboraciji *organona*, ki bi te strukture udejanil. V skladu s tem ni presenetljivo, da so se tisti, ki so verjeli v ideje spreminjanja strukture, sčasoma obrnili k velikim paradigmam evropskega liberalizma. To nagnjenje pa je tudi vzrok nekaterim paradoksalnim aspektom njihovega pojmovanja nacionalnosti. Ker so bili liberalci v klasičnem pomenu besede (verjeli so v svobodno igro svobodnih sil) njihovo mišljenje ni moglo biti po svoji naravi *odločilno* (decisive). Dejstva, da njihova smer mišljenja vsebuje določene odločilne elemente, ne smemo pripisovati splošni orientaciji njihove teorije, ampak predvsem njeni motivaciji in podstoječemu vzroku, namreč reakciji na dano zgodovinsko situacijo. Strukturo-spreminjajoči koncepti "graditve naroda" zavračajo vse težnje po specifičnih nacionalnih značilnostih, četudi je njihov obstoj nadvse očiten, vse do te mere, da pogosto končajo v drugem ekstremu in po najslabšem scenariju celo prevzamejo doktrinarno politično držo. Vzdevek *centristov* pred letom 1848 lepo ilustrira takšen položaj. To dejstvo podeljuje tipološki pomen mišljenju Széchenyija in Kerményija znotraj te skupine, saj sta se oba uspešela izogniti ujetosti v ta - v osnovi pozitiven - aspekt strukturo-spreminjajočega liberalizma. Po drugi strani pa pojem nacionalnosti, ki ga je predstavil Eötvös v *Dominantnih idejah devetnajstega stoletja*, predstavlja izrazit primer takšne pristranskosti. Eötvös, čeprav se morda zdi to presenetljivo, ne razume nacionalnosti kot teoretski problem. Pri tem trdi, da jih lahko, če se problemi v zvezi s tem pojmom vseeno pojavijo, vse pojasnimo kot neuspešne rešitve dilem svobode in enakosti, še več, lahko jih zelo enostavno rešimo z uvajanjem pravih rešitev teh dilem. Isti problem v kontekstu Csengeryjevega dela, kjer si ta prizadeva za skoraj znanstveno objektivnost, vodi k skoraj popolnemu izbrisu razlike med "klasičnimi" in "ne-klasičnimi" tipi razvoja.

Drugi veliki tip madžarske graditve naroda smo označili kot "romantično-avtopoetski" tip. Iz tipološkega zornega kota je ta tip najbližji prototipu, ki sta ga elaborirala Fichte in Herder. Kljub temu pa je tipološka nedvoumnost pripeljala do napačnih interpretacij v primeru zamenjave bližine tipoloških razmerij s sorodstvom v smislu vsebine in koncepta. Madžarske (in druge vzhodnoevropske) verzije avto-poetskega nacionalizma so se pojavile v precej spremenjeni obliki in jih v političnem smislu lahko celo imenujemo kot diametralna nasprotja originalu. Medtem ko se je Fichtejevsko-herderjevski tip nacionalizma (ki je, kot smo že zgoraj opozorili, le posredno povezan s celotnim opusom Fichtejevega in Herderjevega dela) v Nemčiji razvil v protimodernistično in protiliberalno smer, lahko Kossuthov romantično-avtopoetski nacionalizem razumemo v istem sklopu kot kateri koli liberalni nazor njegovega časa. Podobno so tudi Petőfijeva politična stališča jasna in torej ni potrebno pretirano razpravljati o problemih, ki zadevajo kategorizacijo njegovih političnih nazorov. Dovolj je ugotoviti, da jih lahko najdemo na razponu od ekstremnega liberalnega radikalizma do utopičnega socializma, ali celo, v nekaterih primerih, do egalitarnega komunizma. Kljub tem pomembnim političnim diskrepancam pa so Kossuthovi in Petőfijevi pojmi "graditve naroda" tesno vezani na Fichtejeve in Herderjeve pojme. Prav tako izhajajo iz vere v zgodovinsko nalogo lastnega naroda, v neskončno avtopoetsko in kohezivno moč, ki jo narod po svoji naravi poseduje in predpostavljajo, da je sedanjost neodvisna od resničnih zgodovinskih struktur (o katerih je vredno pripomniti, da je to v resnici pomenilo bolj ignoriranje pomena obstoječih političnih struktur kot zmožnost podelitve konherentnosti tej neskončno avtopoetski in kohezivni sili)¹⁴. Dejstvo, da je tovrstni romantično-avtopoetski nacionalizem podoben fichtejevsko-herderjevskemu tipu dokazuje njegova zahteva, da mora biti razvijajoče se bistvo naroda *univerzalno optimalno*. Podobno kot v fichtejevsko-herderjevskem nacionalizmu je tudi v tem tipu nacionalizem označen kot fleksibilna in dinamična kvaliteta, ki se ponuja kot rešitev za vse dileme in konflikte (zato torej neobčutljivost za probleme (drugih) nacionalnosti, saj se ti pojavljajo v polju, kjer se po sami definiciji nacionalizma ne bi smele pojavljati nobene težave). Nacionalizem kot *univerzalno zdravilo* je torej precej tesno povezan s splošnimi načeli socializma v kasnejšem obdobju. Univerzalnost tega zdravila predstavlja dejstvo, da problemi, ki ostanejo "neozdravljeni" na noben način ne zmanjšajo njegove uporabnosti, kajti celo omejena vera v tovrstno neskončno avto-poetsko samorealizacijo je dovolj, da omogoči popolno vladavino te dozdevne samoizpopolnjujoče in samorealizirajoče se moči, ki bo zanesljivo rešila vse

¹⁴ Število primerov te samoumevne ideološke slepote nasproti obstoječim političnim institucijam, ki jih bi lahko pokazali v politični praksi romantično-avtopoetskih nacionalizmov, je neskončno. Osebo zavarjam tezo, da lahko številne elemente Kossuthove politike nasproti Avstriji pojasnimo prav s tovrstno slepoto. Pomanykanje razumevanja za pobude drugih narodov lahko pripišemo istemu vzroku, saj takšna tolerantnost enostavno ne more biti del romantično-avtopoetskega svetovnega nazora. Po drugi strani pa vendarle ne moremo upoštevati zgolj negativnih primerov. Tako lahko opozorimo, da na primer elementi romantično-avtopoeze, pripoznani v širši družbi, služijo tudi ustvarjanju novih institucij. V končni analizi so vse oblike romantično-avtopoetskega nacionalizma zavezane sloganu "Volk ohne Staat" ne glede na to, da večina "ljudstev" v resnici ima "državo".

možne probleme¹². Na tej točki je mogoče opaziti še posebno podobnost romantično-avtopoetskega nacionalizma z izjemno naprednim liberalizmom, ki ga predstavlja predvsem politični razvoj v Angliji. Iz tega je normalno sledilo, da se madžarski (in ne samo madžarski) liberalizem lahko skoraj povsem enači s ključnimi smernicami evropskega liberalizma. To ne gre pripisovati zgolj dejstvu, da sta imela skupnega sovražnika, ki so ga "utelešali" evropski monarhi tistega časa, ampak tudi temu, da sta se strinjala v tem, kar je bil verjetno bistven faktor njunih vizij. Vsemogočni zgodovinski sili, ki jo je v svojem duhu videl romantično-avtopoetski nacionalizem, je ustrezala svobodna igra svobodnih sil pri klasičnih britanskih liberalcih pred letom 1848. Ta vizija se je tiste čase zdela eksplicitno zagotovilo, da bo liberalizem v svojem spontanem zgodovinskem razvoju rešitev vseh problemov, ki se bodo morda pojavili¹³. Ta analogija torej pojasnjuje, zakaj je romantično-avtopoetski liberalizem lahko stal v simbolični navezi s prevladujočim liberalizmom tistega časa.

Etatistično-defenzivni nacionalizem je postal prevladujoč po letu 1848, še posebej pa po letu 1867. To seveda ne pomeni, da kot Weltanschauung ni bil jasno oblikovan že v prvi polovici devetnajstega stoletja. Še več, nekatere ključne značilnosti so bile artikulirane celo že v osemnajstem stoletju¹⁴. Dejstvo, da je ta etatistično-defenzivni tip nacionalizma postal dominanten relativno pozno, po mojem mnenju ne sme implicirati stopnje zaostalosti bodisi ideološko bodisi filozofsko. To pozno zrelost moramo pojasnjevati z eksekutivnimi in političnimi dejavniki¹⁵. In vendar bi moralo samo dejstvo te zakasnele prevlade pokazati, da je osnovna samodefinicija sistema, ki se je navadno naslanjala na etatistično-defenzivni nacionalizem, polna šibkih členov. Čista oblika etatistično-defenzivnega nacionalizma položaju ob koncu devetnajstega stoletja ne bi smela biti v tako definitivnem

¹² V tem primeru se nacionalizem kot "univerzalno in temeljito zdravilo" znajde v istem položaju kot vsa druga velika znanstveno-logična "zdravila". Ta znanstveno-logična situacija je element, ki ga navadno razočarana inteligenca in javno mnenje jemljeta za temeljno pomanjkljivost teh zdravil. To hibo izpostavljajo v poskusu dokazovanja svoje "nedolžnosti": zatrjujejo da so bili "zapeljani" ali celo "oslepeljeni". Ravno ta dinamika, napredni elementi teh zdravil, kratkoročno onemogoči pozitivna dejstva na znanstveno-logičnem nivoju.

¹³ To seveda ne pomeni, da ne bi mogli najti določenih elementov liberalne paradigme tudi v drugih dveh tipih nacionalizma. Očitno je, da strukturo-spreminjajoči nacionalizem oblikuje predvsem liberalne cilje. V določenih pogojih pa lahko celo rečemo, da ima etatistično-obrambni nacionalizem določene liberalistične značilnosti, kot na primer v primeru "Tiszovega liberalizma". Določene sestavine tipologije so obdelane v naslednji študiji: Endre Kiss, "Ami látható és ami láthatatlan. Tisza István politikai világképe és a redukált liberalizmus" (Vidno in nevidno. Politični nazori Istvána Tisze in reducirani liberalizem), Valóság, 1991/11, str. 50-63.

¹⁴ Tristo let etatistično-defenzivnega nacionalizma očitno postavlja množico pomembnih dodatnih vprašanj. Zanimiv problem zadeva zgodovino ideologije, ki je tako kričeče prazna in skoraj povsem reakcionarna, poleg tega pa njen odnos do religije in konzervativizma.

¹⁵ Na tej točki bi rad še enkrat opozoril na spregledovanje dokončnih in eksekutivnih aspektov (glej opombo št. 3) v skoraj vseh segmentih politične filozofije. To spregledovanje bi lahko bilo odgovorno za resne spopadke v politični zgodovini ideologij. Ideologija navadno ni "triumfirajoči Weltanschauung", ki bi oblikoval družbo po svoji volji, ampak je neločljivo povezan z eksekutivno-odločilno sfero politike. Etatistično-defenzivni nacionalizem, ki ga na primer predstavlja Tiszovo gibanje, se je pričel oblikovati šele potem, ko je gibanje samo triumfiralo.

strukturnem. Ne da bi se spuščali v podrobno politično in strukturno analizo, bomo trdili, da je te bolehnne elemente proizvedel *najprej in najbolj* madžarski dualistični politični sistem, prevzemajoč vse možnosti in dosežke, ki so bili najprej uvedeni v celotni Dvojni monarhiji¹⁶. Bistvena značilnost etatistično-defenzivnega nacionalizma je iz zornega kota ideološke kritike in sociologije znanja ta, da je brez *vseh* družbenih referenc. Ta tip nacionalizma niti ne služi več kot okvir strukturo-spreminjajoče modernizacije (ali kakršne koli druge modernizacije), niti ni romantično-avtopoetičen in vseмогоčen (in torej modernizirajoč). Je zgolj še ideologija za ohranjanje specifičnega političnega statusa quo. Ta status quo je očitno imel relevantne "nacionalne" aspekte, vendar je bilo to povsem normalno v Evropi tistega časa. Odtujitev etatistično-defenzivnega nacionalizma od strukturo-spreminjajočega nacionalizma lahko najlepše vidimo v načinu, kako je v madžarski politiki liberalno držo, ki so jo predstavljali deákovski krogi, postopoma zamenjal tiszovski liberalizem. Madžarska zgodovina po ponuja še en v oči padajoč primer, tokrat drugega ekstreme etatistično-defenzivnega nacionalizma. Tako imenovani "mileniumski" nacionalizem je spremenil nacionalizem brez kakršnih koli družbenih referenc v nacionalizem, ki sploh nima nobenih referenc več. Nacionalizem kot ideologija je postal kolektivni narcisizem, oziroma z drugimi besedami, multilateralna ideologija se je spremenila v enodimenzionalni psihološki dogodek v politični sferi¹⁷. Veljavnost etatistično-defenzivnega nacionalizma se tako lahko razširi čez stoletja, glede na to, da so posebne okoliščine njegove eksistence dane. V tem kontekstu ni presenetljivo, da je ta etatistično-defenzivni nacionalizem v evropski zgodovini predvsem poljski in madžarski fenomen. Zunanje grožnje tema dvema državama so onemogočile konstruktivni prehod od etatistično-defenzivnega k strukturo-modernizirajočemu nacionalizmu. Ker je bil etatistično-defenzivni nacionalizem nanežno pod zunanjo grožnjo, se mu nikoli ni bilo potrebno odreči svoji superiornosti tudi v domačih zadevah. Nikoli ni bil oslavljen do te mere, da bi ga lahko zamenjale zrele oblike romantično-avtopoetskega nacionalizma, pa čeprav je to vseskozi ostajalo kot immanentna možnost v zgodovinskih dogodkih kot sta bili kmečka vstaja na Poljskem in reakcija na napoleonovske vojne na Madžarskem. V teh dveh primerih bi etatistično-defenzivni nacionalizem lahko deloval kot branilec in zaščitnik latentne državnosti in na ta način pričel udeležati svoje "etatistične" zaničljivosti. Največji izviv etatistično-defenzivnemu nacionalizmu pa je bila seveda tema "modernizacije". Če je kdaj v resnici obstajalo nekaj takšnega kot pogosto omenjena izvirna klasična evropska smer razvoja, potem bi moral etatistično-defenzivni nacionalizem počasi izginiti z

¹⁶ Enega od problemov v madžarski politični zgodovini, ki še vedno povzročajo največ zmešnjave, lahko pripišemo prav temu dejstvu. Po ustreznih definiciji je bil namreč edini uspešni modernizacijski preskok izpeljan pod okriljem protimodernizacijskega etatistično-defenzivnega nacionalizma. V tem kontekstu lahko razumemo pomanjkanje naklonjenosti, ki jo izkazujejo do Dvojne Madžarske tako pomembni misleci kot je na primer István Bibó; Gyula Szekfű je izkoristil ta položaj v svojem kasnejšem "razkrivanju".

¹⁷ Tako imenovani "mileniumski" nacionalizem bi moral biti umeščen skupaj s psihološkim fenomenom kolektivnega narcisizma. Glej: Endre Kiss: "A magyar nemzet politikai eszméletének a dualizmus korában" (O politični zgodovini idej na Madžarskem v dobi dualizma), Kapu maj 1990, str. 38-42.

evropske politične scene. Vendar pa so bila ravno nasprotja, ponavljanja starih napak ter politični, družbeni in imperialni ostanki tisti, ki so ohranjali etatistično-defenzivni nacionalizem pri življenju - v ideološkem smislu celo do dvajsetega stoletja¹⁸.

Do tu smo pokazali, da so trije tipi nacionalizma, ki so izšli iz nacionalizma, ki sta ga predstavljala Fichte in Herder, vse prej kot madžarska posebnost. Nasprotno, prevladovali so v celotni evropski zgodovini devetnajstega stoletja. Sedaj pa bi se rad osredotočil na specifično madžarske procese.

Povsem mirno lahko trdimo, da so vsi trije omenjeni koncepti nacionalizma izšli iz fichtejevsko-herderjevskega arhetipa v postnapoleonovski dobi, čeprav je raziskovanje njihove dejanske genealogije še v rudimentarni fazi¹⁹. Strukturo-modernizirajoč tip je iskal odgovore na "nevarnosti", ki sta jih izpostavila Fichte in Herder. Romantično-avtopoetska verzija je precej blizu dejanskemu arhetipskemu fichtejevsko-herderjevskemu nacionalizmu (pa čeprav sta si bili bili, kot smo podrobneje videli že zgoraj v tekstu, njegova otipljiva politična vsebina in usmeritev v neposrednem medsebojnem masprotju). Socio-kulturne korenine etatistično-defenzivne verzije segajo v prednapoleonovske čase, vendar pa so bili njegove ideološke forme in načini obnašanja v pomembni meri utemeljeni v fichtejevsko-herderjevskem nacionalizmu. Dokazov za to je zelo veliko, med drugim tudi v načinih, kako so bile nacionalne grožnje re-orkestrirane, kako se je izkoriščalo pomanjkanje jasnih meja med narodnimi in državnimi sferami interesa, kako so se absolutizirale teme nacionalnosti in konec koncev tudi v tem, kako se je drža etatistično-defenzivnega nacionalizma legitimirala skozi ponovno razporejanje problemov nacionalne eksistence²⁰.

Številni manjši problemi, ki se nanašajo na paradigmo nacionalizma devetnajstega stoletja, so prav tako vidni v drugačni luči, ko apliciramo to tipologijo. Na dozdevno banalno in samoumevno vprašanje, ki zadeva obstoj posebnih nacionalnih značilnosti, lahko odgovorimo iz treh zornih kotov na tri različne načine. Strukturo-modernizirajoči tip ne vidi takšnih posebnosti, medtem ko etatistično-defenzivni nacionalizem razume vse kot nacionalno posebnost ("madžarska resnica", "hrvaški bog vojne" itd.). V tem kontekstu se romantično-avtopoetski nacionalizem znajde v dobesedno paradoksalnem položaju. Po eni strani se zdi, da njegova vera v samo-ustvarjeno ustvarjalno dinamiko lastnega naroda posredno dokazuje obstoj nacionalnih značilnosti, po drugi strani pa se,

¹⁸ Medtem ko predstavljam ta tipološki povzetek, bi rad omenil svojo zgodnejšo študijo, ki se ukvarja s socio-ontološkim položajem ideoloških procesov: "A tudászszociológia régi és új klasszikusa" (Stara in nova klasika sociologije znanja), uvod v Karl Mannheimov Konzervativizmus (Konzervativizem), Budapest, 1994. V vsakem primeru bi moralo biti socio-ontološko ozadje dolge eksistence etatistično-defenzivnega nacionalizma več kot presenetljivo v najbolj dinamičnih časih modernizacije.

¹⁹ Resnični genealoški procesi, pa naj zadevajo evropsko vrednost fichtejevsko-herderjevskega nacionalizma, neodvisno zgodovino treh velikih tipov, ali pa medsebojni odnos posameznih tipov, predstavljajo pomemben predmet analize naše študije, čeprav je to delo usmerjeno predvsem v elaboracijo elementov tipologije.

²⁰ Na tem mestu smo dosegli še en neodvisen problem tipologizacije. Skozi devetnajsto stoletje (v kolikor pa upoštevamo tudi prejšnje različne ostankov, pa tudi skozi dvajseto stoletje) so omenjeni trije tipi bili boj za prevlado drug nad drugim. Zgodovina tega boja bi morala biti predmet druge analize.

zavedno ali nezavedno, vsi narodi vdajajo kultu svoje nase osredotočene kreativne moči in pri tem kažejo na to, kako nacionalne posebnosti v resnici niso nič posebnega²¹.

Verjetno ni potrebno poudarjati, da so osnovni trije tipi sposobni zapolniti in organizirati politično sfero na različne načine. Kljub temu pa je bilo vprašanje, ali je bil ta ali oni tip sposoben resnično organizirati politično sfero v devetnajstem, kot rezidij pa celo v dvajsetem stoletju, povsem odvisno od zgodovinskega razvoja danih družb in držav. Na tem mestu bi se morali izogibati primerjavam v evropskem kontekstu, čeprav se zdi, da so se vsi trije tipi pojavljali v praktično vsej evropskih državah.

Za specifično madžarsko situacijo je jasno, da sta po eni strani tako romantično-avtopoetski kot etatistično-defenzivni nacionalizem prevzela nadzor nad politično sfero, po drugi strani pa je, kar je vredno vse pozornosti, strukturo-modernizirajoč tip igral v politiki najmanj pomembno vlogo. Zdi se, da smer madžarske zgodovine nakazuje, kako strukturo-modernizirajoče dejavnosti, medtem ko zbujajo odpor z etatistično-defenzivne pozicij, hkrati sproščajo določene energije romantično-avtopoetskega nacionalizma, ki povratno iz politike izločijo izvirne strukturo-spreminjajoče tendence. Z izkoriščanjem "ustreznih" okoliščin pa je vendarle etatistično-defenzivna orientacija tista, ki največ pridobi v boju na življenje in smrt med strukturo-modernizirajočimi in romantično-avtopoetskimi pozicijami (kar se je v tradicionalni politični terminologiji imenovalo boj med "zmerneži" in "radikalci").

Presenetljiva sposobnost romantično-avtopoetskega nacionalizma, da prevzame nadzor nad politično sfero in da ostane na istem položaju kot strukturo-modernizirajoča drža, ni bila enostavno posledica slučajnega razvoja, ampak posledica socio-ontoloških razmerij. Antagonizem romantično-avtopoetskega in strukturo-spreminjajočih trendov odraža konflikt med definitivnim in klasičnim "kratkoročnim" in nedvoumnim "dolgoročnim" konceptom. Ta situacija je značilna za vse strategije, ki želijo preseči prikrajšanost zaradi zakasnelega razvoja. Zdi se, da to ne predstavlja izjemo v pravilu, da zaradi neposrednih socio-ontoloških razlogov v takšnih situacijah *vedno* prevlada v politiki koncept, ki ponuja kratkoročno rešitev. To velja celo v primeru, če dana kratkoročna rešitev ne pomeni več kot zgolj zagon strukturo-spreminjajočih konceptov. Strukturo-modernizirajoči koncepti operirajo z dolgoročno perspektivo, zato politične strategije, ki gradijo na kratkoročnih ciljih ne morejo biti utemeljene na njih, kajti, glede na to, da so del politične sfere, je njihov uspeh oziroma neuspeh odvisen neposredno od doseganja kratkoročnih ciljev. To je vzrok fundamentalne politične tragedije vseh tovrstnih družb. Politična prilagoditev strukturo-spreminjajoče modernizacije ima dve fazi. Prva faza vključuje ustvarjanje učinkovitih političnih struktur in institucij, ki delujejo demokratično in omogočajo preseganje zgodovinske zaostalosti. Strukturo-modernizirajoči nacionalizem je prisiljen oblikovati načrt političnega delovanja z dvema fazama, kar pomeni, da je, v primerjavi s kratkoročno uspešnim

²¹ To odkritje tipologizacije bi moralo samoumevno pokazati, da če se romantično-avtopoetski nacionalizmi devetnajstega stoletja znajdejo v medsebojnem konfliktu, ni veliko možnosti za ponovno zbližanje ali konsenz.

romantično-avtopoetskim nacionalizmom (ki se ga je v tistem času zaradi tega pogosto opisovalo v terminih, ki so podobni sodobnim nazorom o množični manipulaciji), prikrajan že v samem izhodišču.

Tako lahko z določeno mero posplošitve (s katero presežemo kontingenco določenih zgodovinskih dogodkov) trdimo, da je moč precej natančno povezati tri tipe madžarskega nacionalizma, ki izhajajo iz nacionalizma Fichteja in Herderja, z določenimi družbenimi razredi in skupinami. Za potrebe tega članka se ne bomo spuščali preveč podrobno v te povezave. Strukturo-modernizirajoči tip lahko tako povežemo s skupino državnih uradnikov aristokratskega in plemiškega izvora (iz sociološkega zornega kota lahko imamo Széchenyija, ključnega predstavnika te skupine, za *edinstveni* primer), etatično-defenzivni nacionalizem je predstavljalo predvsem politično aktivno plemstvo devetnajstega stoletja, medtem ko je romantično-avtopoetski nacionalizem podpirala predvsem ljudska literarna inteligenca.

Tudi brez nadaljne podrobne analize treh tipov je moč pokazati, da so vsi kontinentalni nacionalizmi kompleksna mešanica teh treh elementov. Celotno ideološko formacijo nacionalizma, ki se jo navadno dojema kot izrazito enostavno, v kontekstu napisanega vidimo v drugačni luči. Pričujoča raziskava je prav tako poskusila pokazati, da so trije ključni tipi nacionalizma preživel v dvajsetem stoletju, kar je lepo razvidno v post-komunističnih nacionalističnih trendih, ki spremljajo politično in ekonomsko tranzicijo v Vzhodni Evropi.

Različne nove (in vendar že videne) tendence so v dvajsetem stoletju pripomogle k jasni in nedvoumni izolaciji strukturo-modernizirajočega nacionalizma od drugih dveh tipov. Temeljne ideje strukturo-modernizirajočega tipa so bile neodvisne od katerega koli nacionalizma s preloma stoletja. Sinteza "nacionalnosti" in "razvoja" je bila neizogibna zgolj v največjih političnih vizijah tistega časa. Strukturo-modernizirajoči nacionalizem je postal svetovni nazor nekaterih največjih osebnosti v madžarskem družbenem življenju, kot so na primer Endre Ady, Oskar Jászai, Attila József, Imre Csécsy in Istvan Bibó. Kljub temu ima ta smer razvoja specifično in žalostno zgodovino. Število nalog, s katerim so se soočali akterji strukturo-modernizirajoče paradigme se je namreč na žalost povečevalo in nastajalo je vedno več problemov, ki jih je bilo potrebno rešiti s temi koncepti. Če upoštevamo dogoročno naravo teh konceptov v kombinaciji s povečevanjem nalog in spremljajočimi političnimi težavami, lahko razumemo, zakaj je strukturo-modernizirajoči nacionalizem, ki je težil k popolnemu izboljševanju družbenih in ekonomskih temeljev naroda, prevzel "superavangardni značaj". Prav tako ni presenetljivo, da se je čista oblika strukturo-modernizirajočega nacionalizma pojavila med političnimi trendi, ki so sledili politično-ekonomski tranziciji leta 1989.

Ideje modernizacije, ki so se postopoma otesle pojma "gradnja naroda" ali pa so ga celo prevrednotile, so se soočile s presenetljivo trdoživimi pojavi romantično-avtopoetskega nacionalizma. Ideja "ljudstva", ki gradi na procesu avtopoetskega samouveljavljanja in dinamičnega samouresničevanja, je v dvajsetem stoletju postopoma postajala vedno bolj zastarela, kar pa seveda ne pomeni, da so izvorni razlogi za romantično-avtopoetski nacionalizem izginili. Prav tako ta trditev ne pomeni, da v dvajsetem stoletju ni mogoče odkriti sociokulturnih faktorjev, ki

lahko reproducirajo temeljne ideje nacionalizma tega tipa. Romantično-avtopoetski nacionalizem je močno prisoten v vseh različicah sodobnega madžarskega populizma: pravzaprav je ta populizem tipološki naslednik omenjenega nacionalizma iz devetnajstega stoletja.

Podobno kot romantično-avtopoetski nacionalizem se je tudi etatistično-defenzivni nacionalizem izkazal kot zelo trajni ideološki fenomen, ki pomembno vpliva na oblikovanje skupin, ne glede na to, da je njegova zastarelost in zgodovinska neustreznost še bolj izrazita kot pri romantično-avtopoetskem nacionalizmu. Dolžino njegovega življenja lahko pripišemo določenim političnim okoliščinam, ki so omogočile integracijo etatistično-defenzivnega nacionalizma v nove oblike etatizma. Postkomunistična tranzicija ponuja od leta 1989 naprej neskončno primerov tovrstnega oživljanja tega tipa nacionalizma.

*Paul-Henri Chombart de Lauwe 1913-1998*

30. januarja je umrl znani francoski družboslovec Paul-Henri Chombart de Lauwe, ki smo ga leta 1977 spoznali tudi v Ljubljani kot udeleženca zelo odmevne- ga mednarodnega seminarja Urbano stanovanjsko okolje. V dvorani Slovenske akademije znanosti in umetnosti je takrat, na povabilo Urbanističnega inštituta SRS in Ljubljanskega urbanističnega zavoda, govoril na temo "Vprašanja iz sociologije in urbanizma". Moja generacija urbanistov pa ga je poznala že dobrih 20 let popre- je po odlični, predhodniški knjigi *Paris, et l'agglomération parisienne* (1952), ki jo je prinesel prof. Edvard Ravnikar študentom svojega seminarja kot zgled socialno- prostorskih analiz. To je bila knjiga, ki je odkrivala človekovo bivanje in vedenje, kazala členitev mestne skupnosti in osvetljevala razslojevanje sodobne družbe v velikem mestu, v besedi, statističnih podatkih in grafiki. Po vzorcih iz te knjige, smo že v prvi polovici 50. tih let ugotavljali kje (in zakaj) imajo svoje pisarne ali svoja stanovanja ljubljanski odvetniki, zdravniki in drugi uslužbenci bolnišnice, kakšen je vzorec dnevnih opravkov mestnih prebivalcev različnih starosti in stanov. ... Chombart de Lauwe je bil emblematična osebnost časa, ki je znova odkril dejstvo, da je sociologija znanost opazovanja ... Z omenjeno knjigo je zaslovel kot eden vodilnih evropskih urbanih sociologov.

Paul-Henri Chombart de Lauwe se je rodil 4. avgusta 1913 v Cambraiju in je bil po akademski izobrazbi etnolog. Bil je aktiven v Odporu in vojni pilot v RAF. Njegovo strokovno delovanje pa je tesno povezano s Centrom za sociološke študi- je, ki ga je osnovala francoska nacionalna znanstvena raziskovalna oblast (CNRS). Leta 1977, ko smo ga tudi osebno spoznali, je s svojo ženo Marie-Jose, deloval v Centru za socialno etnologijo in psihosociologijo in predaval na Ecole des hautes etudes en sciences sociales. (Z ženo sta opravila tudi vrsto pionirskih raziskav položaja žensk v sodobni družbi.) Alain Touraine ga je v nedeljskem *Le Monde* (1.- 2. II. 1998) označil za "predhodnika terenske sociologije" in družbenega kritika, slednje tudi zaradi razočaranja v smereh družbenega razvoja. Bil je tudi med udeleženci mednarodne konference v Hercegovnem (Znanost in družba) s prispevkom *Družba, kultura in okolje* (1971).

Svoj nastop v Ljubljani je Chombart de Lauwe začel z naslednjimi besedami: "Kot vse dejavnosti, ki si prizadevajo spremeniti človekovo življenje, postavlja tudi urbanizem problem odločanja. Kdo naj odloča? Urbanist, arhitekt, vlada? Ali inženir ali upravni organi? In kako naj posežejo vmes prebivalci? V poskusu odgovora na ta vprašanja je opozoril na štiri stvari, poudaril štiri ovire na poti demokratičnega odločanja in dodal še nekaj delovnih usmeritev.

V predstavitvi pripomb je izhajal iz raziskovalne prakse in osebnih stališč, pre- senetljiva pa je aktualnost njegovega diskurza:

"1. Prostorske strukture so odvisne od družbenih struktur, od ekonomskega si- stema in načina proizvodnje, od ideologij določene družbe. Odražajo protislovja in konflikte ... Po tem stališču sodeluje lahko urbanizem pri spreminjanju družbe samo kot izraz skupin, ki jo tvorijo.

2. Urbanizem proučuje spremembo stanovanjske graditve glede na spremembo družbe. Z urejanjem prostora in z graditvijo prispeva k temu, da pomaga spreminjati družbo ... (skladno) s težnjami posameznikov in skupin, ki jo tvorijo ... V družbah industrijske civilizacije je industrializacija povzročila prelom med družbenimi skupinami in graditvijo. *Informatizacija* še povečuje ta prelom (podčrtal VBM). Urbanizem tako postaja tehnokratski.

3. Da si pomagamo iz te slepe ulice, moramo poudariti, da urbanist ne dela samo za objekte, ampak s subjekti-tvorci. Naj bo ta trditev še tako jasna, jo vendar pozablajo tisti številni, ki imajo v rokah odločanje.

4. Urbanizem bi moral biti izraz volje ljudi, ki odločajo o svojem lastnem okolju..."

Med ovirami, ki paralizirajo dejavnost urbanistov, je najprej omenil *ovire v zvezi z gospodarskim sistemom* in za kapitalistične države naštel: špekulacije z zemljišči, oblast privatnih pobudnikov, moč poslovnih bank... Na mednarodni ravni pa je opozoril na konkurenco na svetovnem trgu in vedno večjo vlogo, "... ki jo igrajo večinacionalne družbe v gospodarskem in političnem življenju..." To vpliva na orientacijo prostorskega urejanja in na odločitve v urbanizmu znotraj vsake dežele, celo v socialističnih deželah (!). Na drugo mesto je postavil *institucionalne in politične ovire*. Na tretjem mestu so *tehnične ovire*, ki "... se ne tičejo samo kompleksnosti problemov, ki jih je treba rešiti, ampak še dosti bolj izgovorov na račun te kompleksnosti." Čeprav je šlo tu predvsem za kritiko (odtujenega) urbanizma, moramo danes npr. pomisliti na izvajanje avtocestnega programa, v katerem ni prostora za razreševanje urbano-komunalnih problemov, ki jih "projekt tisočletja" povzroča v celi vrsti slovenskih mest in mestec... "Kadar tehnični problemi prevladajo nad družbenimi problemi, pride tehnokratski urbanizem do rešitev, ki so uničujoče za življenje prebivalcev in jih družba zelo drago plačuje. Vloga humanističnih ved je ravno v tem, da se tej tendenci upro." Četrto skupino ovir vidi *v samih urbanistih in sociologih*, ki morajo nositi svojo odgovornost, za katere je važna razredna provenienca in ne-zapiranje v "razumarsko igro".

Med napotki za boljšo usmeritev je Chombart de Lauwe govoril predvsem o potrebi širših in bolj poglobljenih družboslovnih študij (o procesih družbene preobrazbe, o odnosih oblasti, o zgodovini, o kulturnih razmerah itd. "*Pri izdelavi urbanističnega načrta je nujno potrebno, da globlje spoznamo človeško skupino v preobrazbi, v družbi, ki se sama preoblikuje.*" Značilno je, da je na tem mestu opozoril na aktualno fenomenologijo socialno prostorskih tvorbo, od metropolitanske aglomeracije do soseske (četrta, v kateri si prebivalci urejajo prostor po svoji meri). Svoje ljubljansko predavanje je pravkar preminuli "predhodnik terenske sociologije" (po Tourainu), zaokrožil s potrebo po pospeševanju interdisciplinarnih raziskav urbanih in prostorskih fenomenov, tedaj temo, ki ji v našem raziskovalnem in načrtovalnem vsakdanu, nismo (več) kos. Malo zaradi porasta osebja na ministrstvih in upadanja (ustreznega) osebja v vse manjših občinah, malo zaradi stagnacije v urbani graditvi, malo zaradi strahu pred social(istično) dediščino urbanizma.

Vladimir Braco Mušić



Igor LUKŠIČ

Robert A. Dahl

Uvod v teorijo demokracije

Krt 1997

Robert Dahl se od začetkov svojega strokovnega dela ukvarja s teorijo demokracije. Končno je eno njegovih del iz sredine petdesetih let prevedeno tudi v slovenski jezik. Uvod v teorijo demokracije je drobno delo, ki ga sestavlja pet poglavij, pet samostojnih razprav o demokraciji. V razpravi o Madisonovski demokraciji se Dahl ukvarja s predstavljanjem ideje demokracije kot antipoda tiraniji. Tiranija pa se lahko zgodi ne le kot nadvlada posameznika ali manjšine, temveč lahko tiranija vlada tudi kot vladavina večine. Dahl ugotavlja, da če enega od vidikov Madisonove argumentacije izpeljemo do njegovih logičnih meja, ga lahko brez težav umestimo v skupino velikih protidemokratskih mislecev. To pa bi bilo po Dahlovem mnenju nepošteno in nesmiselno. Dahl je tu pokazal, da je razvrščanje avtorjev na demokratske in nedemokratske sila spolzko početje in ima lahko neko težo samo znotraj strogo začetih kriterijev.

Populistična demokracija po Dahlu preveč glorificira politično enakost, suverenost ljudstva in vladavino večine in tako predstavlja nasprotje Madisonovemu konceptu demokracije. Dahlov glavni očitke populistični teoriji demokracije je, da ne upošteva razlik v intenzivnosti preferenc med skupinami in posamezniki. Po njegovi oceni ta teorija "ni empirični sistem" in nam "ničesar ne pove o svetu, v katerem živimo", tako da na "njene osnovi ni mogoče napovedati nobenih ravnanj" (s. 55). Dahl zaključuje, da nikjer "tiranija ni bolj verjetna kot v družbi, v kateri ustavna ureditev in prevladujoča ideologija legitimirata neomejeno ustavno oblast večine" (s. 58). Dahl je v tej razpravi razvil kriterij empiričnosti, kar je nadaljeval v smeri graditve empirične teorije demokracije, kar naj bi predstavljala prav njegov koncept poliarhije in kasneje pluralistične demokracije. Empirično naj bi bila utemeljena v izkustvu ZDA. Kljub ostrim kritikam, med katerimi naj omenimo Millsovo Elito oblasti

iz začetka šestdesetih let, je Dahlova pozicija ostala vladajoča in prešla tudi med politična stališča ZDA v boju za prevlado med političnimi sistemi v svetu.

V tretji razpravi Dahl razvija svojo teorijo poliarhične demokracije, ki jo je podrobno razgrnil v delu Poliarhija leta 1971. Poskusil je oblikovati teorijo demokracije, ki bo merljiva in ki bo opisovala dejansko stanje. Celotno relevantno vprašanje Dahl najprej omeji na volitve in glasovanje, potem pa vpeljuje razlikovanje med obdobjem pred glasovanjem, obdobjem glasovanja in obdobjem po glasovanju. "V grobem je srž vsake tekmovalne politike v tem, da politiki podkupijo volilce", meni Dahl. Tu pošteno ugotavlja, da je treba nekako ločiti glasovanje sovjetskega kmeta od farmarja. "Domnevam, da bi hoteli prvi način izražanja preferenc izključiti, drugega pa vključiti. Kajti če prvega načina ne izključimo, je sleherno razlikovanje med totalitarnimi in demokratskimi sistemi skrajno nesmiselno..." (72). Dahl tu ugotavlja, da je demokracija določena z izkustvom ZDA, nesovjetskim izkustvom, in če je demokracija z odločitvijo samo tisto, kar se dogaja v nesovjetski zvezi, kar v hladni vojni pomeni v ZDA, potem je jasno, da je koncepcija demokracije-poliarhije apologetsko početje enega pola v hladni vojni. Teorija poliarhije je tako kontaminirana z obdobjem hladne vojne. Dahl je tako prepričan, da so poliarhije nujne za maksimiranje človeške blaginje. V tej razpravi Dahl posebej izpostavlja pomen družbenega učenja za vzdrževanje poliarhije in s tem oblikovanje konsenza o temeljnih vrednotah. V primerjavi z Madisonovo teorijo demokracije poliarhija ne gradi v takšni meri na ustavnih pogojih, temveč stavi na družbene pogoje demokratskega reda. Na koncu pa Dahl opozarja, da podatki za ZDA kažejo, da nižji razred bolj sili v avtoritarne rešitve in politično pasivnost, hkrati pa je pomembno vedeti, da sleherna politična aktivnost ni v prid poliarhiji.

V naslednjem poglavju se Dahl ukvarja predvsem z intenzivnostjo preferenc v razmerju do večinskega pravila. Po njegovem bi sodobni Madison moral trditi, da apatična večina ne sme tlačiti svoje politike v grla intenzivne manjšine. Dahl bi rad empi-

rično preverljivo intenziteto, ugotavlja pa, da se intenzivnost preferenc zreducira na občutke ljudi, ki se jih neposredno ne da meriti. Šele na osnovi političnega obnašanja lahko sklepamo, kako močne so preference posameznih akterjev. Zaradi teh težav z ugotavljanjem intenzivnosti preferenc je, po njegovem mnenju, nemogoče vzpostaviti neka pravila za reševanje problemov občutene intenzivnosti.

Zadnje poglavje je namenjeno ameriškemu hibridu. Dahl začneja s slavošpevom volitvam, ki jim radikalni demokrati pripisujejo odločilno vlogo v strategiji demokracije. Termin radikalne demokracije se praviloma ne uporablja za opisovanje tistih stališč, ki v središče postavljajo volitve, ne pa oblike neposredne demokracije in visoko stopnjo participacije. Dahlova raba kaže, da je ameriška politična znanost skušala zase rezervirati koncept, ki je bil do tedaj v prevladujoči rabi na vzhodu v deželah ljudske demokracije in zlasti v Jugoslaviji. V nadaljevanju Dahl problematizira večinsko stališče izraženo na volitvah predsednika ZDA. Gre za vprašanje relativne ali absolutne večine, volitev na izločanje, ko gre za več kandidatov, za vprašanje, kam šteti nevolilce in ravnodušne ipd. Ena pomembnih njegovih ugotovitev je, da le majhen delež volilnega telesa uspe dejavno vplivati na politike. Poleg tega ugotavlja, da niti volitve niti dejavnost med volitvami ne ponujajo zagotovila, da se bodo odločitve ujemale s preferencami večine volilcev. Kljub številnim pomanjkljivostim volilnega mehanizma, Dahl ugotavlja, da je volilni proces metoda družbenega nadzora, ki doseže, da je razlikovanje med demokracijo in diktaturo smiselno. V nobenem primeru ne gre za vladavino ali tiranijo manjšine ali večine, temveč gre vedno za vladavino manjšin. V primeru demokracije so manjšine bolj raznolike, več jih je in zagotavljajo večji vpliv na izide kot je v primeru diktature. Na primeru ZDA ugotavlja, da vse skupine niso enake, morajo pa biti vse učinkovito slišane. To skupinam uspe le, če prepričajo uradnike in pristojne organe, da se jim bo zgodilo nekaj mučnega, če ne bodo pomirili skupine, njenih voditeljev ali najglasnejših članov. Strategije pomirjevanja, ki so jih

razvili v ZDA, so zelo pestre in segajo od vključevanja v sistem do likvidacije voditeljev, o čemer Dahl seveda ne razpravlja. Zato pa lahko toliko bolj fanfarično zaključim, da so dali Američani velik prispevek umetnosti demokratičnega vladanja.

Dahlovo delo je nedvomno fundamentalno in sodi v klasiko politične znanosti, vendar ne zato, ker bi bilo nadčasovno in objektivno, pač pa zato, ker kot vsaka klasika nosi v sebi duh časa, ker je utelešenje svetovne diskusije o razmerju med demokracijo in diktaturo ter totalitarizmom, o razmerju med socializmom in kapitalizmom. Zato je berljiva v vseh časih in za vse čase.

Milan JAZBEC

Anton Grizold

Mednarodna sigurnost. Teorijsko-institucionalni okvir.

Zagreb: Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

1998. 248 str. ISBN 953-6457-01-6

Mednarodna varnost dobiva v desetletju po padcu berlinskega zidu nove razsežnosti in vsebine, a tudi nove izzive. To je zlasti pogojeno z obsežnimi strukturnimi spremembami v mednarodni skupnosti in morebiti še najbolj očitno v sedanjem postopnem prevladovanju mednarodnih kooperativnih integracijskih procesov na področju varnosti v primerjavi z obdobjem hladne vojne.

Izhajajoč iz tako spremenjenega in precepanega mednarodnega okolja, še posebej v Evropi, zastavlja vodilni slovenski obramboslovec dr. Anton Grizold v svojem najnovejšem delu "Mednarodna varnost" torišče svoje znanstvene pozornosti na tri, med sabo povezana vprašanja: kako je fenomen varnosti evoluiral na mednarodni ravni, kako so potekala prizadevanja za institucionalizacijo mednarodne varnosti in kakšni teoretični koncepti so se pri tem dosedaj artikularili.

V uvodnih predstavitvah fenomena varnosti in njegovih dimenzij (individualna, družbena/državna, mednarodna) ter ugo-

tovitvah o izraziti strukturni zahtevnosti in občutljivosti sodobnih družb, ki zato "niso več primerne za vodenje vojn" (str. 14) nam avtor prikaže razvoj teoretične misli v proučevanju pojavnosti mednarodne varnosti in določi pojmovni oz. terminološki referenčni okvir svojega proučevanja.

Na tej osnovi v nadaljevanju nato razvije teoretični pogled na obravnavano temo v treh vsebinskih delih: a) dosedanja proces institucionalizacije mednarodne varnosti, b) teorije o mednarodnih odnosih in o fenomenu varnosti in c) evropski varnostni red v devetdesetih letih 20. stoletja.

Institucionalizacijo mednarodne varnosti Grizold razume kot proces oblikovanja varnostnih sistemov, s katerimi države predvsem vzpostavljajo in vzdržujejo stanje mednarodne varnosti, zunanji vidik teh sistemov pa je prepoznaven v različnih konkretnih mehanizmi in instrumentih (str. 39). Po avtorjevem mnenju do konca 2. svetovne vojne v principu prevladuje konfliktni model, kar po Hertzu vodi do izrazitega problema "varnostne dileme". V zgodovini (periodizacija: stari in novi vek; od westfalskega mirovnega kongresa do 1. svetovne vojne; obdobje med obema vojnami; obdobje po 2. svetovni vojni) obstaja prepoznavna evolucija institucionalnih oblik zagotavljanja mednarodne varnosti: sistem ravnotežja moči, sistem kolektivne varnosti v okviru Društva narodov, sistem kolektivne varnosti v okviru OZN in sistem kolektivne obrambe v okviru različnih obrambnih in vojaško-političnih zvez (str. 55).

Teoretično proučevanje fenomena varnosti in zlasti mednarodne varnosti je sprva potekalo v okviru mednarodnih odnosov in se postopoma ter pozneje izoblikovalo v samostojno znanstveno disciplino. Tako je v zgodnjem obdobju razmišljanje o varnosti po eni strani tesno povezano s proučevanjem vojne (zlasti pri antičnih in orientalskih mislecih) in po drugi strani z varnostjo kot klasičnim atributom nacionalne države (srednje- in novoveški misleci). Sodobni pristopi v proučevanju nacionalne in mednarodne varnosti so vsekakor povezani z vzponom ZDA kot globalne sile proti koncu 19. stoletja, istočasno pa se v strokovni literaturi začnejo povečevati razlike med ideali-

stičnim in realističnim pristopom. Grizold nam v tem delu svoje študije posebej nazorno predstavi osnoven pregled teoretičnih smeri (tradicionalna oz. ravnotežje moči, realistična, idealistična, neorealistična, sistemska, teorije o nasilnem konfliktu, teorija odvracanja) in njihovih nosilcev. Njegova pozornost je zlasti osredotočena na sistemsko teorijo, ki je sposobna celovito oz. na makro nivoju proučevati kompleksnost pojavnosti sodobne varnosti (str. 18 in 77). S sistemskim pristopom se na globalnem nivoju proučuje odnos med strukturo in procesi v mednarodnem, tj. svetovnem sistemu, razprava o tem pa vključuje podsystemski nivo (npr. regionalni podsystem), oz. analizo njihovih medsebojnih odnosov. Svojo afiniteto do sistemske teorije avtor izrazi v ugotovitvi, da je le-ta kljub nekaterim kritikam uspela vzpostaviti konceptualni okvir, v katerem je možno proučevanje tako odnosov med strukturo, dejavniki in sistemom kot tudi paradigme nacionalne-mednarodne varnosti (str. 82). V vsakem primeru pa, znova poudarja, je zaradi globalnosti sodobnega mednarodnega sistema v njegovem proučevanju nujen interdisciplinaren pristop, zlasti metoda primerjalnih empiričnih študij, kar, nenazadnje, "renesansa varnostnih študij" (Walt) tudi omogoča.

Osrednji del, ki obsega polovico celotne študije, je posvečen sodobnemu evropskemu varnostnemu redu. Grizold je s pionirsko sintezo zbral, predstavil in tematiziral osnovne varnostne mehanizme in organizacije, ki tvorijo temelj evropske varnostne arhitekture. Tu so predmet njegove pozornosti OZN, NATO, ZEU in OVSE, medtem ko pa za EU ugotavlja, da njene aktivnosti na varnostnem področju ne presegajo pristojnosti, ki jih ima vsak subjekt mednarodnega prava. Tudi maastrichtski sporazum v poglavju o skupni zunanji in varnostni politiki ne predpostavlja konkretnih varnostnih mehanizmov, zato EU v tem smislu ni predmet njegovega proučevanja. Avtor v nadaljevanju izčrpno prikaže in komentira varnostno vlogo in pomen navedenih institucij, njihove pristojnosti in funkcioniranje ter strukturo in mehanizme oz. oblike njihovega varnostnega ukrepanja. Posebej uporaben je

tudi komentiran prikaz ustanovitvenih aktov NATO, ZEU in OVSE.

Zagotavljanje miru in varnosti v sodobni Evropi temelji na krepitvi varnostnih institucij in določeni delitvi pristojnosti med njimi, na razvijanju bilateralnih in multilateralnih oblik politično-vojaškega sodelovanja med državami in na izgrajevanju mehanizmov za preprečevanje inter- in intra-državnih konfliktov. Aktualno evropsko okolje tako označujejo pozitivni in negativni elementi. Kot prve avtor navaja splošno popuščanje napetosti med evropskimi velikimi silami, sodelovanje majhnih držav v mednarodnih varnostnih organizacijah, trend regionalizma v Evropi, vključenost ZDA v kreiranje evropske varnosti in krepitev vsestranskega vojaško-političnega sodelovanja evropskih držav; kot druge pa so očitne različne lokalne in notranje politične in vojaške grožnje, določena zaskrbljenost, ki spremlja proces evropskega integriranja, oživljanje interesnih sfer evropskih velikih sil v srednji, južni in vzhodni Evropi ter Sredozemlju in še vedno prisotna uporaba sile kot instrumenta državne politike (str. 93-94).

Grizoldovo študijo "Mednarodna varnost" odlikujeta jasn, razumljiv in pregleden stil ter izredna informativnost. Kljub globalnemu teoretičnemu pristopu in ambiciji zajeti in obdelati širok spekter tem se je avtor s stalnim sprotim tematiziranjem in komparacijo spretno izognil nevarnosti izključne deskripcije, ki je v takih primerih sicer precejšnja. Teoretično-institucionalnoosmišljanje fenomena sodobne varnosti v njeni mednarodni dimenziji avtor podkrepi s številno in aktualno literaturo (19 referenčnih dokumentov in 124 virov, polovica iz leta 1993 in pozneje), s 156 opombami in z več kot 160 referencami v tekstu. Metodološko relevantnost dodatno zaokroža s štirimi prilogami in s sedmimi shemami, ob siceršnjem teoretičnem tekstu pa navaja veliko podkrepitev iz sodobne evropske varnostne in politične prakse.

V razpravi je zraven jasno utemeljene relevantnosti varnostnih oz. obramboslovnih študij kot posebne znanstvene discipline opazna pozornost do majhnih (evropskih) držav, ki jih avtor občasno vključuje v posamezne ugotovitve (npr. str. 43 in 92-94).

Lahko bi tudi dejali, da pozornemu bralcu zagotovo ne uide, kako se avtorjevi teoretični napor in smisel proučevanja mednarodne varnosti iztekajo v postavljanje vprašanja, ali bo sodobni svet sposoben in voljan umiriti in razrešiti, tj. odpraviti tako obstoječe kot tudi potencialne nove konflikte. Kot tehten analitik in politični realist avtor v iskanju rešitve na večno aktualno vprašanje potrebnosti miru opozarja na možnosti pozitivnega odgovora: "Konec hladne vojne daje vsej mednarodni skupnosti novo priložnost, da s sistemom kolektivne varnosti zagotovi učinkovito vzpostavitev mednarodnega miru in varnosti." (str.119) Ta točka predstavlja veliko možnost pozitivnega premika h kvalitativno novim odnosom na področju mednarodne varnosti, toda njena uresničitev pa je odvisna od politične volje držav oz. njihovih voditeljev. (str. 95 in 197)

Upošteva navedene karakteristike, strokovne dimenzije in nakazane odgovore na vrsto dilem, vključno z ugotovitvijo o izrazito povečanih objektivnih pogojih za vzpostavitev mednarodnega miru s sodelovanjem subjektov mednarodnih odnosov, bi bilo mogoče upravičeno zapisati, da je Grizoldovo delo "Mednarodna varnost" temeljni tekst dosedanje slovenske obramboslovne misli. V njem je zbrano, kar morajo teoretiki (obramboslovci, proučevalci mednarodnih odnosov in študentje ustreznih smeri) vedeti o sodobnih varnostnih dilemah, praktiki (politiki, diplomati in novinarji) pa vsaj okvirno poznati.

Mirsad BEGIĆ

Ian Budge, Kenneth Newton et al.
The Politics of the New Europe: Atlantic to Urals
Longman Publishing, New York, 1997

Knjiga *The Politics of the New Europe* je eklatanten primer modernega učbenika oz. tistega, kar naj bi knjiga v skladu s postkapitalistično ideologijo pomenila in ponujala ukaželjnim konzumentom. Bleščeče oblikovane platnice, na naslovnici se pod obrisi

evropskih zastav vidi sivi evropski kontinent, okvir katerega določa vsebino te publikacije. Zadnja stran nam pokaže vso marketinško globino in širino novodobne (zahodne) publicistike: predstavitev poglavitnih vsebin in poudarkov, poudarjanje pionirske vloge publikacije, predstavitev avtorjev in projekta samega ter pomena, ki ga ta knjiga/učbenik ima za proučevanje *post-Cold War* obdobja in izzivov našega kontinenta. Že sami avtorji (petnajst jih je) so knjigo namenili prvenstveno študentom, ki se srečujejo z evropsko tematiko, seveda predvsem iz deklariranega politično-politološkega gledišča, glede na izbiro tem, količino podatkov in prikaz le-teh, pa bo veliko ponudila tudi bolj izkušenim in seznanjenim s problematiko Evrope. Ali kot pravi prof. A. Lijphart, *University of California, San Diego*: "It offers a wonderfully comprehensive and integrated picture of the political institutions, practices and problems in the New Europe of the 1990s and beyond."

Knjiga je, kot se spodobi za učbenik, polna tabelarnih podatkov, slikovnih prikazov, grafov, zemljevidov in izčrpnih povzetkov pomembnejših dogodkov, idej in dejavnikov evropeizacije celotne Evrope. Tudi napotki za nadaljnje poglobljeno prebiranje določenih tematik ne izostajajo, zanimivi pa so tudi diagrami poteka (*flow charts*) oz. modeli in procedure političnega odločanja na raznovrstnih institucional(iz)iranih nivojih današnje Evrope. *The Politics of the New Europe: Atlantic to Urals* je oris nove Evrope kot so si jo zamislili profesorji in znanstveniki pod okriljem *European Consortium for Political Research*, kjer so pripravili in sestavili pričujoči tekst. Zanimiva je sestava avtorjev oz. milieu knjige; knjiga, katere osnovni namen je razlaga in obravnavanje politike (političnega) in njenega delovanja na področju celotne (nove) Evrope, ki se po razsutju real-socializma odvija z dinamiko, katera je bila še pred kratkim nedoumljiva in nepredstavljiva; knjiga, ki se ukvarja tudi s t.i. demokratizacijo, tranzicijo in integracijo t.i. vzhodne in srednje Evrope; knjiga, ki naj bi prva zbrala podatke tako s severa in zahoda kot tudi z juga in vzhoda naše celine je napisana s strani izključno zahodno evropskih avtorjev.

Tako se nam nujno zamaje objektivnost in neideološkost posredovanega gradiva, kateremu pa ne moremo očitati svojevrstno znanstvenost, preglednost in edukativnost, saj je na vsakem koraku prežeta z idejo združene Evrope, ki se skuša materializirati v Evropski zvezi (v nadaljevanju: EU).

Knjiga skuša povzeti (predvsem) politično dogajanje v drugi polovici XX. stoletja na ozemlju celotne Evrope; pokriva tako vprašanja zgodovinskega dogajanja, mednarodnih odnosov in varnosti, temeljev političnega in ekonomskega sistema posameznih evropskih držav, kakor tudi ponuja množico empiričnih podatkov in primerjav tako glede poglavitnih značilnosti političnih strank, izidov t.i. demokratičnih volitev, form (neo)korporativističnega združevanja, javnomnenjskih raziskav, primerjalnih kazalcev gospodarskega stanja,...

Ta "znanstveni eklekticizem", če lahko tako poimenujem širok spekter družbenega, ki ga skuša ta tekst zaobjeti, njegova obširnost in mnogostranskost skuša ponuditi vpogled v politično dogajanje 90-tih na starem kontinentu. Že to pomeni nekaj novega, res pa je, da so avtorji skušali govoriti o novem v *novem* evropskem političnem prostoru. S tem ne mislim radikalno novega v smislu nove kvalitete in njenega preboja na družbeno agendo; še vedno je to zahodni pogled, ki pa je evoluiral. Dejstvo odprtja vzhodnega zidu je postavilo EU pred nove izzive; *widening and deepening of European Union* je koncept, ki je s tem prav gotovo pridobil nove razsežnosti. Te razsežnosti so tako znotraj institucionalizirane EU kot tudi "zunaj" nje. "Odprtje" celotne Evrope je (ne golo) geopolitično dejstvo, ki predstavlja priložnost za cezuro same ideje in izvedbo ideje združene Evrope. Nam znani teoremi demokratizacije, pluralizma, privatizacije in vseprisotne tranzicije so se pridružili oz. so intenzivirali že obstoječe nedodelane (nerešene a "obrobne") probleme evropske integracije. Kako naprej? Na to vprašanje nam skuša s svojimi zbranimi izsledki odgovoriti petnajst avtorjev. Ta prežetost s prihodnostjo je vodilo celotne publikacije. Skozi vprašanja "novega reda" evropske celine, varnosti, stabilnosti in predvidljivosti, urejanja oz. demo-

kratizacije raznovrstnih družbenih konfliktih situacij, politične ekonomije in strategije delovanja, nam avtorji ponujajo pregled zgodovinskega dogajanja na evropski celine ob koncu drugega tisočletja. Ob tem burnem koncu milenija (že res, da je komaj drugi), s prebujanjem in zaznavanjem prebujanja nacionalizmov in nacionalnih gibanj, se odpira področje (že pozabljenih?) urejanj medetničnih odnosov na modernejši, demokratičnejši osnovi. Vprašanje miru, varnosti in stabilnosti so eminentna vprašanja 'nove' Evrope ali pa vsaj prozorna reakcija na množino novo nastalih držav. Povezano s pojavom raznovrstnih nacionalizmov se pojavlja tudi vprašanje regionalizacije oz. prevajanja regionalnih, perifernih interesov v centre odločanja 'nove' Evrope. Prav ti potencialni (*could-be*) konflikti in upravljanje z njimi pa so izvrsten pokazatelj demokratičnosti, pri čemer vloga in pomen medijev pri razvoju demokratične kulture in demokratičnejši mediaciji konfliktov in interesov ni zanemarljiva, saj z razširjanjem oz. odpiranjem vedno novega javnega medija ponujajo pomemben zgled delovanja, osmišljanja (politične) institucionalizirane dejanskosti in zametke refleksije. Konec koncev evropska, moderna ideja demokracije predpostavlja aktivne in reflektirane posameznike.

Avtorji z nekajletno zamudo postavljajo mir in ekologijo na piedestal novega v političnem, predvsem novega za področje srednje in vzhodne Evrope. Z zajetjem institucionalnega okvira posameznih političnih sistemov so avtorji skušali primerjati novo nastale države z etablirano kapitalistično demokratičnimi sistemi; tako, da pride do, lahko rečemo, absurdnih primerjav npr.: volilnih rezultatov po strankarskih družinah v letih 1965-95 za celotno Evropo (primerjali so rezultate demokratičnih volitev) ali pa primerjava javnega mnenja o delovanju in zaupanju v institucije tako zahodnih kot tudi vzhodno evropskih držav. Knjiga nam v kratkem predstavi evropske volilne sisteme in njihove neposredne in posredne implikacije na in v političnem sistemu, vloge političnih strank (teoretično in empirično po posameznih državah), institucionalne okvire delitve oblasti in pristojnosti posameznih

nosilcev. Posebna pozornost je namenjena vlogi birokracije, kar nam ob novodobnem razraščanju Bruslja niti ne sme biti tako tuje ali odvečno. Ustavijo se ob vlogi sodstva v 'novi' Evropi; dilema, ki je imanentna načelu delitve oblasti in se vse bolj kaže tudi v sodstvu, se odraža tudi v vprašanju pristojnosti in vlogi sodstva: ali naj sodstvo le interpretira ali naj (tudi) ustvarja pravo. Dilema, ki je ob supranacionalni (in zato pionirski) strukturi EU izvedena oz. odlučena in preusmerja pozornost stran od bistvenega problema ureditve prenosa suverenosti na EU institucije in neenakega položaja držav članic oz. držav kandidat. Prežetost družbenega in političnega z ekonomijo pa se izkaže tudi v tej publikaciji; če že ne poglobljeno in analitično, pa vsaj primerjalno, saj so ekonomska globalizacija v iskanju najvišje profitabilnosti, nezadržna rast in staranje prebivalstva, finančne omejitve pogojene s privatnimi interesi, ... neizpodbitna dejstva postmodernega sveta. Manjko države blaginje, katere kritika se je porodila že ob samem nastanku koncepta, se je institucionaliziral do te stopnje, da na nivoju EU govore o "evropski državi blaginje" ob hkratni razpustitvi oz. omejevanju vlog posamičnih držav na socialnem področju. Vprašanje je, ali bo Evropa (spet) globalni model vzpostavljanja države blaginje in socialnega varstva. Avtorji nam skozi kronološki okvir države blaginje predstavijo pomembnejše, v Evropi nastale, modele socialnega varstva: konservativni-nemški model, socialdemokratski-švedski in liberalni-britanski model države blaginje.

Poglaviti problem na poti združene Evrope naj bi, po mnenju avtorjev, bile migracije in potencialni etnični konflikti. Rešitev vidijo predvsem v mednarodnih organizacijah in razvijanju konsociativnega modela demokracije, ki ga je razvil A. Lijphart. V poudarjanju problema migracije in medetničnih odnosov se zrcali tradicionalna (zahodno)evropska ksenofobčnost in evropocentrčnost, ki naj bi ju v globalni dobi že davno presegli. Preusmerjanje pozornosti na zunanega "sovražnika" oz. grožnjo je, za razliko od pregovornega real-socialističnega *unutrašnjeg neprijatelja*, tradicionalna (zahodno)evropska reakcija

na pereče (notranje)družbene probleme. Kakšne so možne strategije 'nove' Evrope? Kot (mi) avtorji sami skozi celoten tekst dokazujejo, obstaja nujno predhodno vprašanje oz. zadržek, problem je že v izredno raznolikih diagnozah stanja oz. interpretacijah le-tega. Kako ponuditi zdravilo, ko pa že dejanskega stanja ne zajamemo v vsej raznolikosti, povezanosti in medsebojni pogojenosti? Lahko pa ponovno zdravimo oz. omejimo posledice in prepustimo post-socialistično Evropo nadaljnji inerciji oz. drugače povedano: kakšen smisel ima graditi vedno višje in višje (Evropo namreč), če pa že glede temeljev nismo gotovi in dogovorjeni. Omejenost znanstvene/strokovne percepcije, njena konservativnost in (potencialna) retroaktivnost v tej knjigi pa se pokaže v vsej barvitosti (bolje rečeno: sivini) ob zadnjih dveh poglavjih, v katerih avtorji ugotavljajo, da sta največji prepreki k "novi", svetlejši in svobodnejši Evropi prav vprašanja migracij in (ne)varnosti, ki grozi (spet) z Vzhoda.

Kaj (po mojem mnenju) ponuja knjiga *The Politics of the New Europe: Atlantic to Urals* našemu konkretnemu, torej slovenskemu prostoru? Moderni učbenik (cepljen z zahodno, up-to-date racionalnostjo) v svoji formi, ki na človeku bolj prijazen način pokaže razvoj, stanje in možnosti Evrope kot celine. Formi torej ni kaj očitati, problem je v (tudi s formo) pogojeni vsebini. Ne samo da nam skuša 'prodati meglo' ideološko neobremenjenega (?) vedenja; zasledujoč svojo formo, predpisano nazornost in strokovnost, ob hkratnem ohranjanju nivoja reprezentativnosti podanih podatkov, so avtorji namenili premalo pozornosti vsebini. Knjiga je na nekaj mestih pretirano površna, odpira mnoga nova vprašanja (a jih pušča odprta ali pa neodgovorjena), nekritično primerja podatke starih in "novih" demokracij, na več mestih rekonceptualizira sprejeto geografsko delitev Evrope (npr.: le jugoslovanske države z Albanijo vred na Balkanu, Bolgarija in Romunija v vzhodni Evropi); hkrati pa ji je potrebno priznati vrednost, ki izhaja iz njene učbeniške forme: podatki so prikazani tudi vizualno (grafi, tabele, modeli...), kar zadostuje za (površno) primerjavo poglobitvenih značilnosti,

povzetki in napotki za nadaljnje branje pa se vedno izkažejo za koristne. Vsekakor priporočljiv tekst za seznanjenje s stanjem, temami in problematiko nove organiziranosti starega kontinenta, s pravo mero refleksije in predhodnega izkustva, glede EU problematike pa nas nauči še veliko več.

Mirsad BEGIĆ

Maureen RAMSAY

What's wrong with liberalism?

A Radical Critique of Liberal Political Philosophy

Leicester University Press, London and Washington, Critical Political Studies 1997

Že sam naslov nam v kratkem predstavi celoten problem, ki ga je avtor skušal zaobjeti in premisliti. Z iskanjem odgovorov na vprašanja, ki si jih moderni človek razvite kapitalistično-demokratske civilizacije niti ne postavlja več, ampak jih bolj kot ne predpostavlja iz pozicije nereflektiranega in s predsodki zamegljenega liberalističnega koncepta človeške skupnosti, skuša avtor prikazati empirične anomalije, teoretične pomanjkljivosti in moralno-praktične hibe liberalne misli. Vprašanja kot npr.: Kateri in kakšni so resnični elementi človekove narave in kako naj človeška skupnost reflektira to individualno vrednost? Kaj je to oz. kakšno je človeka vredno življenje in ali lahko na podlagi te premise poiščemo konsenzualne etične temelje za družbeno in politično organiziranost enakopravnih posameznikov? V čem smo si ljudje enaki(ovredni) in v čem neenaki, ali je (sploh) možno opravičiti neenako obravnavanje in zdiferencirani stan posameznikov in družbenih skupin? Kaj in v čem sta svoboda in pravičnost? Kam v človeško skupnost sodi država in kakšna naj bo njena vloga, položaj in meje poseganja? so samo nekatera, ki si jih ne postavljamo prav pogosto. In vendar so to na nek način temeljna vprašanja (vsake) politične filozofije, katerih odgovori pomagajo osredičiti položaj posameznika, ovrednotiti njegovo vrednost ter vzpostaviti

in osmisli družbeni kontekst znotraj katerega in skozi katerega bo le-ta živel.

Maureen Ramsay poskuša s svojim delom opozoriti na pretirano samoumevnost liberalističnih odgovorov na ta vprašanja, utemeljevanj, ki na podlagi predsodkov liberalistično-individualistične pozicije nekritično opravičujejo disfunkcionalnosti moderne zahodne družbe z "empiričnimi" argumenti o "stopnji človeške narave" in o tem, kako "je liberalističen posameznik pravo stanje človeške naravi". Opozori na vso immanentno paradoksalnost in inidiferentnost liberalno koncipirane družbe, ki sta kljub vsemu upoštevanju formalnih državljskih pravic ter deklarirane proceduralne demokracije, realna pokazateljica insuficience liberalne misli in prakse. Avtor z razgradnjo temeljnih liberalnih idej in konceptov, ob upoštevanju teoretičnih prispevkov pionirjev liberalne misli ter nekaterih novejših premikov in modifikacij na terenu klasičnega liberalizma, skozi njihovo kritično (o)vrednotenje izživa veljavo in status, ki ga liberalne politične ideje, vrednote in institucije zasedajo v zahodni civilizaciji ob žalostnem "koncu zgodovine".

Avtor na razumljiv način podaja konsistentno kritiko ključnih konceptov, vrednot in temeljnih predpostavk liberal(istične) politične filozofije. Skozi osem poglavij, v katerih predstavi poglobljene liberalne koncepte in analizira njihovo udejanjanje ter implikacije v družbeni praksi, nas knjiga pripelje do avtorjeve teorije pravičnejše družbe, ki za razliko od individualistične liberalne politične vizije opravičuje družbeno organizacijo na osnovi nujne družbenosti in medsebojne soodvisnosti vsakega izmed nas. Avtorju lahko v tem njegovem cilju očitamo poskus iskanja novega področja idej in prakse, ki izpraznjenosti in prozornosti modernih liberalnih vrednot daje upanje za nov emancipacijski zagon in energičnost, ki ga je liberalna misel nekoč, ob svojem nastanku, imela. Liberalizem naj evolvirava v nekaj bolj substancijalnega; liberalna misel mora priti do točke, v kateri bo (nujno) izgubila nocijo o nevtiralnosti, glede splošnega dobrega in osredotočenosti na atomističnega abstraktnega posameznika, saj je moderna družba v vsej svoji barvitosti in preple-

tenosti oz. totalnosti že zdavnaj prerasla omejenost liberalne misli.

Univerzalne in medsebojne potrebe (moderne) človeka kot posameznika ter seveda njihovo splošno in enako zadovoljevanje, pa so tako začetna točka kot tudi cilj vsake novodobne politične misli. Predpogoj za to novo družbo pa je, kot pravi *Ramsay*, prav preseganje liberalnega koncepta posameznika in vse kar izhaja iz tako koncipiranega konstrukta. Identifikacija s potrebami drugih članov skupnosti in delovanje na podlagi tega spoznanja sta nujni, če želimo preseči le golo (liberalno) priseganje na enakovredno obravnavanje vsakega posameznika in abstraktno zagotavljanje enak(o)pravnih možnosti. Liberalna teoretična misel nam s svojim conceptom človeka kot abstraktnega, avtonomnega, neodvisnega in asocialnega individua, ki skozi celo svoje življenje, in v svojem vsakokratnem delovanju, zasleduje in uveljavlja le svoje interese ter nam s svojo deklarirano nepristranskostjo, glede antagonističnih koncepcij dejanskosti in dobrega življenja, sama onemogoča oz. sama postavlja pregrade za organiziranje družbene in politične skupnosti, katere namen in cilj je vsak posameznik in njegovo dobro. Praksa liberalnih družb pa nam pokaže osrediščenost liberalne misli v individualnosti in praktičnem individualizmu, prav tu pa je s svojo zavezanostjo posamezniku in predanosti iskanju dobrega, zanj najbolj omejena in omejujoča.

Avtor nas skozi vsako poglavje seznanja s posameznimi liberalnimi koncepti, sedanjim stanjem liberalne misli in političnimi praksami družb, ki živijo (predvsem) liberalno videnje realnosti. Predstavi nam liberalno razumevanje in (implicitne in eksplicitne) miselne nastavke glede človeške narave, svobode, enakosti, prava in pravičnosti, pravic, sfere javnega in zasebnega ter odpira vprašanja suverenosti individualnih želja, potreb ter preferenc družbeno posredovanega posameznika. Prične s temeljnim miselnim conceptom, ki je nujen za vsako ozaveščanje družbenih praks. Predstavi nam liberalno videnje človekove narave; iz tako razumljene človekove narave izhajata zavezanost in tudi samo razumevanje celotnega

spektra konstitutivnih liberalnih vrednot in hotelej. Liberalni nastavki o svobodi in enakosti posameznikov, pravičnosti, pravičih ter o odnosu do (ločenega) privatnega življenja so derivati, ki konsekvентno izhajajo iz liberalno opredeljene človekove narave. Hkrati pa je posameznik, njegova vrednost in primarnost individualnega vidika, še posebno poudarjen znotraj množice vsakokratnih liberalnih misli. Posameznik kot racionalno avtonomno bitje, ki obstaja pred kakršnokoli obliko družbene organiziranosti, ima v posesti naravne pravice, katerih mu država/družba ne sme kratiti oz. je v tem svojem delovanju nasproti posamezniku restriktivno zamejena. Na kratko nam avtor predstavi naravno pravno videnje, utilitariste ter njihovo rezoniranje o človeški družbi, moderni pozitivizmu in redukcionizmu, ki razlagajo oz. opravičujejo družbo in vse njene emanacije, skozi pozicijo abstraktnega posameznika. Posameznik kot tak je od družbe abstrahiran, a še vedno (najbolj resničen s čimer postane vrhovna vrednota in temeljni graditelj realnosti. Zadovoljevanje posamičnih interesov, ki izhaja iz videnja posameznika kot izoliranega bitja, pa je osnovno gonilo kakršnega koli liberalnega združevanja. Posameznik in njegova svoboda se izkažeta za opevane temelje liberalne filozofije, problemov definiranja skupnega dobrega, vrednotenja družbe in vloge ter položaja države v liberalni družbi pa nobena izmed variantnih različic liberalizma ne zmore razrešiti v zadostni meri. Koncept abstraktnega posameznika so napadali iz različnih teoretičnih izhodišč, marksistična, komunitaristična in kritika liberalnega posameznika s strani radikalnega feminizma pa so po avtorjevem mnenju tiste, ki so najvplivnejše in najbolj jasno podajajo kritiko liberalnega razumevanja posameznika kot avtonomnega, neodvisnega in abstraktnega bitja.

V nadaljevanju avtor osvetli središčno "moralno" vrednoto liberalizma, (ne)omejeno svobodo posameznika, ki izhaja iz liberalne vere v vrednost vsakega posameznika, in je hkrati motiv vsake družbene organizacije. Vsekakor so negativno postavljena svoboda posameznika, predvsem fizično koncipirana nedotakljivost posameznika, in

njegova predpostavljena avtonomnost poglavitne ovire za dejansko uresničenje svobode v vsem njenem vsebinskem pomenu. Liberalna ideja formalne enakosti, ki izhaja iz egalitarnega obravnavanja in enake vrednosti abstraktnega posameznika, v njej pa lahko vidimo tudi le artefakt iz začetnega emancipatornega obdobja liberalizma, se izkaže v družbeni praksi za izredno problematično, nepoglobljeno in zato velikokrat paradoksalno. Hkrati nam avtor predstavi nekatera liberalna utemeljevanja družbenih neenakosti in opravičevanja praktičnih odklonov od načelne enakosti. Problemizira zasluge kot merilo družbenega statusa in utilitaristično opravičevanje neenakosti. Kritično obravnava prispevka egalitarističnih liberalcev *Rawlsa* in *Dworkina*, ki sta skušala preseči trdo linijo liberalističnega zagovarjanja neenakosti liberalne družbe s poudarjanjem potrebe po večji socialni senzibilnosti modernega liberalizma. Pravičnost (liberalne) družbe oz. odklon od načelne enakosti je vprašanje, ki ga avtor ob predstavitvi različnih konceptov pravičnosti, ki pa se še vedno gibljejo znotraj liberalne tradicije, postavlja izven dosega liberalne misli. Liberalna preokupacija s civilnimi in političnimi pravicami, ki so posledica razumevanja svobode in nedotakljivosti posameznikovega življenja in izhajajo iz naravnih pravic posameznika, je problematična predvsem iz vidika zapostavljenosti osnovnih socialnih pravic modernega človeka. Vsekakor je človeška družba dosegla stopnjo pri kateri ne zadoščajo več le negativno opredeljene pravice, poleg pozitivnih pravic se pojavlja vse večja potreba po opredelitvi pozitivnih in negativnih dolžnosti, ne le s strani države kot institucionalizirane sfere družbene organiziranosti, ampak tudi priznanja in uveljavljanja družbenih pravic in dolžnosti s strani vsakega posameznika. Posebno poglavje je namenjeno vprašanju enakega položaja in obravnavanja žensk in otrok. Glede na zapoznelost uveljavljanja deklarirane enakosti vsakega posameznika, vidi avtor edino rešitev za vzpostavitev enakosti deprivilegiranih družbenih skupin v konceptu pozitivne diskriminacije oz. posebnih pravic. Delitev družbene realnosti na privatno in javno sfero je točka liberaliz-

ma, ki je bila s strani feminizma ostro kritizirana in zavračana, saj naj bi, implicitno, podeljevala privatno, domačo, gospodinsko sfero vlogi ženske in javno, politično sfero vlogi moškega, kar neposredno krši enako vrednotenje vsakega posameznika ne glede na njegove podedovane, in v tem kontingenčne, lastnosti. To je tudi delitev, ki določa mejo, do katere je državi dopuščeno legitimno poseganje v posameznika zaradi zaščite posameznikovih pravic. Avtor predlaga uveljavitev *ethic of care* kot etike ženskega principa, namesto *ethic of justice*, ki ga ima za etiko moškega principa, ki naj bi postopoma pripeljala do stanja v katerem bo vsak dobil po svojih potrebah. V zaključnem poglavju skuša avtor postaviti potrebo kot moralno osnovo za politično organiziranje ter hkrati izzvati domnevno suverenost in primarnost posameznikovih želja, kot jih zagovarjajo liberalci. Liberalci zavračajo objektivne potrebe zaradi njihove vrednostne posredovanosti, opredeljujejo jih kot metafizične konstrukte, ki imajo malo opraviti z dejanskimi željami in preferencami posameznika. Predvsem pa objektivnim potrebam 'zamerijo' njihovo avtoritativno naravo in možnost določanja vrst in obsega potreb s strani drugega, to fantazmo določanja in (posledičnega) vsiljevanja določenih potreb pa vidijo kot eklatantno in totalitarno omejevanje človekove svobode. Hkrati pa nam liberalci na vsakem koraku dokazujejo, da so sprevideli omejenost koncepta formalne negativne svobode, predvsem glede nujne povezanosti želja in potreb ter prepletenosti pravic in dolžnosti.

Neprimernost liberalnih konceptov izhaja iz njihove začetne zavezanosti in zagovarjanja abstraktnega, avtonomnega in egoističnega posameznika, kar nujno siromaši potenciala, ki bi jih enakost, svoboda, pravičnost in pravice lahko zaobsegali. Premisa o enakosti ljudi, prav tako centralna v liberalistični politični filozofiji, potrebuje za svoje polno uresničitev več od deklariranega omejevanja poseganja na različna področja človekovega življenja, potrebuje bolj substancionalno določeno svobodo, dostop do družbenih in materialnih virov, ki bodo šele omogočili avtonomnost posameznika. Nujno je tudi spoznanje o vzpostavitvi si-

stema socialne pravičnosti, enakovrednem vrednotenju tako političnih in državljskih kot tudi socialnih, ekonomskih in kulturnih pravic.

Analiza, ki nam jo ponuja Ramsay, je pesimistična glede prihodnjega razvoja liberalne politične misli vse dokler bo le-ta predpostavljala kapitalistični način produkcije in atomiziranega posameznika kot svoje temeljno miselno izhodišče. Z analizo temeljnih konceptov pa nam prikaže stopnjo do katere je liberalizem pri svojem razvoju prišel, probleme in (objektivne) meje s katerimi je ob svojem dograjevanju soočen ter smer razvoja, ki jo po liberalizmu lahko le slutimo. Vsekakor priporočeno branje za (s)treznitev pregretim prozahodnih glav, ki v vsesplošnem stremeljenju k materialnemu nerereflektirano in pavšalno (ter preplitvo) povzemajo krilatice o svobodi, enakosti in priložnostih, ki jih o sebi p(r)odaja kapitalistično-liberalistični svet. Dobra stvar pri vsem napletanju o koncu zgodovine je prav točka, ki nam jo ta konec ponuja. S t.i. prevlado liberalistične politične filozofije imamo enkratno priložnost, da premislimo vse pomanjkljivosti, omejenosti in nereflektirane zamejenosti, ki jih liberalistična tradicija, kljub vse večjemu poudarjanju egalitarističnih (in komunitarističnih) elementov človeške narave, perpetuira in skuša ohranjati v modificiranih, a še vedno liberalističnih manirah.

Larisa VODEB

Ferdinand SCHEVILL

A History of the Balkans

From the Earliest Times to the Present Day
Dorset Press
New York 1991

Razpad nekdanje federativne Jugoslavije v začetku 90. let tega stoletja je pomenil strokovni izziv za širšo družboslovno znanost. Številni strokovni članki in knjige so poskušali vsak s svoje znanstvene perspektive osvetliti, analizirati in razložiti vzroke in posledice propada avnojske Jugoslavije, s čimer se je soočala celotna

mednarodna javnost. Ena od številnih knjig, ki so preplavile knjižni trg na temo Balkan, je tudi izjemno vplivno delo Ferdinanda Schevilla z naslovom *Zgodovina Balkana: Od najzgodnejših dni do danes*, ki je leta 1991 kot ponatis v več tisoč izvodih izšlo pri newyorški založbi Dorset Press. Gre za knjigo, ki je prvič izšla v začetku dvajsetega stoletja in je bila v 90. letih ponatisnjena brez kakršnega koli predgovora ali opombe, ki bi pričal o njeni prvi izdaji. Še več, pri ponatisu je originalna letnica prvotne izdaje preprosto izginila. Ocene, stereotipi in predsodki o Balkanu z začetka tega stoletja so torej neovirano in z visoko izdajateljsko podporo (cena knjige je bila simboličnih pet funtov) ugledali luč sveta ob izteku tega stoletja in sicer v kontekstu etničnega čiščenja na področju nekdanje Jugoslavije.

Kot nam pove že sam naslov knjige, je njen namen zgodovinski prerež dogajanj na Balkanu. Avtor zgodovinsko pripoved Balkana prične s predstavitvijo antične Grčije, nadaljuje z opisom bizantinskega in otomanskega imperija ter jo zaključuje z navedbami posledic prve svetovne vojne. Kulturno pestrost prebivalcev in zapletenost in preplet interesov velikih sil na tem območju, je avtor prikazal z dokaj bogato predstavitevjo. Knjiga, ki z dodatkom seznama bizantinskih in otomanskih vladarjev ter voditeljev grške, srbske, črnogorske, romunske in bolgarske države ter indeksom, namreč obsega 558 strani. Razdeljena je na 32 poglavij, ki so vsebinsko razdeljeni v tri sklope. V knjižnem delu je avtor na več mestih poudaril, da je za razumevanje sedanjosti potrebno poznavanje preteklosti. Vendar se nam ob prebiranju njegove knjige večkrat postavlja vprašanje, če njegova zgodovinska predstavitev res temelji na objektivni razlagi. Branje med vrsticami namreč pokaže, da je njegova predstavitev Balkana zasnovana na stereotipnih predstavah o ljudeh, živčilih na tem področju. Skozi to prizmo stereotipne predstave pa so ovrednoteni in osvetljeni zgodovinski dogodki in dejstva.

Kot že rečeno, je avtor zgodovinsko pestrost Balkana poleg uvoda zaobjel v treh vsebinskih sklopih. V uvodnem poglavju je na kratko predstavil geografske značilnosti balkanskega polotoka. Poudaril je relativno

dobro geografsko povezanost Balkana z osrčjem Evrope, ki jo omogočajo rečne poti. Po njegovem mnenju so gorske verige znotraj polotoka tiste, ki vzbujajo občutek njegove odrezanosti od Evrope, saj ga razdelijo na številne geografske enote. V notranji nepovezanosti avtor tudi vidi enega od glavnih vzrokov za težave pri doseganju politične enotnosti prebivalcev balkanskega polotoka. Avtor pa ne ostane zgolj pri tem geografskem dejavniku, ki determinira ljudi tega področja. Naslednji naravni dejavnik vidi v podnebjju, ki ima vpliv na mentalni, fizični razvoj tamkajšnjih prebivalcev. Zadnje poglavje v uvodu pa Schevill namenja predstavitvi antične grške in rimske kulture in njenemu vplivu na razvoj balkanskega polotoka. Prva epoha balkanske zgodovine se torej začne z antično Grčijo, ki jo avtor pojmuje kot začetek evropske civilizacije. Kaže se mu kot entiteta, kateri dosežki so na vseh področjih človekovega ustvarjanja še danes občudovanja vredni. Grški prisotnosti na Balkanu je Schevill pripisal velik pomen, saj so Grki s svojim znanjem, v nasprotju z ostalimi ljudstvi, na to območje prinesli *luč civilizacije* (Schevill 1991, 4). Navkljub opevani superiornosti grške kulture pa avtor obžaluje, da Grkom ni uspela trajna politična fuzija mediteranskih ljudstev. S padcem Aleksandra Velikega se za Balkan začne epoha rimske nadoblasti, ki ji je uspelo balkanski polotok združiti pod enotno oblast. Avtor je predstavil Rimljane, ki so bili posnemovalci grške kulture, kot tolerantne, napredne gospodarje, ki pomenijo za zaostala ljudstva na Balkanu pravi blagoslov, saj jim s svojimi sposobnostmi načrtovanja, vztrajnosti, smisla za popolno organizacijo in občutkom za kvalitetno vodenje države, ki se izraža skozi učinkovito državno upravo in sistemom vojske, vodijo na pot civiliziranosti. Asimilacijo in uniformizem Balkana z rimskimi imperijem avtor pojmuje kot sredstvo za odmik iz neciviliziranega v civilizirano življenjsko skupnost.

Po podani uvodni predstavitvi pomena grške in rimske antične kulture, avtor obdobje od oblikovanja bizantinskega imperija do prihoda Otomanov na balkanski polotok označi kot bizantinsko epoho v zgodovini Balkana. Ta prvi večji vsebinski

sklop knjige je avtor posvetil opisu vzpona in padca bizantinskega imperija in podrobnemu opisu osebnih psiholoških karakteristik Slovanov in ostalih azijskih ljudstev, ki so s svojimi vpadi ogrožali obstoj bizantinskega imperija. Glede na to, da avtor poudari, da sta Bizanc in njegova kultura rezultat tako grškega klasicizma, orientalizma in krščanstva, je njegov pristop do helenizacije in krščanstva drugačen kot do orientalskih vplivov. Prednosti in veličina bizantinske države so po avtorjevem mnenju osnovane na grški in rimski kulturi. Prednosti nove države avtor nemalokrat označuje z izrazom Grški imperij, medtem ko so slabosti in pomanjkljivosti v večini označene z Bizancem. Bizancu kot konglomeratu različnih kulturnih elementov na splošno ne pripisuje velikega kulturnega pomena, saj se *"bizantinska civilizacija kot kombinacija različnih vplivov grške, rimske, hebrejske in perzijske kulture ne more primerjati z velikimi civilizacijami, ki so zapisane v zgodovino in vznemirjajo naše občudovanje"* (Schevill 1991, 123). Iz tega sledi, da avtor že a priori podcenjuje vrednoti kulture, ki ne izhajajo iz antične Grčije in Rima. Pa vendarle, kljub pomanjkljivostim, ki jih Bizanc ima in se nanašajo na orientalske vplive, avtor obžaluje njegov propad, ki pomeni prihod islama v Evropo.

Velik je velik del tega dela knjige je namenjen opisu osebnih karakteristik ljudstev, ki so se v šestem stoletju začeli priseljevati na balkanski polotok in ogrožati bizantinski imperij. Največje pozornosti in subjektivne oziroma stereotipne predstave so deležni Slovani in Mongoli, oziroma ljudstva, ki so prihajala iz azijskih predelov sveta. Na splošno so Slovani opisani kot barbari, ki so *"organizirani v majhnih in nepovezanih klanih, za katere je značilno, da imajo nizko stopnjo odpora, med njimi pa vlada ljubosumnje"* (Schevill 1991, 60) in izvirajo iz *"Rusije, ki je najverjetneje središče ras"* (Schevill 1991, 73). Bistvena kvalitativna razlika med Slovani in Mongoli, ki jo avtor poleg rasne pripadnosti navede, je pripravljenost Slovanov na stalno naselitev in obdelovanje zemlje, medtem ko Mongolom pripiše zgolj interes za plenjenje in ropanje. Pripravljenost Slovanov za stalno naselitev je

po njegovem mnenju pomenila njihovo transformacijo iz roparjev do naseljencev. Stalna naseljenost Slovanov pa je prinesla na to območje tudi etnične demografske spremembe. Slovani, kot številno močnejša populacija, so namreč pričeli z asimilacijo tamkajšnjih prebivalcev. Če je avtor helenizacijo kot sredstvo asimilacije pozitivno vrednotil, pa so latinizirani Iliri, ki so prihajali v stik s Slovani označeni kot *"njihove največje žrtve"* (Schevill 1991, 72). Da avtor podkrepi predstavo o Slovanih kot nerazviti, barbarskih, plemensko sprtih in politetično usmerjenih hordah, predstavi njihovo tedanje gospodarsko življenje preko opisa temeljnih družbeno-ekonomskih odnosov znotraj njihove skupnosti. Avtor poudari, da je njihovo gospodarstvo, ki ni temeljilo na akumulaciji presežkov, preprečevalo nastajanje občutne socialne razslojenosti. Iz tega dejstva pa zaključí, da te navidezne enakosti med člani ne moremo razumeti kot *"njihovo gorečo željo po demokraciji"* (Schevill 1991, 74). Slovanom torej ne pripisuje kakršne koli naravnosti k demokraciji oziroma politični svobodi, značilni za antično grško kulturo. Poenostavitve predstavitev družbeno-ekonomske ureditve Slovanov je avtor dosegel z oznako, da je takšna ureditev *"ena od zgodnjih tipov komunizma"* (Schevill 1991, 74). Višek determiniranosti Slovanov s prej razumljenim komunizmom, kar bi lahko razumeli tudi kot s primitivno družbeno-ekonomsko ureditvijo, ki ne izpostavlja privatne lastnine, pa Schevill doseže z navedbo, da se je *"kmetijski komunizem ohranil vse do danes, čeprav so se ga ostala ljudstva odročila"* (Schevill 1991, 75). Vidimo, da avtor Slovanom odreka naravnost k demokraciji, medtem ko posredno določa njihovo usmerjenost v nižjo razvito obliko družbeno-ekonomskega sistema. Implicitno je torej navedeno, da Slovani niso sposobni samostojno oblikovati družbeno-ekonomske ureditve, značilne za Evropo. Med skupinami Južnih Slovanov je avtor osrednjo pozornost namenil predstavitvi Srbov in Bolgarov. Njihov opis, ki je zaohjet skozi predstavitev nastanka prve bolgarske države in srbskega imperija, se bistveno ne razlikuje od splošne percepcije Slovanov. Bizansko epoko balkanske zgod-

vine je avtor zaključil z analizo vzpona in padca srbske države. Predstavitelj nastanka srbske države je v skladu z avtorjevim stališčem o kulturno zaostalosti Slovanov. Če avtor, na podlagi zgodovinskih dejtev, ni mogel zanikati sposobnosti srbskih voditeljev, ki so prispevali, da je bila njihova država ena glavnih političnih sil v 14. stoletju na Balkanu, pa ne zamudi priložnosti, da po koncu uspešne srbske voditeljske dinastije Nemaničev pripomni, da so *"bili takšni sposobni voditelji prej izjeme kot pravilo, kajti na površje je vedno znova prihajal duh plemenskega partikularizma"* (Schevill 1991, 147). Tako je ozemeljsko širitev, ki jo je Srbija dosegla v 14. stoletju pod vodstvom Dušana Silnega, označil kot posledico ugodnih okoliščin. Postopen zaton srbske države, ki je bil zaznanovan z boji med fevdalci, pa avtorju služi, da ponovno poudari srbski duh partikularizma. Prvi del knjige se zaključí s krajšimi predstavami o bogomilih, latinskem cesarstvu in dubrovniški republiki.

Naslednji večji vsebinski sklop poglavij je namenjen otomanski epohi v balkanski zgodovini. Obdobje se začne s poglavjem o prihodu Otomanov na balkanski polotok, nadaljuje s podrobno predstavljajo otomanskih državnih institucij, navad, običajev Otomanov in funkcioniranja njihove države. Zaključí pa se s poglavjem o vplivu francoske revolucije na otomanski imperij. Zgodovinska dejstva so najverjetneje pripomogla, da avtor otomanskim voditeljem, ki so vplivali na vzpon imperija, ni mogel v celoti odreči njihovih državotvornih sposobnosti. Njihovim naslednikom, ki so delovali v obdobju zatonja imperija, pa Schevill že pri-dene karakteristike v skladu z evropskimi stereotipnimi predstavami o Turkih. Označeni so kot kruti, intrigantski, bolešno ambiciozni, kolerični, arogantni in versko fanatični plenilci z neukrotljivo energijo. Zanje je značilna arogantna vojaška mentaliteta, ki jim narekuje uporabo terorja za doseg cilja. Obdarjeni z vojaško podjetnostjo in osvajanjem uresničujejo svoj cilj širitve islama. Obdobje otomanske prevlade v balkanski zgodovini avtor zaznamuje kot ero širistoletnega zatiranja in eksploatacije kristjanov. V nasprotju z obdobjem

pokristjanjevanja, ki ga avtor pojmuje kot pričetek slovanskega vstopa v civilizacijo in evropeizacijo, mu otomanska nadoblast pomeni obdobje nočne more in nazadovanja. Če so bili Slovani še v obdobju bizanske nadvlade prikazani kot plemena roparjev, barbarskih navad, se po pristopu v krščansko religijo avtorjev odnos do njih kvalitativno spremeni. Tako o njih ne govori več kot o hordah, plemenih, ampak uporablja izraz ljudstvo. Avtor nič več ne govori o barbarskih Slovanov, ampak pokristjanjenim Slovanom pripiše vlogo branitelja Evrope pred fanatičnimi verskimi bojovníki islama.

Zadnji del knjige je avtor namenil obdobju od začetka 19. stoletja do konca 1. svetovne vojne. Značilnost tega dela knjige je izčrpno navajanje zgodovinskih dogodkov, ki so zaznamovala to obdobje, ki ga avtor naslovi kot obdobje osvoboditve izpod otomanske nadoblasti. Avtor seveda ne more mimo navedbe uporov južnih Slovanov, živčih v okviru otomanskega imperija. Istočasno pa poskuša predstaviti zapletenost interesov in vmešavanje evropskih velesil na tem prostoru. Zgodovinsko osvetlitev dogajanj avtor v veliki meri zreducira na razmerje med kristjani in muslimani, s katero ponovno prikaže svoje prepričanje o večvrednosti evropske kulture, obogatene s krščansko tradicijo. Z opisom vojaških zmag in porazov potencira podobo o krutih orientalskih muslimanskih navadah in običajih in vojaštvu predanim Slovanom. Zmage kristjanov so v tem delu knjige predstavljene kot popolni triumf, medtem ko so zmage Otomanov zaznamovane kot kruto maščevanje in pobijanje nedolžnih kristjanov. Struktura otomanske države, ki si je podredila kristjane, ni deležna objektivne ocene, saj je zaznamovana kot naključna vojaška tvorba, ki se ji je potrebno upreti. Upore krščanskih ljudstev proti otomanski nadoblasti avtor pojmuje kot zadrževanje islama in ohranjanje elementov evropske civilizacije. Uspešni upori Srbov, Bolgarov in Grkov so pospremljeni z navdušenjem, češ da so novonastale svobodne države vstopile v evropski sistem modernih držav. Legitimnost upora proti otomanski nadoblasti avtor vedno znova poišče v njihovem podrejenem položaju znotraj imperija. Predstavljeni so kot tra-

gične žrtve, ki so morale svojo versko svobodo plačevati z visokimi davki. Srbi pod otomansko oblastjo so predstavljeni kot hrabri, drzni vojaki, ki brezpogojno sledijo in zaupajo oziroma se identificirajo s svojim voditeljem. Podobne oznake so navedene za Bolgare in Grke. Črnogorcem, ki jih uvršča med srbsko ljudstvo, pa so namenjene še boljše ocene iz vojaških sposobnosti. Označeni so kot neustrasni gorski bojevniki. Pozitivni prikaz slovanskih ljudstev se pravzaprav nanaša samo na njihove vojaške sposobnosti. Te avtor izpostavi, ko se manifestirajo v boju proti Otomanom. Vidimo, da jih Schevill pozitivno oceni le takrat, ko je njihovo bilo delovanje v interesu evropskih držav. Ko pa avtor preide na oceno njihovega lastnega razvoja, na njihove posamične interese, ki seveda niso nujno kompatibilni z evropskimi, pa smo ponovno soočeni s sliko o nerazvitem Balkanu, ki mu je potrebno pomagati tako, da prevzame evropske kulturne norme. V odnosu do evropskih držav so bile novonastale države ponovno predstavljene kot entitete, kjer prevladujejo relikti barbarskosti in neciviliziranosti kot posledice slovanskega porekla in otomanske nadoblasti. Te morajo biti presežene z evropeizacijo. Zmaga nad otomanskim imperijem seveda ni prikazana brez omembe znatnega prispevka evropskih držav. Še več, nazadovanje in propad otomanskega imperija ter progres novonastalih držav je razložen predvsem kot posledica zavračanja oziroma inkorporiranja evropskih norm in mentalite v družbeno strukturo balkanskih držav. Avtor pregled zapletene in burne zgodovine balkanskega polotoka zaključuje z navedbami posledic 1. svetovne vojne. Opusti subjektivno vrednotenje in ocenjevanje zgodovinskih dogodkov in dejstev ter se osredotoči zgolj na suhoparno navajanje zgodovinskih podatkov o nastanku Kraljevine Jugoslavije in ostalih teritorialnih sprememb, ki so jih bile deležne balkanske države v skladu s podpisanimi mirovnimi pogodbami.

Kakšna bi bila torej splošna ocena knjige? Delo nedvomno vsebuje najpomembnejša zgodovinska dejstva in podatke, ki so relevantni za razumevanje preteklih dogodkov na Balkanu. Vendar je poglobljena slabost

knjige v interpretaciji teh dogodkov. Ti namreč v večini primerov niso osvetljeni nepristransko, ampak jih avtor razlaga z izrazito evropocentristične perspektive. Kakšna je potemtakem evropocentrična percepcija Balkana in Balkancev, ki smo ji priče od začetka prihoda Slovanov na balkanski polotok? Na podlagi zapisanega lahko izvedemo naslednje zaključke. Prihod Slovanov pomeni ključni preobrazi v pojmovanju Balkana, ki začne pridobivati izrazito pejorativen oziroma podcenjujoč pomen. Slovani so postajali številčno dominatnejši in so ohranjali svoj način življenja oziroma kulturo, ki se je bistveno razlikovala tako od kulture takratnih oblastnikov kot tudi od kulture tedanje zahodne Evrope. Glede na to, da helenizacija in latinizacija ni povsem uspela, so se obstoječe kulturne razlike začele povečevati. Predstavo o tipičnem Slovanu je avtor zasnoval na poudarku njegove emotivne in ne racionalne komponente osebnosti. Avtor jim pripiše njihovo naravnost kot intenzivnim čustvenim procesom kot so fanatizem, strastna privrženost plenjenju, ropanju, ubijanju. Nesposobnost organiziranosti, nizka stopnja doseganja politične enotnosti, navezanost na zemljo kot prvobiten element preživetja, so nadaljne njihove karakteristike. Poudarek je torej na njihovi iracionalnosti, ne omenja se njihova kognitivna plat osebnosti, ta je pridržana za nosilce evropske civilizacije. Osebnostne karakteristike Slovanov so potemtakem predstavljene kot posledica njihove etnične in kulturne pripadnosti ter vpliva geografskih dejavnikov.

Ko želimo oblikovati splošno definicijo evropske percepcije Balkana, se nam postavi vprašanje, kateri je poglobljen dejavnik, s katerim avtor želi določiti Balkan. Ali je to geografski, politični, kulturni dejavnik? Sklenemo lahko, da avtor pojmuje Balkan predvsem v kulturnem smislu. Zakaj? Balkan je namreč skozi njegovo knjigo predstavljen kot prostor, na katerem živijo potomci slovanskih ljudstev, katerih družbeni razvoj je bil na nizki stopnji. S tem ko povezuje kulturne značilnosti z etnično pripadnostjo, ki jo v večini primerov poenostavljeno enači z rasno pripadnostjo ter z geografskim determinizmom, pristaja na kontinuiteto in ne-

spremenljivost glavnih komponent kulture. Glede na to, da avtor izhaja iz predpostavke, da je država v dobršnji meri odsev njenih prebivalcev, Balkan poistoveti z najznačilnejšimi osebnostnimi karakteristikami njegovih prebivalcev in glede na to, da Schevill ne popolnoma izključi vplivov asimilacije, na koncu zaključi, da je Balkan prostor, kjer se srečuje evropska racionalnost s slovansko čustvenostjo ter islamskim fanatizmom. Vloga Balkana tako avtor vidi v povezovanju

med dvema kontinentoma, lahko bi rekli tudi med dvema civilizacijama, med evropsko in islamsko.

Na podlagi zapisanega in prebranega lahko zaključimo, da je predstavljena knjiga primer pristranskega interpretiranja zgodovine. Če vas torej zanima, kakšen je evropocentričen pogled na Balkan in Balkance, bo ta knjiga v veliki meri izpolnila vašo pričakovanja. Zgodovini kot znanosti pa tovrstno delo prav gotovo ni v ponos.



UDC: 159.964.2:32

Milan BALAŽIČ: Political Sciences in the Light of Psychoanalysis: History
Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 3, pg. 405–421

Writing history is thought to take place outside the sphere of politics, in an uninterested hunting for the Truth, in an unengaged personal interest and in an unbiased thought and judgement. The majority of modern histories comes out of so called logic of circumstances, which presume rational behaviour of individuals. History with capital H does not exist, there cannot exist history of the past as it actually happened, there can only exist different historical interpretations of original contingency. Politics as a centre of history 'penetrates' the field of history through discourses of the Master, University and Hysteric. Historical discourse is also itself an object of desire, an object to struggle for, to lay claim to and to win power with.

Key words: psychoanalysis, history, political sciences.

545

UDC: 001.3:316

Marija MARŠIČ, Primož, JUŽNIČ: Bibliometric - Bibliographic Comparison of
Teorija in praksa Volumes, 1985:1990:1995
Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 3, pg. 422–440

The article presents the results of bibliometric analysis of three *Teorija in praksa* volumes: 1985, 1990, 1995; and compares them with some bibliometric data for the years 1996 and 1997. The object of analysis are published texts, the length of the texts, their titles, graphical presentations and citations. Special attention is given to the analysis of citations since its results are particularly interesting. They show at prevailing influence of American social sciences and at relatively low response rate of Slovenian published texts. The authors attempt to open a discussion about the role and the meaning of social science journals, particularly from the viewpoint of cumulation and response rate of the published research results.

Key words: bibliometrics, scientific journals, social sciences, citation analysis, *Teorija in praksa*.

UDC: 316.6:314.96

Suzana ŠTULAR: Social Construction of Gender Identity**Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 3, pg. 441-454**

The article derives from a presumption that debates on biological determination of gender identity are not convincing and that society is the main factor in the process of constructing gender identity. The authoress thus focuses on psychological construction of personality as a primary factor in gender identity formation. Models based on the critical approach to classical psychoanalytical models emphasize the importance of female dominance (or the lack of men) during the first years of child's life for gender identity formation. Strict and rigid division into female and male gender identity, which is reproduced in this way, obstructs the complete perception of the world and functioning within it. Through the process of forming gender identity, the authoress shows that the current changes in the field of gender roles do not necessary apply to changes in the field of gender identity as well. The authoress sees the latter as an origin of gender asymmetry and a place of reproduction of the existing patriarchal society.

Key words: gender identity, sex, gender, social construction, masculinity, femininity, reproduction of gender asymmetry, sexuality, internalisation of gender roles, the self.

UDC: 341.7

Milan JAZBEC: Establishing Diplomatic Organisations in the New Small Countries**Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 3, pg. 455-471**

While establishing their diplomatic organisations new small states have to solve a complex task. Its most important elements are sociological, organisational and linguistic ones. Limited human resources as a characteristic of small populations could strengthen the tendency of establishing the professional diplomacy. This has an important influence on the organisational model, which has to ensure functional and flexible providing of foreign policy information. Within this context the Slovene language with its specific terminology has an opportunity to function also as a diplomatic language.

Key words: diplomacy, organisation, state, new, small, limited human resources, diplomatic language, terminology.

UDC: 341.24

Matjaž DOVŽAN: Temporary use of International Agreements as (Un)constitutional

Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 3, pg. 472-478

The process of European integration and co-operation between the countries is accompanied by signing international agreements and other documents, which bind contracting parties and cause different effects. The way of putting an international agreement into force (in terms of international law and internal law as well), has a special meaning in this context. The article deals above all with internal law, however it is limited to temporary use of international agreements, i.e. the use of agreements before they are fully authorized. Although the institute of temporary use of international agreements seems to be at first glance very practical, it appears to be at more precise analysis of legal provisions, constitutionally controversial. Generally speaking, legitimacy of the institute is not contestable, it is included in *Vienna convention on contract law*, in constitutions and legislations of many countries. However, when introducing possibility of temporary use of international agreements into the order of law, other segments which enable and assure respect of the rule of the law and the principles of division of power, has to be regulated more precisely.

Key words: international agreement, temporary use of international agreements, ratification, *constitutional-judicial control* of international agreements, principle of division of power, rule of the law.

547

UDC: 341.62(4)

Anton GRIZOLD: Security and Cooperation in Southeastern Europe - focusing on the Balkan 'core'.

Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 3, pg. 479-488

The term Southeastern Europe contains different dimensions: geographical, socio-political, cultural, military etc. The author defines the term as a transitional character of the countries in the region and focuses on the Balkan core and its neighbourhood. The aim of the article is to emphasize some of the important problems as well as different activities, which are needed to stimulate the new spirit of co-operation, economic initiative and institutional solutions in order to strengthen stability in the Balkans as well as in the whole region of Southeastern Europe. The

author deals firstly with southeastern security frame: control over the weapon, reassurance, responsibility and progress on the way to renewed consolidation of relations between three main participants in the conflict - BiH, ZRJ and Croatia. Since Slovenia is at an important crossroad, which geographically, politically, economically and culturally links together central and southeastern parts of Europe, it can significantly influence peace and stability in the Balkan region. The author thus especially points out the role of Slovenian foreign and security policies. Finally, the author attempts to develop complete, strategic approach to peace in Europe, which includes among others also a problem of refugees, reinstatement of peace etc.

Key words: security, Southeastern Europe, Dayton agreement, control over the weapon, Slovenia, peace;

KRATKA ZGODOVINA FILOZOFIJE

R. C. Solomon in K. M. Higgins

Odlika knjige je, da enakovredno vključuje filozofijo Vzhoda in Zahoda. V prvem poglavju sledimo izvorom filozofije v antični Grčiji, v Indiji in na Kitajskem. Drugo poglavje je posvečeno religiozni in srednjeveški filozofiji ter utiranju poti v renesanso. Tretji del se začne z novoveško filozofijo in zarisuje problematiko odnosa med filozofijo in znanostjo. Četrti del govori o filozofiji našega stoletja, zlasti skozi razpon med modernizmom in postmodernizmom.

Knjiga je opremljena s kronološkim pregledom "Kdaj in kdo", z obsežno bibliografijo ter indeksom avtorjev in pojmov.

472 str., 145x205 mm, broš.

Prodajna cena: **4.620,00 SIT**

DEŽELA, KJER JE VSE NAROBE – Prispevki k etnologiji Balkana

Božidar Jezernik

Avtor se ukvarja z Balkanskim polotokom in življenjem njegovih prebivalcev od 17. do prvih desetletij 20. stoletja. Temi se približa skozi pričevanja evropskih popotnikov – od vojakov do znanstvenikov – ki so v tem času popotovali po Balkanu. Zgodba ima dve razsežnosti: na eni strani prikazuje način življenja, mišljenja in verovanja prebivalcev teh dežel, na drugi strani pa pripoveduje o opazovalcih samih.

300 str., 145x205 mm, broš.

Prodajna cena: **3.990,00 SIT**

ŽENSKE V PARLAMENTU

Milica G. Antić

V jedru dela je razmerje ženska in politika, odnos družbe do "vmešavanja" žensk v politiko in odnos žensk do politike. Kritično razčleni vpliv volilnih sistemov, političnih strank in različnih političnih strategij na zastopanost žensk v parlamentu. Za nas najpomembnejši del knjige je namenjen dogajanjem na slovenskem političnem prizorišču. Avtorica ponuja tudi predloge sprememb za večjo prisotnost žensk v slovenskem parlamentu.

248 str., 145x205 mm, broš.

Prodajna cena: **4.200,00 SIT**





KAJ JE POLITIKA?

Kompandij sodobnih teorij politike

Adolf Bibič (ur.)

Je prvi kompandij sodobnih teorij politike v slovenskem jeziku; vključuje razprave prek tridesetih sodobnih politologov in političnih filozofov; predstavlja pojem politike in političnega, novo političnost, politiko kot demokracijo, politiko v filozofski perspektivi, problematiko morale, pravičnosti, svobode in (ne)enakosti v politiki.

388 str., 170x240 mm, broš.

Prodajna cena: 4.410,00 SIT

ZGODOVINA MEDNARODNIH ODNOSOV

Vladimir Benko

Avtor je zgodovinski tok dogajanj v svetu prikazal prek razvoja mednarodnih sistemov in procesov, ki so bili ključnega pomena za graditev mednarodnih odnosov, z začetki in staroveških civilizacijah in grškem mikrokozmosu pa vse do sodobne mednarodne skupnosti.

Knjiga je opremljena s strokovnim aparatom (literatura, indeks), dodani so tudi nekateri ključni mednarodni dokumenti - od pogodbe o sveti aliansi (l. 1815) do Pariške listine za novo Evropo (l. 1990).

432 str., 145x205 mm, broš.

Prodajna cena: 4.410,00 SIT

ZJEBAN OD ABSOLUTNEGA – Perspektivovci in perspektivaši: portret skupine

Lev Kreft

Avtor je analizo revije "Perspektive" in kroga perspektivovcev izpeljal na ozadju sočasnih socioloških teorij, iz predhodnih političnih in umetniških avantgardnih intelektualnih gibanj in z namenom, da bi osvetlil možnosti in tveganja intelektualcev danes in jutri. Knjigi je spremeno besedo napisal akademik dr. Taras Kermauner.

180 str., 125x205 mm, broš.

Prodajna cena: 2.940,00 SIT

SVETOVNA ZGODOVINA PLESA

Curt Sachs

Avtor knjige dr. Curt Sachs (1881–1959), nemški muzikolog, je bil eden največjih svetovnih strokovnjakov na področju muzikologije in zgodovine plesa.

Delo spada med temeljna dela svetovne kulturne dediščine, saj pomeni teoretsko poglobljen in strnjen pregled zgodovine plesa, osvetljen z zgodovinskega, muzikološkega in etnološkega vidika.

Združuje sklope plesa, glasbe, govora in petja, kar je bilo skozi zgodovino vedno povezano.

552 str., 145x205 mm, broš., ilustrirana

Prodajna cena: 5.250,00 SIT

AVTORITETA V VZGOJI

Robi Kroflič

Avtor predstavlja idejo, da je avtoriteta neločljivo povezana z vzgojo kot tisto, kar vzgojo žele omogoča: avtoritete v vzgoji ne moremo ukiniti, lahko pa vplivamo na njeno pojavno obliko in tako omogočimo ali zavrnemo otrokove osvoboditvene procese.

Delo je zasnovano interdisciplinarno, odlikuje ga didaktično izpeljana zgradba, zato je namenjeno krogu bralcev, ki se študijsko usposablajo ali že strokovno delujejo v pedagoški praksi.

356 str., 170x240 mm, broš.

Prodajna cena: 4.200,00 SIT

551

OBZORJE GRŠTVA – Logos in bit v antični filozofiji

Franci Zore

Knjiga je posvečena dvema temeljnima vprašanjem grške filozofije in s tem tudi filozofije nasploh: vprašanju biti in problemu pomena logosa. Predpogoj obravnave omenjenih problemov je umestitev grškega filozofiranja v njegov kulturnozgodovinski kontekst. Precej prostora je posvečenega splošnim temam; kaj je grštvo, kakšno je bilo grško življenje...

232 str., 140x205 mm, broš.

Prodajna cena: 3.150,00 SIT

Knjige lahko naročite z 20% popustom pri založbi

Znanstveno in publicistično središče,

Beethovnova 2, 1000 Ljubljana, e-mail: znan.in.publi.sred@siol.net.

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi ali v programu WWter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15-20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak 1994, 7-8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson 1993, 67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak 1994; Kosec 1932; Kosec 1934a; Kosec 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zahvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu priimkov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez. 1982. Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Novak, Janez in Peter Kodre. 1967. Naslov knjige. Kraj: Založba

Novak, Janez. 1993. Naslov prispevka. V P. Koder (ur.), Naslov zbornika, 123-145. Kraj: Založba.

Reference člankov:

Novak, Janez. 1991. Naslov članka. Ime revije, 2, 265-287.



FRUCTAL

v sodelovanju z naravo



SVEŽINA POLNEGA OKUSA ...



MILAN BALAŽIĆ

POLITOLOGIJA V LUČI PSIHOANALIZE: ZGODOVINA

ENDRE KISS

TIPOLOGIJA KONCEPTOV NACIONALNOSTI

IZ DEVETNAJSTEGA STOLETJA

VARNOST NA BALKANU

ANTON GRIZOLD

VARNOST IN SODELOVANJE V JUGOVZHODNI EVROPI

RADOVAN VUKADINOVIĆ

POST-DAYTONSKA HRVAŠKA

VLATKO MILETA

MITI BALKANSKEGA TRGA

R. G. HÜRNER

BOSANSKI KONFLIKT IN NJEGOVE POSLEDICE

